ISSN 0130-7037

Наука і суспільство

9'91

СІЙТЕ МИРОНІВСЬКІ ПШЕНИЦІ І ВИ ЗАВЖДИ БУДЕТЕ З ХЛІБОМ!

ОСЬ ВОНИ, ВИСОКОПРОДУКТИВНІ І НАДІЙНІ СОРТИ ОЗИМИХ:

МИРОНІВСЬКА 61. Сорт районований у 12 областях України, на Білгородщині. Він надзвичайно зимостійкий, майже не полягає, успішно протистоїть бурій іржі і мучнистій росі, дає врожаї 80,5—97 центнерів з гектара.

МИРОНІВСЬКА 40. Відзначаючись високою стійкістю щодо бурої, стеблевої іржі, мучнистої роси та обсипання, він за якістю зерна віднесений до цінних сортів. Районований з 1989 року.

ВОЛГОГРАДСЬКА 84. Цей сорт культивують у Поволжі і Центральній чорноземній зоні. Він успішно витримує морози і посухи, стійкий щодо грибкових хвороб. За вмістом клейковини це — сильна пшениця. Районований з 1989 року.

МИРОНІВСЬКА 27. Крім високої зимостійкості, стійкості проти бурої іржі та мучнистої роси, дає врожаї до 104,8 ц/га, має чудові борошномельні та хлібопекарські якості.

МИРЛЕБЕН. Майже не обсипається і не полягає. Може відростати від кореня. Дуже стійкий проти мучнистої роси. На конкурсних випробуваннях дав 80—97 ц/га.

МИРОНІВСЬКА 29. Дозріває на 6 днів раніше від Миронівської 61! Відзначається високою стійкістю щодо обсипання, полягання і бурої іржі. Минулого року її зібрали на сортовипробувальній станції 82,2 ц/га, що на 10 центнерів більше від Спартанки.

МИРОНІВСЬКА ОСТИСТА. Надзвичайно зимостійкий і посухостійкий сорт. Скороспілий. Майже не обсипається і не полягає. Дуже стійкий проти бурої іржі. За врожайністю переважає районовані сорти на 3 ц/га.

ТРИТИКАЛЕ АДМ 4. Сорт озимий, зернового напрямку. Потенціал урожайності: 67—82 ц/га. Окрім високої стійкості проти бурої іржі та мучнистої роси, успішно протистоїть спориньї, твердій та пиловій сажці.

ЯЧМІНЬ МИРОНІВСЬКИЙ 82. Озимий. Має високу стійкість проти засухи, полягання, обсипання. Під час державних сортовипробувань дав 102,4 ц/га.

Ці чудові сорти зернових створено у Миронівському науково-дослідному інституті селекції і насінництва пшениці ім. В. М. Ремесла. Хочете мати багату ниву — звертайтеся саме сюди за адресою: 256816 п/в Центральне Миронівського району Київської області.

ТЕЛЕФОНИ:
74-4-44, 74-1-35,
220-94-02
(м. Київ).

Щомісячний
науково-популярний
і літературно-художній
ілюстрований журнал

Заснований у серпні 1923 року

Засновник: правління
товариства «Знання» України

наука і суспільство

ВЕРЕСЕНЬ

Видавець:
видавництво «Радянська Україна»

© журнал «Наука і суспільство», 1991

У номері:

2 ЛОТЕРЕЯ «ПЕРЕДПЛАТА-92»

3 **Українська держава. Якою їй бути!**
ЮЗЬКОВ Л. ЖИТИ ЗА ВЛАСНОЮ КОНСТИТУЦІЄЮ

6 **Банк ідей**

7 ЯВОРІВСЬКИЙ В. ХТО ЗАПАЛИВ ЗОРЮ ПОЛИН

10 **Мозаїка планети**

12 ЖИВОТКОВ Л. «БЕЗ ХЛІБА НЕМАЄ ДОСТАТКУ»

14 ХРУЩОВ Д. НЕЗВИЧАЙНІ РОЛІ ЗВИЧАЙНОЇ СОЛІ

19 **Резонанс**

20 КОПИЛЕНКО О. ЧИ ДОПОМОЖЕ НАМ РІК 1917-й ЗРОЗУМІТИ РІК 1991-й? Слово про М. С. Грушевського та його працю «Вільна Україна».

22 ГРУШЕВСЬКИЙ М. ВІЛЬНА УКРАЇНА

30 БІБЛІЯ. НОВИЙ ЗАВІТ. Продовження публікації

38 САППА М. ВІД ДІНЦЯ ДО СИВОГО СЛАВУТИ простяглася колись Українська укріплена лінія

40 ЗАРУБА В. А ЯКИЙ ЖЕ ТОЙ ХМІЛЬ? Дещо з іконографії Богдана Хмельницького.
44 СОКУР В. ЯК КАЗАЛИ КОЗАКИ...

46 **У лабораторіях учених**

49 **Біля домашнього вогнища**

54 КЛИМИШИН І. ВДИВЛЯЮЧИСЬ У ТАЄМНИЧУ БЕЗОДНЮ. Закінчення публікації.

62, 82 **Листи і відповіді**

64 ПРИШЛЯК В. КВІТКА КОХАННЯ

65 **Доброго вам здоров'я**

69 КУХАРЧУК М. «МАГІЧНЕ ДЗЕРКАЛО» НОСТРАДАМУСА

74 **Календар народних свят**
БОРИСЕНКО В. ЖОВТЕНЬ

Шановні читачі!

Усі демократичні сили Республіки приступили до розбудови незалежної держави Україна. Редакція журналу стає на цю многотрудну дорогу і просить вашої підтримки. Читайте нас! Передплачуйте нас! Шукайте своїх і наших спільників у здійсненні визвольної ідеї народу!

Будьте з нами!

Юрій РОМАНЮК,
головний редактор.

Запрошуємо взяти участь у лотереї

«ПЕРЕДПЛАТА-92»

Передплативши за 14 крб. 40 коп. журнал «Наука і суспільство» (індекс 74330) на 1992 рік, ви матимете рідкісну можливість виграти:

— кольоровий телевізор «Янтарь-741» (розмір екрана по діагоналі 61 см, кінескоп — вибухозахищений);

— кришталеву вазу (за цінами 1980 року — 700 крб.) — приз правління товариства «Знання» України;

— двотомник Біблії з ілюстраціями (ціна — 100 крб.);

— Коран (ціна — 25 крб.) — розігрується три примірники;

— книгу Михайла Грушевського «Ілюстрована історія України» (ціна — 15 крб.) — розігруються чотири примірники, два тритомники Д. І. Яворницького «Історія запорозьких козаків» (по 30 крб. кожен), дві бібліотечки історії та фантастики (по 50 крб. кожна);

— «Библейскую энциклопедию». Автор — архимандрит Никифор. Репринтне видання з випуску 1891 року. Ціна — 40 крб. Розігруються чотири примірники.

Всіх, хто бажає взяти участь у нашій лотереї, просимо до 15 листопада ц. р. надіслати до редакції листівку з позначкою «Передплата-92», в якій вказати:

— прізвище, ім'я, по батькові;

— домашню адресу;

— номер абонемента про передплату, дату передплати і номер поштового відділення, в якому вона оформлена.

Нагадуємо нашу адресу: 252025, Київ-25, Рильський провулок 10, журнал «Наука і суспільство».

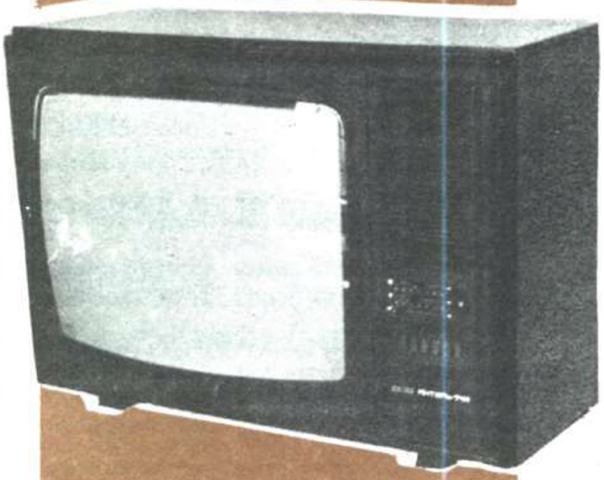

У січні наступного року незалежне журі лотереї жеребкуванням визначить власників виграшів.

Жити за власною Конституцією

Неправильно, мабуть, один час називати історичним, а інший — на противагу — неісторичним. Всі часи, всі події належать історії. Але трапляються такі моменти, які на десятки і сотні років визначають життя нації, суспільства, кожної людини. І назва нашої рубрики, і заголовок цього матеріалу є ознаками нової доби українства, свідченням того, що свою історію ми творимо сьогодні.

Схоже на те, що нашому народові частіше від інших доводиться розбудовувати свою державність і писати для неї конституцію. Можна, приміром, згадати «Вивід прав України» Пилипа Орлика, або конституцію Центральної Ради, прийняту напередодні перевороту Павла Скоропадського. Та от жити за своїми законами все якось не доводилось. Частіше закони в нашій хаті були сусідові, або й «свої»,— що ми їх слухняно переписували під диктовку важких на руку вчителів. Гірко згадувати, але Пилип Орлик писав закони для вже неіснуючої козацької держави, а Конституція Грушевського мала чинність всього... один день.

І от ми знову творимо Українську державу, пишемо для неї Конституцію. Історична подія, будемо сподіватися. Історична, в тому значенні, що саме вона надалі визначатиме буття народу України. Наш співрозмовник — професор Київського університету Леонід Петрович ЮЗЬКОВ, керівник робочої групи Конституційної комісії Верховної Ради УРСР.

— Леоніде Петровичу, як ви розумієте зв'язок між прийняттям Конституції і утвердженням суверенітету України!

— Річ у тім, що сам термін «конституція» існував ще у Давній Греції і Римі, але значення Основного Закону він набув тільки на світанку буржуазного суспільства, коли формувалися держави у сучасному їх вигляді. І тому вважається, що конституція — необхідний атрибут сучасної цивілізованої державності.

Але разом з тим, прийняття нової Конституції України — це не просто данина теорії державного будівництва, це швидше настійна вимога часу. Сьогодні ми маємо чітко виражену конституційну кризу. Суть її у невідповідності між юридичною існуючою конституцією і тими суспільними відносинами, які виникають внаслідок її реалізації, чи нереалі-

зації. Якщо реальність і конституція збігаються, то остання є діючою, якщо ж ні,— конституція є фіктивною. Сталося так, що життя випередило юридичні закони. Політична система і державний устрій почав зазнавати таких змін, які входили у суперечність з Конституцією УРСР. Зміни, які ми стали вносити з жовтня 1989 року, були покликані розв'язати ці суперечності. Але після прийняття Декларації про державний суверенітет виникла нова ситуація, що вимагає перегляду самих принципів нашої державної організації.

В жовтні 1990 року було створено Конституційну комісію Верховної Ради УРСР. На неї покладали підготовку концепції нової конституції, а далі — й самого її тексту. До комісії увійшли народні депутати, а також науковці Києва, Львова, Харкова та Одеси. На одному з перших засідань була створена робоча група, очолювати яку доручили мені. Наша група підготувала кілька варіантів концепції нової конституції, основні підходи в них були спільні. На засіданнях комісії вони були зведені в один проект. Потім з'явилися альтернативні проекти: їх підготували ЦК Компартії України, Інститут держави і права АН УРСР, депутати Артеменко, Коцюба, а також кандидат юридичних наук Тимченко. Той варіант проекту концепції, який виносився на розгляд сесії Верховної Ради, містив у собі альтернативні положення з різних проектів.

— Якими ж були основні принципи вашого варіанту концепції?

— Ми вважали, що нова конституція України повинна відповідати таким вимогам: щоб це була конституція суверенної держави, щоб із неї були виключені ті положення, які мають суто ідеологічний чи кон'юнктурний характер; щоб ідея пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими була однією з провідних; щоб у центрі була людина, її права і свободи, честь, гідність, здоров'я. Узагальнюючи, можна сказати, що в основі нашої концепції — пріоритет суспільства над державою, і пріоритет людини над суспільством. Необхідно впроваджувати нарешті у наше суспільне життя основні ідеї світової цивілізації, загальнолюдські цінності.

— Справді, ми трохи з цим запізнилися, зате тепер маємо дуже багато взірців для наслідування. Чиї, які саме конституції, закони лежали у вас перед очима, коли ви писали нову Конституцію України?

— У робочій групі є фахівці з міжнародних відносин, конституційного права зарубіжних країн. Безперечно, ми прагнули використати світову практику конституційного будівництва, зокрема досвід таких країн, як США, Франція, Німеччина, Іспанія. Але це зовсім не означає, що ми когось переписували, щось копіювали. Текстуально не використовувалась жодна з існуючих конституцій. Нашим завданням було створення не якогось кабінетного витвору, а свого Основного Закону, який відповідав би саме нашим потребам.

В концепції запропонована, як на мене, досить оригінальна структура майбутньої Конституції України. Вона не повторює структуру жодної конституції світу. Але, разом з тим, чому б нам не використати ті ідеї, які вже показали свою ефективність на чужому досвіді. От, наприклад, в американській конституції 1787 року впроваджена ідея процедурного забезпечення стабільності конституції. А в нас сьогодні є велика небезпека того, що в умовах нашої невідстояної демократії кожна нова політична сила, яка заступатиме біля керма влади іншу, вимагатиме внесення змін і доповнень до Конституції. Тому ми намагалися виробити досить жорстоку процедуру внесення змін і доповнень до Основного Закону.

— Нам, очевидно, доведеться запроваджувати багато таких новацій. Фактично треба заново будувати державні структури, механізми, зв'язки. Але ж має бути якась основа, стрижень нової державної організації, і визначити цю основу повинна нова конституція.

— Умовно кажучи, існує три форми державного правління. Класична президентська форма передбачає, що президент обирається усім народом і зосереджує в своїх руках всю виконавчу владу. Але це не означає повного всевладдя президента. У своїх діях він «стримується» Конституцією і законами. Другий — парламентський тип правління, що не виключає існування і президента, але його тут обирають на засіданні парламенту, і він цьому парламенту підконтрольний і підзвітний. Є ще й змішана форма, яка отримала назву «напівпрезидентської республіки». Ми взяли за основу перший, класичний, варіант, який визначає і структуру виконавчої влади. Відповідні зміни вже внесено в законодавство, зокрема, створено Кабінет Міністрів УРСР.

— Досі йшлося про використання світового досвіду, але ж, будуючи власну державу, необхідно зважати і на психологію, історичний шлях свого народу. Тим більше, що у державному праві українці теж мають деякі національні традиції.

— Так, звичайно. Ми прагнули зберегти наступництво при розробці основної філософії конституції. Про спадкоємність народних традицій можна говорити і в такому питанні, як збереження Рад

народних депутатів. І йдеться не лише про останні сімдесят років, так би мовити, радянської традиції. Адже козацьке самоврядування теж знало ради, і сам термін цей має глибокі історичні корені.

Інший приклад. Як уже говорилося, в основу своєї Концепції нової Конституції України ми поклали інтереси, права і свободи людини, які держава зобов'язана їй гарантувати. Але ж Декларацію прав і обов'язків трудящих України містила ще перша українська конституція радянського періоду — 1919 року. Особливе значення мають національні традиції у питаннях державної символіки.

Вивчалися нами, звичайно, і конституція Пилипа Орлика, і конституція 1918-го року. Але, звісно, ми не могли їх використати в чистому вигляді. Наш проект органічно пов'язаний з сучасними реаліями.

— Навколо нової Конституції вирують політичні пристрасті. Різні партії, депутатські групи по-різному бачать майбутній державний і політичний устрій України, намагаються свої прагнення і вимоги закріпити в тексті Основного Закону. Чи містить ваш проект якісь ідеологічні орієнтації, скажімо, на соціалістичний вибір?

— Сам термін «соціалістичний вибір» ми не вважали за потрібне вносити до конституції. Але це зовсім не означає, що ми відкидаємо ті суспільні ідеали і цінності, які пов'язані з цим поняттям. Зверніть увагу на таке формулювання проекту концепції: «Преамбула має підтвердити волю і рішучість народу України забезпечити умови життя, гідні людини, утвердити соціальну справедливість, побудувати суверенну, миролюбну, демократичну правову державу, відкриту для міжнародного співробітництва». Що ж, як не соціальна справедливість, є основною цінністю соціалізму?

Сесія проголосувала за внесення до проекту концепції положення про «соціалістичний вибір, як намір побудувати засноване на праці суспільство соціальної справедливості». Тобто, ми маємо звичайнісіньку тавтологію. Але тут є один політичний момент.

Справа у тому, що гасло соціалістичного вибору є вираженням ідеології однієї партії — КПРС. Якщо ж внести його до Конституції, то як же тоді бути з принципами політичного плюралізму, адже існують партії, які не поділяють ідеї соціалістичного вибору. Ми будемо мати пряму суперечність на конституційному рівні. Але ж завданням нової Конституції є створення умов для консолідації різних політичних сил, виводу України з кризи. Всі ж ми прагнемо до суспільства соціальної злагоди, до нормального життя, побудованого на основі закону, праці, дисципліни і, звичайно, соціальної справедливості.

— Мало хто заперечить проти цього. Та в політичних дискусіях найпринциповішим є питання: бути чи не бути Українській державі. На словах противників суверенітету не знаходилося (окрім, хіба, затятих шовіністів), але саме поняття суверенітету тлумачиться неоднозначно. Ось, наприклад, цитата з виступу на першотравневому мітингу цього року першого секретаря Київського міськкому Компартії України А. І. Корнієнка: «Створюючи суверенну українську державу, дбаючи про її добробут і розквіт, нам слід постійно пам'ятати, що Батьківщина в нас одна — Союз РСР». То як визначає суверенітет України ваш проект Конституції?

— Ми виходили з того, що Україна — самостійна держава. У проекті це звучить так: «Відповідно до волі народу Україна самостійно вирішує питання про утворення разом з іншими державами Союзу суверенних держав». Основою такого Союзу може бути тільки добровільність входу і виходу, суверенність, взаємовигідність, територіальна цілісність та інші принципи цивілізованого міжнародного співжиття. Слово суверенітет — велике і святе, і не можна кидати його на вітер. Якщо ми визнаємо свою Україну суверенною, то це і є наша Батьківщина.

— В такому разі, якщо Союз перестає бути державою, і перетвориться на союз держав, то чи потрібна Конституція СРСР?

— Тут, мені здається, відповідь може бути однозначною. Не може бути в одній суверенній державі двох Конституцій, до того ж, у субординаційній залежності. Союз суверенних держав має будуватися на єдиній правовій основі, що нею, на мою думку, може бути тільки Договір про утворення Союзу. Крім того, може бути прийнятий якийсь інтегруючий документ.

До речі, у перші роки існування Союзу Конституції СРСР, у повному розумінні цього слова, не було. Конституція 1924 року включала в себе два документи: Декларацію про утворення Союзу і Договір про утворення Союзу. Якщо буде прийнята, крім Договору, ще й окрема Конституція СРСР, то це означає, що ми житимемо за законами, які можуть прийматися незалежно від волі республік.

— Це є реальною загрозою суверенітетові України?

— Це буде юридичний капкан. Нашій Верховній Раді варто добре поміркувати, якщо постане питання про її ратифікацію.

— Та повернімося до Конституції України. Чи можна вважати саме її прийняття якимось гарантом нашої незалежності?

— Жоден юридичний документ, навіть найавторитетніший, не забезпечить ані суверенітету, ані порядку, ані законності. Потрібна ціла система соціальних, політичних і, насамперед, економічних важелів. От ми приймаємо Конституцію України; це — атрибут суверенної держави. Але є й інші атрибути державності — верховенство території, непорушність кордонів, можливо, своя валютна система, військова безпека...

— Конституція може тільки узаконити ці права, але здійснювати їх мають парламент, президент, уряд.

— Можливі два варіанти. В одному випадку складається певна система політичних, державних відносин, а конституція їх фіксує. В іншому — спочатку відбувається юридична фіксація, а потім — реалізація законів.

— Який варіант для нас найбільш придатний?

— Гадаю, що другий. Зауважу тільки, що утвердження суверенітету ми зовсім не розглядаємо як бажання розірвати зв'язки, грюкнути дверима і т. ін. Ми просто зобов'язані по-новому, реалістично подивитись на наші відносини, на Союз, і на нашу, з великої літери, Батьківщину.

Розмову вів Максим РОЗУМНИЙ.

Банк ідей

Пропоную шлях роздержавлення

Загалом погоджуючись з напрямом роздумів Олексія Григор'єва «Захищає істина» («Наука і суспільство» № 3, 91 р.), вважаю необхідним дещо уточнити.

Класичний варіант роздержавлення власності, переходу від феодалізму до капіталізму характерний розвитком окремих приватних підприємств, які грунтуються на найманій праці. Їх власниками стають найбільш підприємливі, але й часто не найбільш порядні особи. Цей період «дикого капіталізму» нам доведеться пережити. Знаючи дальшу перспективу, ми можемо лише докласти зусиль до того, щоб цей період «дикого капіталізму» був у нас якнайкоротшим і велику роль у прискоренні цього процесу має відіграти суворе антимонопольне законодавство. Щоб зменшити соціальну напруженість у суспільстві й створити рівні стартові умови для всіх громадян, потрібно за О. Григор'євим, «...державну власність безплатно передавати трудовим колективам». Отже, пропоную поетапний план такої передачі:

1. Видати бони на суму 8000 крб. купюрами по 1000 крб. усім громадянам республіки (приблизна частка кожного у загальній вартості засобів виробництва). 2. Обмін бон на акції свого підприємства. При цьому не уникнути ситуації, коли працівники не захочуть отримувати акції свого підприємства, або коли акцій свого підприємства не вистачить для всіх бажаючих. У другому випадку порядок розподілу має визначити рада трудового колективу чи інший аналогічний орган. 3. Обмін бон на акції підприємств свого міста, району, області. 4. Обмін бон на акції республіки. 5. Продаж лишків акцій всім бажаючим, у тому числі, не громадянам республіки. 6. Розпродаж з аукціону підприємств, які не спромоглися розмістити свої акції. 7. Реєстрація невикористаних бон і підрахування коштів, виручених від продажу акцій та аукціонів, підрахування видатків на роздержавлення. Шляхом нескладної математичної операції визначаємо реальну вартість однієї невикористаної бони. Викуповування бон у населення за визначеною вартістю.

Таке справедливе, рівномірне роздержавлення зведе до мінімуму можливість номенклатурної та мафіозної приватизації, але ще не означає, що всі підприємства надовго залишаться у колективній власності. Потреба у свободі підприємництва змусить дозволити продаж і купівлю паїв (акцій), а це призведе до концентрації власності в одних руках. Проте, за такого варіанту роздержавлення деякі підприємства залишаться колективними, виявлять більшу ефективність і правитимуть за взірець для інших.

Таким чином, нині йдеться не про те, що роздержавлення, приватизація започаткують наш добробут, а либонь про те, що буде створено умови для змагання за цей майбутній добробут; тим часом за панування державної власності про таке легальне змагання годі й мріяти.

Анатолій НАЙДА.

Хто запалив зорю Полин?

Нові факти про позицію деяких високопоставлених осіб під час аварії на Чорнобильській АЕС.

Віддаляються у минуле дні, коли світ здригнувся від ядерної катастрофи на українському Поліссі. Та, на жаль, не загоюються чорнобильські рани. Безліч проблем — екологічних, медичних, соціально-економічних — з'явились у нашім краю під знаком горезвісної зорі Полин. Не остання серед них — морально-психологічний клімат, що запанував ще з квітня 1986-го на безмежних просторах, підступно вражених «мирним атомом».

Суд над колишніми керівниками станції, за задумом його організаторів, мав певною мірою зняти моральне напруження мільйонів людей, повинен був дати чітку відповідь на вічно актуальне для слов'ян питання «Хто винен?» Проте, грізний вирок, який прозвучав у закритій зоні за закритими дверима, чомусь викликав у широких масах зворотну реакцію, підняв нову хвилю до болю знайомих розмов про стрілочників та козлів відпущення. Чому ж?

Певне, тому, що після згаданого судового розгляду у повітрі, окрім радіонуклідів, так і зависли сотні конкретних запитань, на які досі не дано жодної більш-менш переконливої відповіді.

Наш кореспондент зустрівся з головою постійної комісії Верховної Ради УРСР з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС В. О. ЯВОРІВСЬКИМ.

— **Володимире Олександровичу, на початку року Верховна Рада республіки доручила вашій комісії провести незалежне від союзних міністерств та відомств розслідування причин чорнобильської катастрофи. Зокрема — вивчити і проаналізувати дії причетних до цього високопоставлених посадових осіб. Розумію: до виступу з доповіддю на сесії, який планується десь на вересень (можливо, одночасно з виходом цього номера журналу), не все ви можете сповіщати пресі. І все ж, про які маловідомі чи зовсім невідомі обставини чорнобильської епопеї неодмінно піде мова з трибуни українського парламенту!**

— Наша комісія, Верховна Рада в цілому — не суд. Виголошувати вироки, а тим більше чіпляти ярлики — не наша справа.

Якщо хочете, наша справа виявилась значно тяжчою — добути достовірні, документовані факти, чітко відповісти на ті питання, які досі дебатуються на мітингах, маніфестаціях, у домівках людей: *хто кинув на нашу землю зорю Полин, чому так довго триває і скільки ще буде тривати над нами цей диявольський експеримент?*

Основний наш висновок ні зараз, ні після виступу на сесії змінитись не може: головний винуватець чорнобильської біди — наша система. Тоталітарна, однопартійна. Система повного знецінення особистості, система так званої колективної відповідальності, чи то пак — безвідповідальності. Щоб дійти такого висновку, звичайно, не варто було скликати спеціальну комісію, це і так зрозуміло кожному. Проте, будь-яка соціальна система завжди персоніфікована...

За час роботи комісії ми зустрілись з десятками причетних до Чорнобиля людей: маловідомими широкому загалу і з такими, чиї імена уже стали одіозними. Багато хто із наших «співрозмовників» нині працює у республіканській чи союзній, а то і в обох відразу Верховних Радах як народні обранці.

Та першим серед персон я назвав би пенсіонера союзного значення, колишнього президента Академії Наук Союзу РСР, співавтора і головного «опікуна» реактора РБМК-1000 А. П. Александрова. Свого часу він, зловживаючи службовим становищем, «вкинув» свій

безальтернативний, не випробуваний як слід проект у воєнізоване, закрите, ніким не контрольоване Міністерство середнього машинобудування, яке тоді керувало атомною енергетикою, і пішли множитись по нашій нещасній землі злочинні тисячники.

Сама технологічна ідея, закладена в цей реактор, не могла не призвести до біди: РБМК-1000 позбавлений надійного самозахисту.

Так, обслуговуючий персонал станції припустився помилок, ніхто за це не подякує йому. Але даруйте, хіба мова йде про скороварку? Йдеться про атомний реактор — технологію планетарного масштабу. Така система повинна себе захистити за будь-яких обставин...

Ми не прагнемо крові. Та елементарне відчуття справедливості підказує: персональний пенсіонер Александров і в'язень Брюханов заслуговують честі перебувати під одним дахом. Думається, не на підмосковній дачі...

До речі, ознайомившись з матеріалами суду, комісія знайшла за можливе звернутися з клопотанням про помилування колишнього директора ЧАЕС. На нашу думку, не з Брюханова треба було починати...

— Останнім часом з'являються повідомлення, здебільшого в центральній пресі, про модернізацію александрівських реакторів, які працюють на багатьох наших станціях. Запевняють, що вони уже більш надійні в експлуатації.

— Певно, що в союзній Академії навчились селянську гарбу перероблять на «мерседес». Правда, ми чомусь не помітили цього, контролюючи роботу інших трьох блоків Чорнобильської АЕС.

Так чи інакше, нещодавно на зустрічі у Славутичі один із нинішніх заступників міністра Атоменергопрому мені і нашому премьєр-міністру В. П. Фокіну сказав прямо: «ЧАЕС повинна працювати, щоб заробляти валюту». В Москву тече валюта, на наші голови — радіація.

Та обминемо тут увагою московських чинів і академіків-орденоносців: александрових маємо вдосталь своїх. На відміну від московського, що, хоч і не в славі та почестях, але все ж у розкошах спочинає після трудів неправедних, багато які з наших вершителів людських доль і сьогодні обіймають високі посади.

За що, скажімо, даровано (іншого слова не доберу) посаду директора Всесоюзного наукового центру радіаційної медицини АМН СРСР колишньому міністру охорони здоров'я Української РСР А. Ю. Романенку? Чи не за покірне виконання таких ось вказівок: 30 квітня 1986 року від першого заступника союзного міністра охорони здоров'я Щикіна у Міністерство охорони здоров'я УРСР надійшла вечеграма (по телефону ВЧ): терміново обстежити всіх іноземних громадян, зробити їм йодову профілактику, у тих, хто відмовляється, брати розписки. Ось так! Москву непокоїло кілька сотень іноземних студентів. А що ж мільйони українців, білорусів, росіян? Так собі — дрібничка?

Ось ще одна вечеграма. Теж від Щикіна: всім, хто набрав велику дозу, але не більше 100 бер (променева хвороба — ред.), записувати діагноз: вегетосудинна дистонія.

А ви питаєте, що ми ще не знаємо про Чорнобиль. А що ми про нього можемо знати? Скільки було тих солдатиків безвідмовних, що понабирали по 90 бер, і десь тепер з діагнозом «вегетосудинна дистонія» оббивають пороги того ж романенківського центру. Це у кращому разі. Бо не знаємо, скільки їх тепер уже нічого ні від кого попросити не можуть...

Коли ми, бесідуючи з А. Ю. Романенком, запитували, як же він, лікар, що давав присягу не Щикіну, не Щербицькому, а клявся Гіппократу, як міг виконувати такі вказівки? Анатолій Юхимович відповів, що не давав їм ходу, мовляв, згадане розпорядження Щикіна продублював значно пізніше, коли уже було пройдено піковий стан аварії. Почувши це, член нашої комісії, депутат Єщенко, яка представляє у Верховній Раді України інтереси виборців найбільш потерпілих районів Київщини, не втрималась, із сльозами на очах сказала: «Неправда. Саме така депеша надійшла на місця, в крайньому разі нам, лікарям Димера, десь числа 12-го травня,— у найтяжчі дні катастрофи».

Всім пам'ятний виступ А. Ю. Романенка на початку травня по радіо і телебаченню, під час якого він запевняв і старих, і малих, і вагітних: єдина наша проблема — радіофобія; треба мити руки і ноги, йодової профілактики робити не варто, оскільки відомі випадки, що якісь там люди понапивалися йоду більше, ніж треба.

Вибачте, а хто кому пояснив, скільки того йоду, як саме потрібно вживати? І як можна було у тій ситуації говорити про те, що все нормально?

— Можливо, міністр не мав достовірної інформації?

— Сьогодні за цю паличку-виручалочку хапаються всі. Хоча численні документи спростовують цю «зручну» версію. Інформація, що не могла не збентежити медиків, регулярно надходила від Держкомгідромету, кількох науково-дослідних інститутів Києва, КДБ УРСР.

Найчорніші для Києва дні настали, починаючи з 30 квітня. Тодішній головний санітарний лікар республіки, заступник

міністра охорони здоров'я УРСР Касьяненко (сам Романенко у перші дні аварії перебував у зарубіжному відрядженні) буквально бив на сполох, надсилав у Політбюро ЦК Компартії України, Раду Міністрів, Верховну Раду республіки документи (комісія їх має), які висвітлювали реальну картину. Та всі ці застереження проігноровано. Натомість міністр, повернувшись із-за кордону, швидко «заспокоїв» народ.

Зрештою, А. Ю. Романенко зізнався, що текст того виступу забирали в ЦК КПУ і там хтось («Хто? — питаємо, — Не знаю»), хтось там його правив.

До речі, згадані застереження Касьяненка були пов'язані з проведенням сумнозвісної першотравневої демонстрації трудящих у Києві, яка, думається, не на одну сотню подовжить список безневинних жертв Чорнобиля.

З цього приводу, зокрема, відбулася розмова з депутатом Верховної Ради СРСР, колишнім Головою Верховної Ради Української РСР В. С. Шевченко. Валентина Семенівна запевняла, що нічого про радіацію не знала (правда, сама чомусь стояла на трибуні в хустинці), прозоро натякала на те, що посада голови найвищого органу влади тоді була опереткової. З розмови випливало, що Валентина Семенівна бачиться собі рядовою піонервожатою, яку доля випадку винесла на високу хвилю державного життя. По-людськи я співчував цій літній жінці. Ніде правди діти: посада, яку вона тоді обіймала, справді була декоративною. Та Валентина Семенівна у той час, на хвилиночку, входила ще й у Політбюро ЦК... А там, на республіканському рівні, вирішувалось усе...

Рішення про проведення першотравневої демонстрації у Києві підписав колишній перший секретар Київського міськкому Компартії України, нині депутат союзної і республіканської Верховних Рад Ю. Н. Єльченко, котрий, як виявляється, теж майже нічого не знав. Якщо він, перша особа в місті, і справді нічого не знав, то чому?

Тут доведеться мені процитувати колишнього Голову Ради Міністрів УРСР, нині пенсіонера О. П. Ляшка. У поясненнях Олександра Павловича промайнула думка: аби не було тиску з Центру, аби атомна енергетика України підпорядковувалась республіці, все склалося б інакше з самого початку.

У цьому з О. П. Ляшком ми абсолютні однодумці.

Без повноцінної державності України Чорнобиля нам не здолати. Я зараз міг би навести безліч фактів, які свідчать про безсоромне перекачування коштів з різних чорнобильських рахунків та фондів на адресу всіляких московських інститутів, що проїдають ці гроші не знати на що. У всякому разі, жодного конкретного проекту по ліквідації найтяжчих наслідків аварії поки що немає і не знаємо, коли будуть. А час не жде. Чорнобиль постійно і грізно нагадує про себе. Не хочу жахати читачів, але, наприклад, торішнього червня на станції склалась ситуація, що викликала шок у багатьох: відновилась ланцюгова реакція в одному із завалів четвертого енергоблоку, з'явились нейтрони. Було зроблено все, аби зупинити її. Дякувати богові, реакція відновилася саме в тому місці, де був спеціальний датчик, який і сповістив людей про небезпеку. Ці датчики ще навесні 86-го скинули з вертольотів у поранений енергоблок. Деякі попали у пальне, що наче вулканічна магма розпливлося по днищу реактора, більшість попадали абиде. Точно ніхто сьогодні не знає, у яких шпаринах, під якими конструкціями заховалось радіоактивне паливо, яке не контролюється, і яке будь-якої хвилини може наробити нової біди.

Потрібно щось робити! Не сумніваюсь, аби хоч невелику частину коштів, про які згадувалось, передати київським НДІ, де є могутній інтелектуальний потенціал, ми б уже сьогодні знали, що робити з четвертим енергоблоком, як зупинити розповзання зони, врятувати воду, рослини, зрештою — як врятувати наш народ. Україна повинна відкрити двері світові, бо з такою катастрофою навіть США чи високотехнологічній Японії не впоратись самотужки. Та відкритись світові і зробити все це може лише Україна суверенна.

А поки що...

Зачувши протягом останнього року загрозу своїй монополії на засекречений Чорнобиль, Мінатоменергопром Союзу спільно з МАГАТЕ (світовою корпорацією, що живиться за рахунок ядерних відомств і тому, як може, рятує честь їх мундира) скликали так звану незалежну комісію (у якій не було жодного незалежного від ядерних відомств спеціаліста). І ось нещодавно вона проголосила на весь світ — українці перебільшують наслідки чорнобильської катастрофи у чотири рази... Представник від нашої республіки категорично заперечив проти висновків комісії, адже нею, наприклад, зовсім не були враховані дані про ліквідаторів — людей, що звалили на свої опромінені спини найтяжчий чорнобильський тягар. Особливу думку українського представника проігнорували. Мовляв, і не було такої. Щось подібне ми вже чули. Пригадуєте Касьяненка?..

То як, навчив нас чогось Чорнобиль?

Будемо робити висновки?

Чи зачекаємо? До вселенського потопу?

Розмову записав
Андрій ПАПУША.

Мозаїка планети

НАВІЩО КРОКОДИЛОВІ СЛЬОЗИ?

Вираз «лити крокодилячі сльози» дещо дискредитує рептилій, бо викривлює справжню суть речей: ці зубаті створіння насправді плачуть. І не марно. Їх сльозоточивість цілком виправдана і необхідна тваринам, бо допомагає крокодилам боронити себе від інфекцій. Очі — найуразливіше місце. Отже, інфекція, яка потрапляє в око, є фатальною для тварини. Потрапляє вона крізь слизову оболонку повік і самого ока. Переносять інфекцію москіти. Як бачимо, крокодилячі сльози — явище цілком природне: сльози промивають і дезинфікують очі.

ХТО І ЯК УМИРАЄ

80 процентів американців виступають за смертну кару. Тобто майже 200 мільйонів чоловік бажають стратити 2500 засуджених на смерть, які сидять за гратами 37 штатів, де 1971 року поновлено страту. В доповіді організації «Міжнародна амністія» говорилося, що в США разом з Іраном, Іраком, Бангладеш та Нігерією страчують неповнолітніх. У штатах Луїзіана та Арканзас людина може опинитися в газовій камері, маючи 15, у штаті Алабама — 14, а в штаті Міссісіпі — 13 років.

Щороку в США гинуть від рук злочинців 20 тисяч чоловік, але перед судом постають тільки 10 тисяч убивць. Виноситься 300 смертних вироків. Покарання залежить від місця вбивства, того, хто його вчинив — чорний, білий чи метис. Однак, як правило, страхітливі подробиці смертної кари приховують від публіки, особливо коли екзекуцію виконано не так, як годиться.

22 квітня 1983 року. В'язниця в штаті Алабама. 33-річний Джон Луї Еванс дістав на електричному стільці перший удар струмом напругою 1900 вольтів. Удар був настільки сильним, що ремені порвалися, а тіло почало диміти. Проте лікарі встановили, що серце ще б'ється. За чотири хвилини ще удар, але жертва жива. Через 15 хвилин після першого удару Еванс дістав третій. Цього разу серце зупинилося.

16 жовтня 1985 року. В'язниця штату Індіана: Уїльям Уендівер помирав протягом 17 хвилин, оскільки електричний стілець уже 72 роки не працював як слід. Після третього удару його пульс становив 40 ударів на хвилину. Серце зупинилося тільки після п'ятого удару.

І ТАКІ БУВАЮТЬ ЧЕРЕВИКИ

Екстравагантна ідея швейцарських дизайнерів — черевики з годинником. Аби механізм не зупинявся, їх завбачливо обладнали товстими еластичними підметками.

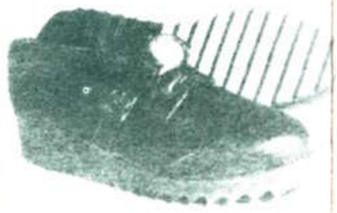

ПАЛАЦ РОЗЛУЧЕНЬ

Його відкрили в Бірмінгемі (Англія). По суті, це не палац, а скромний робочий кабінет працівника міського суду Шіллі Девіс. У визначений час перед нею постає подружжя, котре вважає неможливим подальше спільне життя. Чоловік і жінка подають руки одне одному, промовляють: «До побачення. Дякую тобі за все гарне у нашому шлюбі. Бажаю тобі успіхів у подальшому житті».

Після цього шлюб оголошується недійсним.

— Моя мета — допомогти людям позбутися душевного напруження,— говорить Шіллі. — На церемонії люди завершують один важливий період свого життя і вступають в інший. Шіллі розповідає, що в дев'яти випадках з десяти учасники плачуть разом із суддями, траплялося, що подружжя не знаходило сили розлучитися. І — мирилося.

Експериментом зацікавились і в інших містах Англії, та не всі сприйняли його з ентузіазмом. Редактор часопису «Брайдс» Сандра Бонер сказала:

— Шіллі Девіс живе у світі ілюзій. Наскільки мені відомо, ті, що розлучаються, здебільшого так ненавидять одне одного, що їм не до таких церемоній. Жінка, покинута з малолітніми дітьми, навряд чи побажає своєму колишньому чоловікові щастя у новому житті. Було б нереально очікувати на щось подібне.

НАЙНИЖЧА ЛЮДИНА СВІТУ

33-річний індієць Гул Моххамед — найнижча людина у світі, його зріст 63,5 сантиметра.

ЕНЕРГІЯ ВІД СОНЦЯ

Цю сонячну електростанцію побудували у Ганновері (Німеччина). Під час традиційного ярмарку в місті дешевою енергією освітлюють павільйони, а решту часу станція працює на міську електромережу

«БОЖЕВІЛЬНИЙ» КАДІЛЛАК

У Сан-Франціско демонстрували «найбожевільніший» каділлак у світі. Він належить художникові Ларрі Фуентесу, котрий прикрасив його численними мініскульптурами і кольоровими малюнками.

РАЙ НА ОСТРОВІ НАУРУ

У південно-західній частині Тихого океану, за 40 кілометрів на південь від екватора, є маленький острів Науру. Колишня підопічна територія ООН оголошена суверенною державою. Оскільки прибуток на душу населення тут становить понад 30 тисяч доларів на рік, вважається, що його 8500 жителів живуть у найбагатшій країні світу. Цей добробут забезпечує не нафта, не золото, не коштовне каміння чи рідкісні метали. Гуано — ось що приносить Науру 125 мільйонів доларів щороку.

Протягом тисячоліть на острові нашаровувався пташиний послід, створивши пласт завважки близько п'яти метрів. Щороку Науру експортує два мільйони тонн гуано до Європи та країн Сходу. Попит великий, тож і ціна неабияка.

Багато валюти — серйозна проблема для маленького острова. Міністр фінансів Кінза Клодумар говорить: «Мої колеги за кордоном сушать голову, де взяти гроші, а я — як їх витратити. В моєму розпорядженні значні суми, і я не завжди відшукую можливість з них скористатися».

Для науруанців держава — заможна мати. Освіта, транспорт, медичне обслуговування тут безкоштовні. Для бажаючих продовжити навчання за кордоном немає проблем: дорожні і щоденні витрати, перебування, підручники — на все це міністерство культури виділяє кошти. Авіаквитки тут — найдешевші у світі.

Уряд країни прагне вигідно вкласти гроші за кордоном. Нещодавно він фінансував спорудження найвищого хмарочосу в Австралії: 52 поверхи коштували 52 мільйони доларів. Багато найкращих готелів у тихоокеанському районі зведено теж на кошти невеличкої країни, їй же належать площі землі на західному узбережжі Сполучених Штатів.

Науру обмежив кількість іммігрантів (кожний, хто приїхав у країну, повинен мати зворотний квиток, а туристам не дозволено залишатися тут довше 15 днів). Але максимально заохочується імпорт — тут немає митниць. Супермаркети переповнені французькими парфумами і шампанським, італійським одягом, американським м'ясом, новозеландськими качками і гусками, свіжими овочами і фруктами, щойно доставленими з Австралії, китайськими делікатесами, японською електронікою та фотоапаратами.

Самі жителі Науру мало часу витрачають на покупки. Більшість з них — торгівці або державні чиновники, робітників обмаль.

Видобуток гуано цілком довірено іноземним фірмам, здебільшого австралійським. Робітники беруть тимчасовий дозвіл

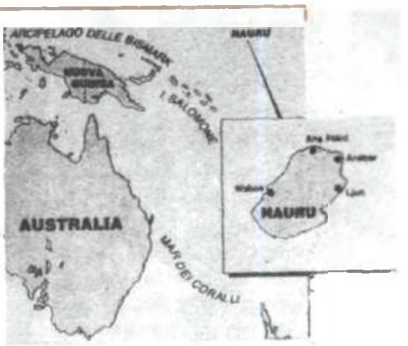

на роботу, поновлюваний щопівроку. Емігрантів у Науру трохи більше двох тисяч.

Єдина кільцева дорога простяглася тільки на 20 кілометрів, проте легкові автомашини — справжня манія науруанців. Правда, автомобілі — не єдине захоплення жителів країни. Повітряні лінії перетворилися на велику розвагу для молоді. Купивши авіаквитки за символічну ціну, молоді люди відвідують острови Джілберта, Маршаллові. Аерокомпанія, розкіш для Науру, має щорічний дефіцит 12 мільйонів доларів, але вона престижна для маленького острова. «Ми б почувалися сиротами без наших літаків»,— каже міністр фінансів. Уїкенд тут триває від четверга до понеділка. Залишають свій рай острів'яни тільки для розваг.

Інтенсивна експлуатація фосфатних кар'єрів тут триває з 1919 року. Фосфатів вистачить ще на кілька років. А що потім? Крім усього, дві третини території Науру перетворено на пустелю. «Ми вважаємо, що настав час притягти до відповідальності тих іноземних промисловців, які впродовж десятиріч завдавали серйозної шкоди нашому острову,— говорить президент країни Хеммер де Робурт. — Наше головне завдання на сьогоднішній день — повернути до життя спотворені кар'єрами землі».

Мозаїка планети

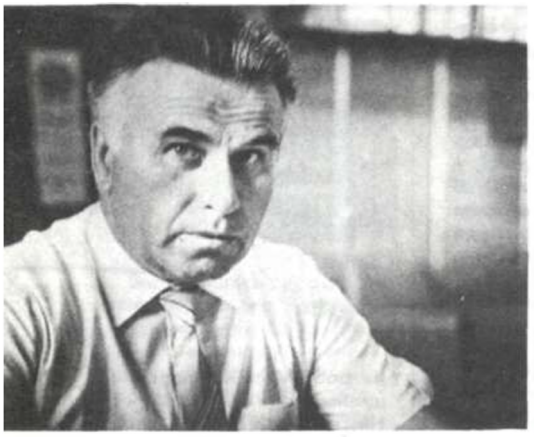

«Без хліба немає достатку»

Бесіда з кандидатом сільськогосподарських наук, директором Миронівського науково-дослідного інституту селекції і насінництва пшениці ім. В. М. Ремесла Леонідом Олександровичем ЖИВОТКОВИМ

Кор. *Миронівку часом називають столицею українських пшениць, а ваш інститут — кузнею нових сортів... Цікаво, де сіють ваш хліб?*

Л. О. Животков. Та скрізь. І в Європі, і в Азії. Хоч найбільші площі під нашою пшеничкою, звичайно, на Україні. Скажімо, сорт Миронівська 61. Торік він був майже на 370 тисячах гектарів. А бували роки, коли наші озимі пшениці займали в СРСР до 40 процентів сортових посівів цієї культури. Це понад вісім мільйонів гектарів! Щодо ареалу їх поширення, то він простягається від Сибіру до Німеччини.

Кор. *І як родить ваша пшениця?*

Л. О. Животков. При дотриманні агротехніки справжній господар завжди має добрі врожаї. Наприклад, та сама Миронівська 61. В колгоспі ім. Петровського на Канівщині торік вона дала по 97 центнерів з гектара... Але хотілося б завважити: наш інститут — не лише озимі пшениці. Ми створюємо нові сорти озимих та ярих ячменів, лугової конюшини, займаємося первинним насінництвом, інтенсивними технологіями вирощування культур і таке інше...

Кор. *Леоніде Олександровичу, коли я не помиляюся, раніше вважали, що виведення кожного сорту — 12 років напруженої праці. Тепер в інституті діє станція штучного клімату, ведуться дослідження на генетичному рівні... Чи внесла якісь корективи у цей процес дослідницька індустрія?*

Л. О. Животков. Безумовно. Пам'ятаєте пісню, у якій оспівують стопудовий урожай? А це ж усього-на-всього півтори тонни. Сьогодні ми маємо у 5—6 разів більше. Та справа, зрештою, не тільки у врожаях. Село одержало від нас сорти, які не бояться хвороб, шкідників, морозів, не вилягають...

Якщо ж говорити про роль отієї, як ви сказали, дослідницької індустрії, то вона допомогла скоротити створення сорту приблизно вдвічі. Крок значний! Але не слід забувати, що тепер, завдяки різкому збільшенню запасів насіння (а це залежить від потужної науково-виробничої бази) зросли темпи упровадження нових сортів. Тільки-но він звівся на ноги, а вже, бачиш, засіяно десятки тисяч гектарів, про що раніше ми лише мріяли... Іще одне. Із тим же таки дорогим фітотроном чи не менш унікальним та коштовним обладнанням, наприклад, відділу біотехнологій, пов'язані наші фундаментальні дослідження. Нехай завтра вони ще не дадуть ниві нічого, але позавтра матимемо такі чудеса, що перед ними поблякнуть найсміливіші сподівання господарників.

Кор. *А сьогодні? Чим би ви могли здивувати хлібороба? Який запропонували б «крам»?*

Л. О. Животков. Селекціонер — не фокусник, щоб когось дивувати. Проте я міг би назвати один дуже цікавий сорт озимої пшениці — Миронівську 27. Посіявши його в одному колгоспі на Черкащині, зібрали позаторік 104,8 центнера зерна з гектара. Ця пшеничка добре себе зарекомендувала не лише на Черкащині. Можу назвати десятки господарств у інших областях, де зібрано врожаї у 80—95 центнерів з гектара. Причому на значних площах. Як бачите, це сорт широкого ареалу, а, отже, з великим майбутнім.

Миронівська 27 є не лише рекордсменкою з урожайності. Вона надзвичайно зимостійка, майже не вилягає, не під-

дається таким підступним хворобам, як мучниста роса та бура іржа. З неї печуть чудовий хліб. Її культивують без хімічних засобів захисту від шкідників. Тобто вже маємо справу з екологічно чистою продукцією. Досить лише посівний матеріал піддати порівняно недорогій обробці — інкрустації. Сорт Миронівська 27 добре вписується в розроблену нашим інститутом технологію інтенсивного вирощування озимих культур.

Кор. *Видно з усього, що культивування миронівських сортів озимих — справа вельми вигідна...*

Л. О. Животков. Звичайно. Ми ж бо даємо хліборобові не тільки продуктивне насіння, а й озброюємо його новітньою агротехнікою, технологією. Виконуй те, що належить, не лінуйся — і матимеш добрий урожай, прибуток.

Кор. *Чи не підкріпили б ви, Леоніде Олександровичу, свою думку цифрами?*

Л. О. Животков. Будь ласка. 55 тисяч гектарів сорту Миронівська 61, скажімо, мають економічний ефект (тобто дають добавку врожаю) на суму 4,5 мільйона карбованців, мільйон гектарів — то додаткові 90 мільйонів карбованців. Це об'єктивні дані. Вони розраховані за оптимальною, тобто не найвищою, шкалою.

Кор. *І що ж з тих мільйонів перепадає вам?*

Л. О. Животков. Крихти. Не повертаються навіть 4—5 мільйонів карбованців, які необхідні для нормального функціонування інституту. А ми, зважте, даємо сільському господарству не лише нові сорти — тут і технологія вирощування культур, і рекомендації щодо внесення добрив, і багато — багато іншого... Ми підрахували, що повинні одержувати за це все десь 10—12 мільйонів карбованців. Щороку! Навіть без урахування повсюдної дорожнечі. Скажімо, будівництво 4-поверхового будинку раніше коштувало близько півмільйона карбованців. Тепер — мільйон 780 тисяч. Треба будувати новий водовід. А це також 450—550 тисяч карбованців. Звідки їх взяти? Звичайно, за рахунок чесної, реальної оплати дослідницької праці... Нині всі говорять про бажаний достаток м'яса, молока, пральних машин, телевізорів... Але скільки б ми чого не мали, достаток без хліба не буде достатком. Тож треба віддавати нам належне.

Тут народжуються нові сорти пшениці.

Кор. *Але ж інститут має й бюджетне фінансування...*

Л. О. Животков. Воно дуже нестабільне. Тут багато порушень. Цього року ми лише у червні мали державні кошти. Хіба можливо так працювати? Інститут бере участь у багатьох комплексних, у тому числі й загальносоюзних, програмах. Проте ми не впевнені, що з нами розплатяться вчасно й сповна.

Кор. *Леоніде Олександровичу, ми говорили про нові високопродуктивні сорти. За кожним із них — колектив дослідників, учених. У промисловості чи фундаментальній природничій науці кожен винахід, кожне відкриття захищені авторськими свідоцтвами і в разі упровадження добряче оплачується. Що можна сказати про авторство у селекційній справі?*

Л. О. Животков. Стосовно нашої праці є таке положення: якщо сорт озимої пшениці має високу продуктивність і поширення та до того ж ще вважається сильним, з гарними хлібопекарськими якостями, то є гарантія, що його автори одержать до 20 тисяч карбованців. І так справді було з винагородами за сорти Миронівська ювілейна, Іллічівка... Та це скоріш винятки, аніж правило. Більшість сортів оцінюється винагородою від півтори до трьох тисяч карбованців.

Кор. *Що це означає?*

Л. О. Животков. Ось що. Авторський колектив сорту Міронівська 61 — сім, Волгоградська 84 — шістнадцять, Миронівська 27 — дванадцять чоловік. Поділіть на них загальну суму і матимете відповідь. По-моєму ніде так низько не цінується творчість, як у сільському господарстві і, мабуть, турботи про його зміцнення (на будь-якій — колгоспній, орендній чи фермерській основі) треба підкріплювати турботами про хлібну науку. Тоді не доведеться висококваліфікованому дослідникові витрачати час на госпрозрахункові заробітки...

Кор. *Спасибі, Леоніде Олександровичу, за бесіду. Бачу, і вас обсіли проблеми. Тож хочу побажати, аби вони якнайшвидше зникли. Успіхів Вам і всьому колективові у цю складну перебудовчу пору.*

Бесіду вів Володимир ІВЧЕНКО.

м. Миронівка
Київської області.

Фото автора.

Незвичайні ролі звичайної солі

Викопна сіль — чудова природна сировина для хімічної, зокрема галургійної промисловості (від грецьких слів «halos» та «ergon» — сіль і робота). А останніми роками означився ще один дуже важливий, нетрадиційний напрям використання соляних товщ — як будівельного середовища, цілком придатного для створення у ньому підземних споруд всілякого призначення, в тому числі камер поховання радіоактивних та високотоксичних промислових відходів. Тут можна навіки ізолювати їх від поверхні Землі. Про всі численні професії солі нашому кореспондентові Борису ЄНЕВИЧУ розповів завідуючий відділом літології Інституту геологічних наук АН УРСР, доктор геолого-мінералогічних наук Д. П. ХРУЩОВ.

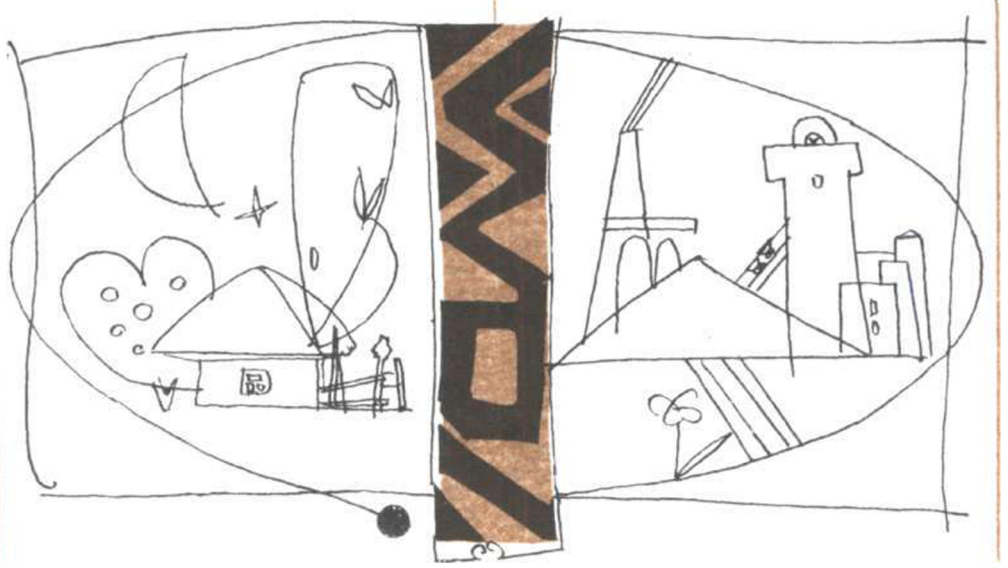

...Крізь лупу розглядаю зразок звичайнісінької земної речовини, утвореної на дні озера Саки (біля Євпаторії) за дуже малий, як на геологічні мірки, строк — протягом одного літа. Його товщина сягає чотирьох сантиметрів, він витканий із маси невеликих білосніжних кристаликів і солоний на смак. Так, ви не помилились: це і є всім відома і водночас не зовсім звичайна, майже єдина їстівна гірська порода, яку людина вживає з незапам'ятних часів і без якої вона, як і тварини, не може нормально жити. Кам'яна сіль складається переважно (до 99 процентів) з мінералу галіту (хлористого натрію), або харчової кухонної солі. Звертаюсь до Дмитра Павловича:

— Як утворились її величезні поклади-родовища та й чи багато їх у нас!

— Своїм народженням на Україні — як у Сакському, так і в десятках інших солоних озер та лиманів нашого Причорномор'я і Криму,— сучасна кам'яна сіль завдячує водам Чорного та Азовського морів. Вони постійно підживлюють ці водойми й містять в одному літрі 11—18 грамів солей (мінералізація Світового океану становить 35 г/л). Під впливом жаркого південного сонця озерна та лиманна вода нагрівається, швидко випаровується. В процесі подальшого випаровування концентрація розчинених різних солей досягає 60—270 і більше грамів на літр. Вони починають випадати в осад,

відкладаються на дні водойм та кристалізуються. Інтенсифікуючи випаровування — «дозрівання» цієї своєрідної рідкої полімінеральної руди за допомогою штучних басейнів-випарників, а також використовуючи спеціальне хімічне обладнання, кримські солепереробні підприємства поетапно видобувають з неї не тільки кухонну, але й глауберову сіль (або мінерал мірабіліт), гіпс, соду, соляну і сірчану кислоти, хлор, бром, магній, калій, натрій та цілу гаму корисних солей цих елементів, в яких мають гостру потребу харчова, паперова, целюлозна, будівельна, склоробна, металургійна, електротехнічна, оборонна, фармацевтична, миловарна та інші галузі промисловості. До того ж самі розсоли більшості лиманів та солоних озер Криму й Причорномор'я мають цілющі властивості.

Минулих геологічних епох, коли клімат на Землі був набагато тепліший, ніж нинішній, процеси соленакопичення тривали не тільки в локальних напівізольованих реліктових водоймах морського походження, але й у величезних акваторіях «згасаючих» солетворних морських басейнів, які обіймяли площі у сотні тисяч квадратних кілометрів. Особливо ефективними були ці процеси у таких усихаючих морях, ложе яких внаслідок тектонічних процесів дуже повільно, але неухильно опускалося, причому рівно настільки, наскільки воно підіймалось за рахунок донних осадів-солей. В результаті, їх глибина залишалася майже незмінною. Тобто ці процеси були надто інтенсивними в тих місцях, де тривалий час зберігались мілководні — оптимальні умови для утворення солей. Ось тут і діяли найбільш продуктивні солетворні «конвейєри»: шари донної солі, що виникали раніше, поступово занурювались у надра Землі дедалі глибше й глибше, а зверху на них нашаровувались нові соляні товщі.

Отже, не дивно, що товщина шару лише девонської кам'яної солі, відкладеного в межах України і Білорусії у Дніпровсько-Донецькій западині (її вісь простягається більш як на 600 кілометрів приблизно по лінії Чернігів — Полтава — Артемівськ) та в прилеглому до неї на північному заході Прип'ятському прогині, становить відповідно 1,5 і майже 4,2 кілометра. А сумарна товщина солей тільки пермського віку в Прикаспії — цілих п'ять кілометрів!

Величезні ресурси соляних порід морського походження є і в інших регіонах УРСР — Передкарпатському, Закарпатському та Переддобруджинському прогинах.

— А яким чином у тілі Землі з'явились такі дивовижні утворення, як соляні куполи!

— Це одна з форм залягання кам'яної солі. Річ у тому, що, опинившись на великій глибині та відчуваючи на собі гігантський тиск багатокілометрових товщ порід, що залягають вище, перекристалізовані й вкрай ущільнені викопні солі ставали пластичними і текучими. Вони з усієї сили прагнули звільнитися від сковуючих їх згори і зісподу кам'яних обіймів. Ось так в ослаблених верхніх частинах літосфери, скажімо, в зонах тектонічних тріщин, виникали своєрідні вижимки солей — соляні штоки. Саме вони згинали і навіть проривали на своєму шляху пласти гірських порід, утворюючи в них складки, або так звані соляні куполи. Часом вони сягали самої поверхні Землі, утворюючи на ній специфічні пагорби. Загалом підйомна сила глибинної кам'яної солі така велика, що саме явище не випадково дістало назву соляної тектоніки. Про її можливості та масштаби промовляють хоча б такі факти: тільки в Дніпровсько-Донецькій западині виявлено приблизно 150 стовпоподібних підвищень. В Прикаспійській западині, де соляні куполи мають пологі схили і обіймають близько 30 процентів її території, їх налічується понад тисячу!

Як правило, соляні куполи починають рости з глибини у кілька кілометрів і часто-густо формуються протягом мільйонів років, відчуваючи на собі не тільки величезний пластовий тиск, а й підвищення температури, вплив підземних вод, тектонічних зрушень та інших факторів. На глибині шість-вісім кілометрів, яка є нижньою межею залягання девонських соляних товщ у Дніпровсько-Донецькій западині та Прип'ятському прогині, температура сягає приблизно 180—240°С, завдяки чому кам'яна сіль стає більш пластичною і рухомою.

Чи взяти підземні та ґрунтові води (перші від земної поверхні водоносні горизонти), а також атмосферні опади. Оскільки сіль легко розчиняється у воді, то до недавнього часу побоювались, що водоносні горизонти сильно розмивають, розчиняють та вилужують соляні породи. Як з'ясувалось, це не так. Бо глибинні підземні води надто мінералізовані і їх розчинна дія мізерна. А слабомінералізовані ґрунтові води чи атмосферні опади потрапляють в ядра соляних куполів дуже рідко, бо цьому перешкоджають надсолеві шари водонепроникних глинистих порід.

А взагалі, з соленосними формаціями-відкладами тісно пов'язані не тільки кам'яна, але й калійні солі, борати (солі ортоборної кислоти — H_3BO_3), гіпси, ангідрити, цілющий мінерал бішофіт ($MgCl_2 \cdot 6H_2O$) та деякі інші корисні копалини. Скажімо, великі поклади калійних солей, а також бішофіт виявлено

в Дніпровсько-Донецькій западині. Проте тут вони залягають на півторакілометровій і більшій глибині і якщо й розроблятимуться у майбутньому, то, швидше за все, не шахтним способом, а методом підземного вилужування. Тобто за допомогою розчинення цих солей прісною водою, яку нагнітатимуть у свердловини з подальшим відкачуванням з них мінерального розчину.

Набагато доступнішими на території України є відносно неглибокі, змішані родовища кам'яної та сірчанокислих калійно-магнієвих солей неогенового періоду в Передкарпатті. Вони мають у своєму складі до 16 мінеральних різновидів, основними з яких є калійні та калійно-магнієві мінерали каїніт, лагбейніт, сильвін і шеніт, а також натрійвмісні мінерали галіт і мірабіліт. Крім того, соляну товщу тут перекривають пласти гіпсу та ангідриту. А в ній самій є, правда, у розпорошеному стані, солі йоду, брому, бору і мінеральні включення, які містять лужні метали рубідій, літій та цезій. Ось на базі такої полімінеральної сировини і працює один із гігантів вітчизняної галургійної промисловості — Калуський хіміко-металургійний комбінат (КХМК), головний в СРСР постачальник висококонцентрованих безхлорних калійних добрив.

Причому, паралельно з цим КХМК виконує ще й роль своєрідної збагачувальної фабрики: після переробки соляних порід розсіяні в них цінні хімічні елементи переходять у відходи калійного виробництва, де їх концентрація незрівняно вища, ніж у самих солях. Зокрема, в так званій галді, або в твердих відходах комбінату, містяться — вже у промислових кількостях! — рубідій, літій та цезій, а в лугах, чи рідких відходах,— ще й солі брому, бору, йоду, а також магнію, калію та інших елементів. Одне слово, без особливих труднощів і витрат можна було б створити при КХМК спеціальне виробництво з вилученням з його відходів корисних компонентів й одержанням додаткової сировини для медицини, поліграфії, сільського господарства, ракетної, космічної та ядерної техніки, авіації, текстильної, фото-, кіно- та інших галузей промисловості. До того ж, запаси цієї незвичайної та й не зовсім безпечної для навколишнього середовища вторинної мінеральної сировини постійно поповнюються.

Переробляючи щороку понад два з половиною мільйони тонн соляних порід, КХМК одночасно народжує десятки тисяч тонн галди та понад мільйон кубометрів хлор-кальцієвих лугів. З них, до речі, Солікамський комбінат вже давно видобуває бром, а солепереробні підприємства ФРН і Франції — бром та йод. Розрахунки свідчать, що вилучення з лугів КХМК лише брому (поки що з них одержують один бішофіт), давало б йому прибутки у сотні тисяч карбованців на рік. А видобування з галди тільки рубідію обіцяє мільйонні доходи. Крім того, із лугів, мінералізація яких сягає 460 грамів на літр, можна було б попутно вилучати гіпс та мінерал карналіт — для подальшого одержання з нього додаткових кількостей металевого магнію, різних солей калію та магнію. Що ж до галди, то з її мінеральних складових можна виробляти жаростійкі матеріали (як це роблять у ФРН), технічну та штучну «морську» сіль для оздоровчих ванн, а саму галду використовувати як лікувальну грязь.

Як же домогтися того, щоб зробити калійне виробництво безвідходним? Як поставити його на службу охороні здоров'я? Всі ці проблеми ще доведеться розв'язувати.

Останнім часом дедалі більше говорять про нову роль викопної солі — бути вмістищем різних підземних об'єктів.

— Та чи варто повертатись у такі непривітні, що вже відслужили своє, соляні шахти!

— Варто. І передусім заради того, щоб розумно скористатися з величезної площі штучних порожнин, створених людиною у верхній частині земної кори. Наприклад, ще в довоєнний час неподалік Артемівська у штольнях і штреках колишніх підземних розробок почали розміщувати винні сховища. Пізніше в покинутих соляних шахтах Передкарпаття з'явилися перші в СРСР підземні здравниці, де лікували головним чином респіраторні захворювання, зокрема бронхіальну астму. Електрифіковані та обладнані усім необхідним, із стерильним, настояним на цілющих солях повітрям, незмінним мікрокліматом і цілковитою тишею, вони стали дуже популярними. Ну, а трохи пізніше на Україні та в інших регіонах країни такі рукотворні порожнини в непроникних соляних товщах почали використовувати як надійні резервуари для зберігання нафти і газу.

Що ж до зарубіжного досвіду, то він показує: повторне використання шахтних порожнин економічно доцільне. В ряді країн вони успішно служать сховищами для зріджених і незріджених газів, наприклад, гелію, різноманітних рідких і твердих речовин, зберігати які на земній поверхні дуже складно, а іноді й ризиковано. Крім того, тут нерідко тримають зерно, іншу сільськогосподарську продукцію та вирощують печериці. У соляних товщах створюють навіть акумулятори стиснутого повітря, яке нагнітають, коли зменшується витрачання електроенергії, та випускається

у години пікових навантажень на газотурбінні електростанції.

Скажу більше. Часом такі підземні сховища, склади, лікарні, електровузли та різноманітні промислові об'єкти вкрай необхідні, а соляних шахт поблизу немає. В такому разі доцільно побудувати потрібні приміщення в соляних товщах. Цілком виправдане таке будівництво в Дніпровсько-Донецькій западині та північно-західній частині Донбасу, де багато неглибоких соляних штоків, придатних для підземних споруд всілякого призначення.

В колишніх солерозробках і соляних товщах можна створювати камери для вічного поховання різноманітних речовин і матеріалів, забруднених радіонуклідами, а також радіоактивних відходів атомних електростанцій (включаючи відпрацьоване ними ядерне паливо), оборонних підприємств, науково-експериментальних виробництв тощо.

Позбутися небезпечних радіоактивних та високотоксичних відходів, нагромаджених на поверхні Землі, не тільки потрібно, але й можливо — і що швидше, то краще. Такий по суті одностайний висновок зробили спеціалісти. І підставою для їхньої впевненості є фізичні властивості кам'яної солі: непроникність для рідин і газів, достатня міцність і текучість. Утворюється, скажімо, в соляній товщі тектонічна «рана» — тріщина, і сіль сама її лікує — цементує. А постоїть у ній тривалий час місткість з шкідливими речовинами, і теж затече сіллю, перетворившись зрештою на абсолютно ізольований та безпечний підземний кокон, навічно похований у земній корі. До речі, якщо в ряді розвинутих країн Заходу ідея поховання радіоактивних та токсичних відходів у соляних відкладах теж розглядається як основний варіант з усіх можливих, то в США і ФРН її вже реалізують.

У всякому разі такі підземні сховища є переконливою альтернативою будь-яким ядерним могильникам, що існують на поверхні Землі. Бо вони набагато вигідніші, місткіші й незрівнянно надійніші за наземні. В тому числі й за підприємство «Вектор», покликане зменшити радіоактивну забрудненість 30-кілометрової Чорнобильської зони шляхом переробки та поховання речовин і матеріалів, заражених радіонуклідами. Не є винятком об'єкт «Укриття» та й сам бетонований саркофаг.

Більше того, співробітники Інституту геологічних наук АН УРСР розробили науково і експериментально обгрунтовану теорію, яка пояснює механізм текучості солі та стійкості розташованих у ній підземних споруд. А на її базі вчені висунули цілком реалістичну концепцію про можливість розташування в соляних товщах навіть дуже великих об'єктів — промислових підприємств, різного роду та масштабу енергетичних вузлів, в тому числі й підземних АЕС.

На завершення нашої розмови хочу сказати: якщо ми розумно поставимося до використання запасів солей і застосуємо при цьому передові технології, то Україна зможе повністю забезпечити себе багатьма хімічними продуктами і вигідно їх продавати.

Благодійний рахунок

Вклоняємося вашій доброті...

У цьому заголовку — лише частина того, що ми могли б сказати на адресу шанувальників журналу, які навіть тепер, у винятково скрутну пору, діляться з нами своїми скромними статками.

Зегребенюк А. А., учасник Вітчизняної війни, пенсіонер з м. Нова Одеса на Миколаївщині. Андрій Антонович вже переказував редакції кілька місяців тому 100 крб., а тепер знову переказ. І знову — на 100 крб. Спасибі, дорогий Андрію Антоновичу, величезне Вам спасибі!

Тимошенко Г. І. з Мелітополя Запорозької області переказала редакції 25 крб.

Нікітюк К. В. зі Львова — 15 крб. У переказі Катерина Василівна зазначає: «Шановні добродії! Читаю журнал із січня 91 р., подобається, тому надсилаю невеличку підтримку».

Радченко В. Б. із с. Срібне на Чернігівщині також вніс на благодійний рахунок журналу 15 крб.

Пастушенко С. Т. з Одеси — 20 крб. Степан Трохимович — пенсіонер. Він пише: «Вибачте, що пізненько відгукнувся. Так склалися обставини. Всій редакції міцного здоров'я, снаги продовжувати подвижницьку працю! Слава Україні!»

Щиро дякуємо вам, дорогі наші помічники й однодумці, бажаємо здоров'я і щастя!

Мореплавець і галактики

З будь-якого астрономічного довідника дізнаємося, що найближчими до нашої Галактики зоряними системами є дві невеличкі галактики — Велика та Мала Магелланові хмари. Велику Магелланову хмару відділяє від нас близько 180 тисяч світлових років; Мала Магелланова хмара розташована трохи ближче — світло від неї доходить до нас через 165 тисяч років. Але чому їм дано такі дивні назви?.. Що, здавалося б, спільного між далекими галактиками і славетним мореплавцем Фернаном Магелланом?!. Та певний зв'язок тут є. Довгий час європейські астрономи нічого не знали про ці небесні об'єкти, адже у помірних широтах північної півкулі їх просто не видно. Вчені Європи дізналися про них лише після навколосвітньої подорожі Магеллана. Одним з навігаторів у тому плаванні був молодий математик і астроном Франческо Антоніо Піфагетта. Повернувшись, Піфагетта написав докладний звіт про всі дива, побачені ним під час плавання. Не забув і про дві туманні «хмаринки» на зоряному небі тропічних країв. На згадку про свого адмірала (Магеллан, як відомо, загинув задовго до завершення плавання) Піфагетта й назвав їх Магеллановими хмарами.

Геніальні подагрики

Ще на початку нашого століття англійський історик науки Г. Елліс, вивчаючи біографії визначних англійських учених, з неабияким подивом помітив, що переважна більшість серед них були схожі в одному — всі вони потерпали від подагри! І ця спільна риса, як виявилося, притаманна не тільки англійським ученим. Її взагалі можна було б вважати своєрідною «професійною хворобою» корифеїв науки. Так, подагриками, зокрема, були Галілео Галілей, Ісаак Ньютон, Френсіс Бекон, Іммануїл Кант, Карл Лінней, Веніамін Франклін, Чарлз Дарвін, славнозвісний середньоазіатський астроном Улугбек, знаменитий англійський фізик Роберт Бойль, видатний шведський хімік Якоб Берцеліус — чимало інших. Одне слово, справжнє сузір'я блискучих, славетних імен! Тим часом, серед «звичайних», пересічних людей подагриків не так уже й багато,— лише кілька процентів. Різниця вражає, щоб вважати її випадковою. То чому ж ота дошкульна хвороба з такою настирливістю чіпляється саме до видатних учених?! Правда, слід уточнити: подагра «полюбляє» людей високого інтелекту взагалі, незалежно від їхнього фаху. Так, подагри не уникнули Гете, Стендаль, Тургенєв, Томас Мор, Еразм Роттердамський, Мікеланджело... Нині деякі медики гадають, що між подагрою та розумовими здібностями людини існує певний зв'язок. Адже у крові людей, схильних до подагри, надзвичайно високий вміст уринової кислоти. А ця хімічна речовина відчутно стимулює діяльність кори головного мозку. Ось чому саме у потенційних подагриків найчастіше бувають творчі прозріння, за які вони потім розплачуються у похилому віці дошкульними подагричними болями...

Примха долі

Батько небесної механіки був, безумовно, одним з найвизначніших астрономів усіх часів. Та фах цей учений обрав дещо несподівано для себе. Закінчивши освіту, Кеплер чимало їздив по університетських містах Європи, шукаючи посаду викладача математики. Якось опинився у Празі, де випадок звів його з королівським астрономом, «самим» славнозвісним Тихо Браге. А той якраз потребував помічника, котрий би добре знався на математиці і допоміг йому звести докупи наслідки багаторічних досліджень. І Тихо Браге запропонував цю посаду молодому математикові. Кеплеру доти і на думку не спадало досліджувати зоряне небо. Але ж він мав годувати велику сім'ю. І не мав права відмовитися від постійного заробітку. Так, Кеплер, несподівано для себе, стає астрономом. Невдовзі він уже добре засвоїв необхідні для нового фаху знання і навички. А згодом, як відомо, обезсмертив своє ім'я, відкривши закони руху небесних тіл. Та чи сталося б таке, якби не ота подорож до Праги і не випадкове знайомство з Тихо Браге?

Раніше від Галілея?..

Хто першим почав вивчати Місяць за допомогою телескопа?.. Тут, начебто, усе ясно: адже загальновідомо, що Галілео Галілей, змайструвавши власно-

руч телескоп, у січні 1610 року з його допомогою досліджував Місяць і невдовзі вже опублікував його схематичну карту. Та от чи насправді Галілей був першим. Існують дані, що відомий англійський математик того часу Томас Херріот спостерігав Місяць у телескоп вже принаймні 1609 року, а можливо, й значно раніше. Адже, за свідченням Херріота, він мав «перспективний циліндр» (тобто, телескоп) ще у 1590 році!

За деякими відомостями, Херріот вивчав у телескоп не лише Місяць, але й плями на Сонці. На жаль, учений рідко і неохоче сповіщав про дані своїх досліджень. Отже, ми можемо лише гадати, які відкриття він зробив за допомогою телескопа. В усякому разі, збереглася створена Херріотом місячна карта: за часом трохи пізніша від Галілейового схематичного начерка, вона, однак, набагато повніша і точніша.

Резонанс

Руйнуймо догми!

Написать ці замітки мене спонукало примітивне, як на мене, ставлення більшості українського громадянства до проблем формування особистості. Вражає те, що, маючи доволі багатий історичний досвід, досі, на жаль, найкращою рисою людини вважаємо слухняність. На ній фундується все наше, на додаток ще й заідеологізоване виховання. От і виростають не люди, а, даруйте, запрограмовані роботи. Ми відбираємо в маленької людини свободу волі і власну совість, а замість цього даємо їй найпримітивнішу свідомість на кшталт: «добре — погано», «можна — не можна», «корисно — шкідливо», яку в подальшому лицемірно називаємо тим, що відібрали. Тому пізніше всі наші гасла про свободу совісті і таке інше, залишаються паперовими, вони не сприймаються Людиною (бо вона не знає, що це таке), хоч би як ми їх красномовно вимовляли.

Тому семирічний малюк заявляє, що йому треба йти до школи, а в 14 років він скаже, що треба вступати до лав ВЛКСМ (це для приміру), а в 18 — що треба іти до війська, бо інакше не станеш (так говорять) мужчиною, а в 20... Треба, треба, треба... Людина навіть не замислюється: а чи справді треба, навіщо, і чи треба саме в 7 років, і саме до цієї школи. І чи треба вступати до якоїсь політичної організації, якщо цього зовсім не хочеться. І трапляється, хтось прагне малювати, а треба... Іншого дуже цікавлять рослини і спостереження за ними, але ж треба... Врешті-решт ми втрачаємо видатних художників і ботаніків, філософів, державних діячів...

А приводить до всього цього не що інше, як жорстка державна політика нашого тяжко хворого суспільства. Уявляється мені, що всі ті «не можна», «шкідливо», «погано»,— то не просто слова, а — коридор із колючого дроту для щойно народженої Людини. Скільки людей — стільки ж і коридорів. І всі, хто прийшов сюди (і не спробував вирватись за межі), не можуть бути насправді цікавими або корисними один для одного, бо всі вони однакові (пройшли ж бо однаковими шляхами).

Думаю, що не час сьогодні роздумувати: хто зводив цю «будівлю», кого треба за це покарати (досить! цього вже було-було...). Час — зруйнувати «колючку». Зруйнувати сьогодні ж, не відкладаючи ні на мить. Зруйнувати в ім'я тієї Людини, яка ось-ось розпочне свій ганебний похід «коридором».

Юрій ШТАНЬКО.

с. Білики, Полтавщина.

Серце — не м'яз?

З увагою і здивуванням прочитав у другому та третьому номерах вашого журналу статті «Ламати легше, ніж будувати...» і «Диплом від Бога». По прочитанні голова мені пішла обертом, мусив заплющити очі та лягти на канапу... Що ж то за світобачення і світотлумачення у того, що «від Бога»? Чому я його не розумію? Бідкався та плакавсь, що моя освіта не бере тієї планки, за якою вже «вірю, бо безглуздо»...

Але ось прочитав коментарі члена-кореспондента АН УРСР, члена редколегії журналу Е. В. Соботовича, і все стало на свої місця. Мряка у голові розійшлась: я зрозумів, хто то є Болотов і чого варті його ідеї, його твердження...

Я у захваті, мені прийшлось до смаку, що Е. В. Соботович бачить аналогію болотовського бачення світу у кубізмі. Дуже, дуже вдала асоціація. Вона багато що розкриває... Справді, митці малюють свої галюцинації, але визнають реальний світ. Б. В. не визнає. Навпаки, здатний у свою маячню затягти інших. Як се у свій час спромігся зробити Т. Д. Лисенко.

Серце — не м'яз? А що, голубе? Може гумка? Анатомія вчить — м'яз. Гістологія ствердує, що серце — це м'яз. Так само й фізіологія. Ще й біохімія. Ви не згодні? Тоді про що може йти мова? «Якби ж то був м'яз, він дуже швидко втомився б від роботи без перепочинку». А де Б. В. узяв, що серце працює без відпочинку? «Безсмертя — це реально»? Знайдений еліксир життя, філософський камінь? Людський організм — то одна молекула? А що вже казати про вісім каналів! Читаєш це чудне штукарство і збагнути не ладен нічого. Але от останній «канал» — астральний, що відкриває всі карти, ставить всі крапки над «і» та й ще там над чимось... Ваш учений виявляється майстром (може магістром?) магії (чорної, білої...). Нам пояснюють, що є телепатія, телекінез... Із того і треба було починати, а то морочили голову квазінауковою фразеологією.

Костянтин РОЖКОВ,

лікар на покої.

м. Шахти Ростовської області.

Чи допоможе нам рік 1917-й зрозуміти рік 1991-й ?

У вересні виповнюється 125 років від дня народження Михайла Сергійовича ГРУШЕВСЬКОГО.

Слово про М. С. Грушевського та його працю «Вільна Україна»

Кожен подібний ювілей — це, безумовно, знаменна подія. Але, як зазначає сам М. Грушевський, «є події, що по короткім часі мають виключно історичне, сказати б — антикваричне значення; є знов такі, що служать вихідною точкою для дальших поколінь на довгий час, створюють для них цілком нові обставини життя, виносять на верх змагання і ідеї, що стають боєвим прапором для віків, святощами для одних і страхом для других». І саме такого звучання набувають сьогодні роковини М. Грушевського, адже з багаторічного небуття повертаються не тільки його ім'я й творчість, а й безцінний історичний досвід, зневажати який ми просто не маємо права.

...Михайло Грушевський народився 17 вересня 1866 р. у м. Холмі, де його батько недовгий час учителював у гімназії. Минає кілька років, і родина Грушевських вирушає у далеку подорож. «Виростав на Кавказі,— згадував пізніше у своїй «Автобіографії» (К., 1926) сам Грушевський,— куди батько перейшов в 1869 р.: в Ставрополі, потім Владикавказі, зрідка звідуючи Україну. Одначе, під впливом оповідань батька, що заховав тепле прив'язання до всього українського — мови, пісні, традиції, в мене рано збудилося й усвідомилося національне українське почуття»...

У двадцять років М. Грушевський переступає поріг Київського університету — стає студентом філологічного факультету. «На третім курсі я взявся до більшої праці на предложену факультетом (проф. Антоновичем) тему: «История Киевской Земли от смерти Ярослава до конца XIV века»,— читаємо далі в «Автобіографії». — Праця дістала золоту медаль, і я був зісталений при університеті професорським стипендистом по катедрі руської історії. Се була вже робота досить дозріла: викінчена в 1890 році й потім видана (Київ, 1891, ст. XVI — 520), вона викликала дуже похвальні відзиви в наукових сферах, і на її підставі пізніше я був предложений кандидатом на катедру історії у Львові», професором якої — додамо — за рекомендацією свого наставника В. Антоновича, він і став у 1894 р.

Втім, кожен етап життя М. Грушевського — київський, львівський, період заслання за абсурдним звинуваченням у «проавстрійській діяльності» (Симбірськ—Казань 1915—1916 рр.) може стати темою не однієї дисертації. Зазначимо тільки, що плідна творча й викладацька праця, визначний внесок у розвиток Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, політична діяльність здобули йому широке визнання й популярність. Отже, абсолютно закономірним можна вважати той факт, що саме Грушевському в переломному 1917 році (на початку квітня його офіційно обирають головою Центральної Ради) довелося стати на чолі молодої української державності, яку він мріяв побудувати на засадах соціальної і національної справедливості, гуманізму й загального добробуту.

(Докладніше про ситуацію, в якій писав Грушевський статті, зібрані у брошурі «Вільна Україна», читайте в публікації «Відродження нації» Володимира Винниченка. «Наука і суспільство», № 6, 1990 р.).

Після гетьманського перевороту (29 квітня 1918 р.) Грушевський деякий час переховується в Києві, потім їде до Кам'янця-Подільського, а далі — за кордон.

Майже сім років за межами Вітчизни. Прага, Відень, Берлін... Але й ці роки не минули марно: чимало було написано, чимало зроблено. Ще в 1919 р. Грушевський виступає з проектом організації «Українського соціологічного інституту»; перебуваючи за кордоном, повністю присвячує себе цій справі. Та понад усе — мрія повернутися на Україну.

І він повернувся 1924 року. Його вшановано почесним званням академіка. А далі — безпідставний арешт. Після звільнення — переїзд до Москви. Звідти — у 1934 році, змучений, хворий вчений їде лікуватися до Кисловодська. Там несподівано вмирає.

Втім, і цей, останній, період життя Михайла Сергійовича чекає на свого дослідника, бо далеко не все ще ми знаємо, не всі документи нам доступні. Навіть смерть його оповита таємницею...

А вже після смерті він зазнає найбільш тяжкої і несправедливої кари: його праці, ідеї вилучено з обігу, з науки, з пам'яті. Їх замкнено за грати на довгі десятиліття, і саме згадування про них стає небезпечним.

Але, виявляється, караючи Грушевського, ми покарали й самих себе. Коли б ми дослухались до його пророцтв та застережень (а хіба тільки його одного?), сьогодні слова «свобода», «плюралізм», «суверенітет» не мали б такого драматичного, часом кривавого звучання.

У цьому — перший і головний урок видатної людини...

У 1906 р. сучасник і колега Грушевського — Іван Франко, оцінюючи спадщину Драгоманова (яку дуже шанував і Михайло Сергійович), написав: «Я бажав показати Драгоманова продуктом певного часу, певної соціологічної школи і зазначити, що в його духовній спадщині цінне і тривке для нас, а де ми, поверті силою розвоєних обставин, мусимо вносити поправки в конструкцію його політичних і суспільних ідеалів».

Наведені слова повною мірою стосуються й самого М. Грушевського. Через те ніякі «силою розвоєних обставин» ми повинні уникнути і його помилок. Ми говоримо про ті помилки зовсім не для того, щоб дорікнути йому ними («не зрозумів», «не піднявся», «зупинився перед»), а для того, щоб не наразитися на ті ж самі рифи, на яких розбився корабель Грушевського. Адже не зайве пригадати, що своїм нинішнім процвітанням Захід завдячує ретельному врахуванню негативного досвіду Жовтневої революції. Це ще один, не менш важливий урок Грушевського, а багато їх ми знаходимо у пропонованій увазі читачів брошурі «Вільна Україна» (1917 р.).

На фоні унікальної «Історії України-Руси» і ще майже двох тисяч наукових праць, «Вільна Україна», може, не дуже помітна. Проте тільки на перший погляд. Незважаючи на свій незначний обсяг — у ті драматичні дні не було часу для розлогих трактатів — вона є концентрованим виразом політичної і державної концепції М. Грушевського. Її основа — гасло «Вільної України у складі демократичної федерації вільних республік колишньої Російської імперії».

Михайло Сергійович вважає це гасло традиційним для всієї української політичної ідеології, починаючи з Кирило-Мефодіївського братства, і виводить його ще з Переяславського акту 1654 р. На його думку, Україна ввійшла до складу Російської держави на правах автономії, потім це право було порушено царатом, а відтак, зазначає Грушевський, відновлення автономного статусу України (а в нього він вкладав широкий смисл, майже тотожний нинішньому розумінню терміну «суверенітет») стає головною метою українського визвольного руху, який в 1917 р. нарешті переводить її зі сторінок політичних маніфестів у практику державного будівництва.

Тут варто зупинитися. Звернімося до праці Грушевського. Адже історичні паралелі між тим драматичним часом і не менш драматичним сьогоденням просто лежать на поверхні; і всі події, хоча між ними пролягло майже вісім десятиліть, відбуваються на одному й тому самому тлі економічного спаду та політичного безладдя, «війни законів» і «параду суверенітетів», «розкріпачення духу» й народження нових табу, що приходять на зміну старим догмам. Отже, ті самі проблеми, ті самі сподівання й надії. «Золотими снами» назвав їх у своїх «Споминах» Михайло Грушевський.

Як перегодом ми назвемо наші надії?

Олександр КОПИЛЕНКО,
кандидат юридичних наук.

Мих. ГРУШЕВСЬКИЙ

Вільна Україна

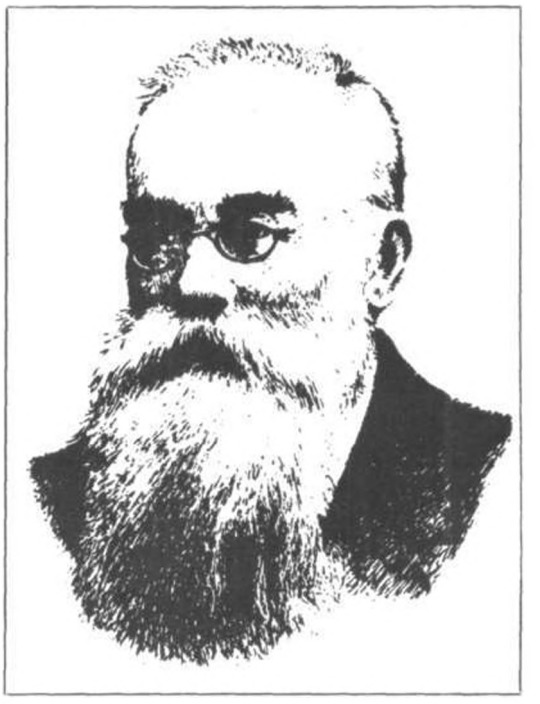

Статті з останніх днів (березень—квітень 1917)

Статті сі друкувалися в часописі «Нова Рада», №№ 1—15, з 25 березня — 15 квітня

Велика хвиля

Велика хвиля настала! Впали з України кайдани, в котрі прибрала її лукава політика Московського царства, коли визволений великими зусиллями Український народ передав в його опіку свою новоздобуту свободу!

Як тільки виявилася дійсна основа московської політики — її заміри трактувати Українців не як вільних спільників, а простих підданців московського царя, власність московського царства,— українське громадянство, його політичні провідники, голосно й рішуче запротестували проти сього. Вже через чотири роки по підданню цареві, маніфестом 1658 року вони проголосили своє піддання за уневажене, свій зв'язок з Москвою за розірваний. Але царське правительство як раз узяло під свою руку український нарід, так уже не хотіло вертати йому волі — *права рішати про себе*. Використовуючи кожду внутрішню незгоду в українськім громадянстві, класові і всякі інші суперечності, що розбивали одностайність української політики, воно нитку за ниткою сплітало міцні ретязі на український нарід і *нарешті привело його до того поневолення, до тої* безрадності і упадку, в котрім він опинився сто літ пізніше.

Всі героїчні зусилля, всі жертви і заходи кращих синів України в пізніших десятиліттях зоставались без успіху. Російський спрут цупко тримав свою здобич, і *тільки російська революція визволила нас*, розтявши нервовий центр його. Ми знову стали з підданців горожанами, вільними і повноправними, і можемо знову рішати про себе, становити право для себе, і будувати *долю свого народу, своєї землі. В вільній Російській республіці не може бути невільних народів, так само, як не може бути невільних людей!*

Сю глибоку зміну в становищі нашого народу і нас, як його представників, ми мусимо в повній глибині відчути і з неї відповідні виводи зробити. Минули ті обставини, коли ми мусили виступати з петиціями, супліками, доказувати свої права навіть на культурне самоозначення, навіть на такі елементарні речі, як уживання своєї мови для своїх культурних потреб, допущення її до научання в школі, до уживання в урядах і суді. Ще рік тому українське громадянство силкувалося прихилити уряд і законодатні органи до того, щоб вони звели українську справу в Росії з мертвої точки, признавши оці елементарні домагання: занехання репресій, відновлення скасованої з початком війни української преси і українських організацій, заведення української мови в школі і в урядуванні. Ні уряд, що ще вірив тоді в можливість повного винищення українства в виїмкових обставинах війни, ні російські парламентарні круги, ні поступове російське громадянство тоді не послухали нашого голосу. Українство зісталося на мертвій точці репресій аж до останньої хвилі. Система утисків на українство була доведена до небувалих крайностей — дійшла свого вершка, небувалого від ганебного указу 1876 року, саме в перед-

день революції, що переставила українську справу в зовсім інші обставини, на зовсім інший грунт.

Нічого більш помилкового не може бути тепер, як витягнути старі українські петиції й подавати їх наново правительству як наші домагання в данім моменті. Не може бути більшого нерозуміння хвилі, як наші старі домагання вважати мірою українських потреб в теперішності і сповненням їх думати задоволити потреби нинішнього українського життя. Те, чого ми добивалися п'ять, чотири, три, навіть рік тому, коли б дане було тоді, було б прийняте українським громадянством з щирою подякою, і дійсно могло б мати своє значення, було б добром для нашого народу, охоронило б його від переживання тяжких хвиль останніх літ, улегшило б йому дальший культурний похід. Воно, розуміється, потрібне й тепер, мусить бути уділене негайно, щедрою рукою, в розмірах найбільш широких, свобідних від усяких обмежень і застережень. Але воно ніяк не може вважатся задоволенням українських потреб, «розв'язанням українського питання» для даного моменту. Се треба з усією рішучістю сказати про останню заяву тимчасового правительства про його спочуття до «культурно-національного самоозначення народностей Росії». Не про нього тепер річ і нікого воно тепер не інтересує на Україні. Українського питання вже нема. Є вільний, великий український нарід, який будує свою долю в нових умовах свободи.

Великі події, пережиті нами, зняли гальма з скритої енергії нашого народу. Як пригнетена спружина вона підноситься перед здивованими очима чужих — і своїх.

Потреби і домагання України розгортуються з усій широті. Найбільше нещастя в сій хвилі і для правительства, і для провідників громадянства — се не поспіти за скорим розгортанням домагань моменту.

Царське правительство кінець-кінцем засудило себе на смерть тим, що не могло йти з походом життя і дурило себе гадкою, що може його спинити або притримати, розложити задоволення навіть тих уміркованих вимог, які йому ставилися, на безконечні часи. Так можуть себе потопити і його наступники і всі, хто беруться кермувати народним життям чи нашим, чи загальноросійським, коли будуть водитися старими спомінами про ті мінімальні жадання, які ставились в старих умовах життя, в тім черепашачім поступі, котрим воно поступало.

Остерігаємо їх від сього! Ми ж в кождім разі сих помилок не можемо робити! Мусимо тримати руку на пульсі народного життя і йти в ритм його биття. **Воно** тільки нам закон, **йому** ми мусимо коритись, **його** голосити всім, без огляду, чи воно буде їм приємне чи ні.

Домагання, котрі висуває нинішня хвиля, можуть бути прикрою несподіванкою для багатьох. Але нема що робити! Мусимо їх ставити і проводити. Лагідно, по можності, і тактовно, скільки є змоги,— але рішуче, рішуче, рішуче! Fortiter in re, suaviter in modo, як говорить старе прислів'я (твердо щодо самої речі, м'яко щодо форми).

Перед вагою моменту і відповідальністю, яку він кладе на всіх нас, мусять відступити на другий план всякі інші огляди й рахунки.

Воля нашого народу мусить бути сповнена.

Повороту нема

Резолюції, винесені на вселюдних зборах, громадських і партійних з'їздах, конференціях і нарадах останніх тижнів, не полишають ніякого сумніву щодо тої політичної платформи, на якій об'єднуються всі активні елементи української людності. Се старе наше домагання широкої національно-територіальної автономії України в російській федеративній республіці, на демократичних підвалинах, з міцним забезпеченням національних меншостей нашої землі.

Інакше і бути не могло. Домагання народоправства і суто демократичного ладу на Україні в відокремленій, «незмішаній» автономній Україні, зв'язаній тільки федеративним зв'язком чи то з іншими племенами слов'янськими, чи то з іншими народами і областями Російської держави — се старе наше гасло. Підняте ще в 1840-х роках найкращими синами України: Шевченком, Костомаровим, Кулішем, Гулаком, Білозерським і іншими, воно від того часу не переставало бути провідним мотивом української політичної мисли, організаційної роботи, культурної і громадської праці. Часами тільки воно не розгортувалося широко і прилюдно з причини цензурних заборон і репресій, якими старий режим Росії окружав гасла автономії і федерації. Але як тільки українське громадянство діставало змогу свобідно висловити свою гадку, воно повторялося неустанно всюди і завсігди: з трибуни першої і другої Думи, в пресі «днів свободи» і т. ін. Тепер же воно могло бути проголошено не тільки друкованим словом, але і живим — на великих зборах, маніфестаціях і в усякого роду прилюдних заявах, до котрих прилучаються українські і не українські зібрання на місцях, заявляючи солідарність з ними і підтверджуючи, що се домагання всього українського громадянства і всіх політично-свідомих верств України.

Без сумніву, воно зістанеться тою середньою політичною платформою, на котрій буде йти об'єднання людності України без різниці верств і народностей. Середня між програмою простого культурно-національного самоозначення народностей і домаганням повної політичної незалежності.

Програма культурного самоозначення, котру недавно в одній з своїх промов необережно прийняв за міру національних домагань народів Росії, і в тім і народу українського, голова нинішнього тимчасового правительства кн. Львов, тепер вже нікого на Україні не вдоволить. Ті часи, коли українському громадянству приходилося рахуватися з обставинами старого режиму,

з неможливістю виявити масову волю українського народу до всієї повноти національного життя і з тим недовір'ям, яке виявляло до українства, як до руху народного, громадянство російське, минули безповоротно. Тоді не тільки уряд, а й поступове російське громадянство ставилося до українства як до якоїсь невеликої інтелігентської купки: її зв'язки з народом представлялися сумнівними, її запевняння про потреби народного життя приймалися скептично. Українцям приходилося проробляти тяжку педагогічну роботу над сим громадянством, по принципу «від легшого до труднішого», висуваючи на чергу найбільш елементарні, безсумнівні для всякої, просто тільки гуманно і культурно настроєної людини. Такі були домагання українського научання в школі, допущення української мови в урядуванні, суді і церкві — на лині, де українські маси стрічаються з культурою, громадською і державною організацією. Воля народу не могла бути виявлена, приходилося сі скромні домагання аргументувати більше «од розуму». Вони повторялися довго і так іще недавно, і коли були б услухані в час, витворили б тривку моральну зв'язь між українським громадянством, з одного боку, російською державністю й великоруським поступовим громадянством, з другого.

Але, на превеликий жаль, їх не слухали, поки був час. Не послухано і в критичний момент, коли російське правительство, користаючи з війни, заходилося знищити і викорінити українство в Галичині і в Росії, не спиняючися перед найбільш вандальськими, варварськими заходами. Українці не знайшли помочі і підтримки в великоруській громадянстві ніде,— крім деяких соціалістичних груп.

Се — треба правду оказати — викликало в Українцях глибоку зневіру до російської поступовості і демократії, до можливості, в союзі з нею, забезпечити повноту українського національного життя в рамах російської конституційності. В сю можливість українське громадянство вірило перед війною, коли зав'язувалися, як здавалося, міцні зв'язки між ним і поступовим великоруським громадянством. Але зв'язки сі не витримали воєнної проби. З тим стало все більше зростати переконання в неминучій потребі забезпечити українському народові державне право — або федерацією Російської держави, а як ні, то повною незалежністю України. Тільки державність признавалась певною запорукою вільного політичного і національного розвитку українського народу. Се сталося і відстатися не може. Від сього становища не може бути повороту назад, в пройдені стадії чисто культурного самоозначення або культурної автономії.

Широка автономія України з державними правами українського народу в федеративнім зв'язку — се та програма даного моменту, від котрої не може бути уступлення назад. Всякі перешкоди, всякі вагання в задоволенню її з боку провідників Російської держави, чи кермуючих кругів російського громадянства може мати тільки один наслідок — се пересунення центру ваги в бік українського самостійництва. Про се самостійництво російські лідери заговорили з думської катедри ще перед війною. Але вони самі й дали йому зброю в руки своєю хитрою, ухильчивою політикою в українській справі в сих останніх роках українського лихоліття. В теперішній хвилі прихильники самостійної, чи, вірніше сказати,— незалежної України годяться зістатися на спільній платформі широкої національно-територіальної автономії і федеративного забезпечення державного права України. Прапор самостійної України стоїть згорнений. Але чи не розгорнеться він з хвилею, коли всеросійські централісти захотіли б вирвати з наших рук стяг широкої української автономії в федеративній і демократичній Російській республіці?

З сим треба великої обережності. Се повинно бути ясно керманичам Російської держави!

Від слова до діла!

Автономія — федерація! Широка автономія України в її етнографічних межах в федеративнім зв'язку з демократичною Російською республікою. Се наша платформа, се гасло, з котрим підіймаються і стають безконечні лави українського війська, селянства, робітництва, молоді, інтелігенції, і з ними пліч-о-пліч все нові й нові групи інших народностей України, з не-українських меншостей Української землі. Поки що відокремлені, вони що далі будуть певно ставати густіші і більші, в міру того, як буде їм вияснятися реальна сила українства і усвідомлятиметься дійсний характер його — що воно не має в собі нічого насильного, виключного, агресивного, ніяких апетитів до панування, гноблення чи до обмежування в правах інших народностей.

Але яким шляхом мусимо йти до тієї мети, яким способом здійснювати се гасло?

Уставлення автономного ладу в національних територіях і федеративного устрою в Російській республіці так само, як і самої сеї республіки призначено на установчі збори Російської держави. Тимчасове правительство запевняє в своїм бажанні скликати сі збори якнайшвидше, але не таїть трудностей, зв'язаних з скликанням їх в тих обставинах, коли величезна маса мужеської людності, найбільш цінна й активна, стоїть на фронті, в окопах, або перебуває за границями в полоні. Кінець-кінцем зістається неясним і невідомим, як скоро можна буде скликати ті збори, чи можливо се буде раніше кінця війни й демобілізації армії. А до того часу — чи та програма автономії й федерації має зіставатися тільки в формі декларацій, і ми й інші народності та групи, заінтересовані в її здійсненню, будемо займатися самою агітацією за неї та приготовленнями до виборів до установчих зборів?

Мабуть, ні! Се була б недопустима пасивність, злочинне занедбання, становище, не згідне з духом нинішнього часу, поведення, навіяне дореволюційним способом мислення, у власті котрого нам ніяк не можна зіставатись!

Велика революція, пережита нами, була не тільки увільненням від царської деспотії, але й від уз того бюрократичного формалізму, що завданням своїм ставив полонити всяку ініціативу, гальмувати всяку самодіяльність людини і громадянства. Воно, се громадянство, навикши ходити як віл у ярмі, ще не може відразу навикнути до самодіяльності й ініціативи, далі жде всього згори — щоб йому звідти щось виразно позволили (по старому принципу — що не дозволено, то, можливо, й заборонене), до чогось закликали, щось задекретували. Тим часом новий лад, власне, чекає від громадянства, щоб воно якскорше, не гаючися, само організувалося відповідно новим принципам свободи й самодіяльності, пристосовляючися до обставин місцевого життя, до вимогів даного моменту,— аби скріпити новий, свобідний устрій і забезпечити його від усяких лукавих замислів явних і тайних ворогів свободи й демократизму.

І так мусить бути, І раніше явна була неможливість правити і кермувати життям усієї двістімільйонної Росії, з її безконечними відмінами національностей і областей, культурних і економічних умов, навіть в сорозмірно спокійних обставинах і налажених формах правління. Як можна тепер, від тимчасового правительства, чекати всякого розпорядку, нормовань, декретовань усього, коли сьому правительству приходиться розриватись між скріпленням фронту, занедбаного старим режимом, страшенним розвалом тилу, створеним тим же режимом, і укріпленням здобутків революції? Як можна до того всього покладати на нього ще й організацію нового життя на місцях? Очевидно, тимчасове правительство не може того всього подолати; воно чекає, щоб на місцях прихильники нового ладу, свободи й демократії організували його самі, і готово дати санкцію, приложити свою печатку до всього того, що буде зроблене в тім напрямі на місцях. Життя страшенним рухом летить вперед, що не поспіває за ним, тим самим розпадається, нищиться і гине. Треба творити нові форми організацій згідно з новими умовами. Робити се можуть тільки організовані сили на місцях. Тимчасове правительство се розуміє.

Ми бачимо цілий ряд таких виступів його, де воно санкціонує ті домагання країв і народностей, які йому приносяться. З різних сторін ідуть вісті, що місцеві національні більшості беруть на себе вже тепер справу організації свого краю на нових, автономних підставах в порозумінню з національними меншостями своїх країв і з тимчасовим правительством.

В середині березня ми прочитали звістку, що литовські національні організації постановили в найближчім часі скликати комітет, зложений з представників литовської більшості і народностей — меншостей сього краю (Жидів, Білорусів, Поляків і Великорусів), щоб організувати автономний лад в литовських губерніях, і тимчасове правительство дало вже на те свою принципіальну згоду. Тиждень по тім читали ми про аналогічну постанову білоруського національного з'їзду, що вибрав виконавчий комітет і поручив йому в порозумінню з тимчасовим правительством організувати урядування на Білій Русі. Коло того ж заходилися Естонці, жадаючи вилучення їх національної території з дотеперішніх губернських поділів, уставлення на ній генерального комісара. Недавно були звістки і про Латишів, про Молдаван. Роблять в тім напрямі заходи й інші народи Росії.

На великій українській території треба, розуміється, більше часу, щоб порозумітись з іншими народами й виробити програму організаційної роботи в спілці з ними. Але провідна лінія наша буде та сама. Ми не можемо з заложеними руками сидіти і чекати, що нам принесуть установчі збори — який там лад буде уставлений, який напрям візьме перевагу — централістичний чи федералістичний, чи признає він автономію, якої хочемо, чи заперечить.

Як і інші народи Росії, але ще більше, ніж котрий з них, ми навчені гірким досвідом про те, як сильно сидять централістичні змагання навіть у кращих представниках великоруської інтелігенції. Ми мусимо рахуватися з тим, що й тепер усі наші декларативні заяви про потребу широкої національно-територіальної автономії, поки вони будуть тільки деклараціями, або не виходитимуть з меж фактичної українізації органів місцевого самоврядування або місцевих установ,— будитимуть у тих кругах сумніви і скептичні рефлексії щодо того, поскільки, мовляв, се домагання автономії реальне, дозріле, закорінене в житті. А у великоросійських централістів знайдуться союзники і між недержавними національностями!

Ми не можемо в таких обставинах ризикувати тим, що являється питанням життя і смерті в нинішніх умовах для нашого народу і для всього краю, для всієї людності його — його широкою автономією. Ми не можемо ставити сього домагання в залежність від того, чи збереться на установчих зборах централістська чи автономно-федералістична більшість, чи автономісти-федералісти потягнуть за собою інших. Ми мусимо йти на певне.

Тільки поставивши всіх перед фактом, ми розвіємо їх сумніви — так, як реальні виступи українства в останніх тижнях примусили замовкнути старі балачки про те, що, мовляв, українство не має грунту в масах і т. ін. Тільки творячи самі автономію України, українізуючи або творячи нові органи місцевого самоврядування в контакті й порозумінні з іншими народностями, об'єднуючи їх спільними установами і вінчаючи об'єднання автономним органом цілої України (я намічую тут план, а не хронологічний порядок сеї роботи, котра повинна йти одразу знизу, зверху і зсередини), ми доведемо тим самим реальність, жизненність і корисність сього домагання. Підтримуючи всією силою сеї організації новий лад, творячи з неї міцну твердиню

його, піддержуючи нею тимчасове правительство у всім, що служитиме скріпленню свободи і демократії, ми будемо йти в контакті з ним і в сій нашій роботі в краю. І нарешті ухваливши нову організацію краю об'єднаною волею представництва України, організованого так, щоб воно дійсно могло виявити волю людності всієї нашої країни,— ми не будемо з тривогою чекати висліду Установчих Зборів, як розграння якоїсь всеросійської лотереї, а будемо знати, що вони нам дадуть.

Дадуть те, що властиво по самій ідеї своїй дати повинні — останню юридичну санкцію того устрою, який виробиться на місцях, в національних і всяких інших областях в згоді з принципами свободи й демократизму, за порозумінням місцевих національних і класових груп, і Установчим Зборам буде предложений вже до остаточного потвердження і затвердження.

Народностям України

Ми домагаємося державного права для українського народу в федерації народів Росії, широкої автономії України в її етнографічних межах, повноти політичного, культурного і національного українського життя. Але все се не має бути, не повинно бути і не буде погрозою для інших народностей, які мешкають на Україні! Ми добуваємо державне право для української землі не для того, щоб панувати над національними меншостями України. Ми домагаємося для неї широкої автономії не для того, щоб тільки для себе використовувати її права. Повнота національного життя, котрої ми добиваємося для українського народу, не повинна затопляти інших народностей і обмежувати їх змагання до свобідного розвитку своєї культурної і національної стихії.

Ні трохи! Ми не на те цілими поколіннями боролися і страждали за права нашого народу, щоб з хвилею, коли його права будуть здобуті, поставити іншу мету — приборкування слабших народностей і панування над національними меншостями великої Української землі. Ми не на те доводили права кожної народності на її національне самоозначення, незалежно від її «зрілості чи недозрілості», історичності чи неісторичності, культурних заслуг, великих чи малих розмірів, аби тепер відмовляти якій-небудь народності сього права на котрій-небудь з сих підстав. Ми не на те виступали проти «національного еросу», проти роздування національного шовінізму, проти принципу, що для національного успіху все дозволено,— щоб тепер самим ступити на сю дорогу.

Ми не візьмем прикладу з Угрів, котрі виступали перед Європою лицарями вільності, а у себе в Угорщині, добувши для неї державне право, зав'язали в неключиму неволю всі інші народності. Ми не підемо слідами Поляків, які писали на своїм прапорі «за нашу і вашу вільність!», а сю вільність скрізь, де тільки забирали перевагу, звертали проти слабійших: проти Українців у Галичині, проти Жидів у королівстві. Ми не будемо лицемірно називати своїми духовими вождями великих одшедших борців за національну рівноправність і свободу і заразом — обмежувати сю рівноправність і свободу нашим не-українським співгорожанам в хибно зрозумілих інтересах українства. Сього не буде!..

Ми, ті, що несли прапор визволення в найтяжчі часи неволі, зістанемося під ним і виступимо рішуче проти всякого ухиляння від тих принципів, котрі написані були на стягу українства. Будемо рішуче поборювати всякі шовіністичні течії, коли б вони стали прокидатися серед нашого громадянства, або з провокаційними завданнями прищеплювалися йому з якої-небудь сторони. Ми виступимо рішуче проти всяких заходів, звернених на те, щоб порізнити нас з нашими співгорожанами інших народностей. І ми певні, що українське громадянство, український народ, в котрого політичну розважність ми твердо віримо й високо її ставимо, нас у тім напрямі підтримає твердо, щиро. Оборонці української національності не будуть націоналістами...

Ми хочемо, розуміється, вірити, що й представники національних меншостей України відповідно зрозуміють своє становище: підуть з свого боку назустріч українським політичним домаганням і тим скріплять позицію оборонців прав національних меншостей. Національний такт, зрозуміння свого власного інтересу повинен підказати їм, що в сей великий момент, коли український народ заходиться будувати разом з своєю волею волю України як території, вони повинні бути з ним, а не стояти оподалік в нейтральній ролі сторонніх свідків, котрі чекають, чим скінчиться оця робота, щоб відповідно до того пристати чи до централістів чи до автономістів. Ті, що стануть при Українцях рішучо, одверто і сміло в сей рішучий момент, сотворять на будуче міцний духовний, сердечний зв'язок між українським народом і собою. Ті, що будуть триматися оддалік або ворожо, не можуть, розуміється, претендувати на особливо теплі почуття і з української сторони. Але правова сторона мусить бути витримана незалежно від симпатій і антипатій.

Право національних меншостей буде забезпечене!

Білоруси там, де вони живуть в меншості на українській території — наші найбліжчі брати, товариші нашої вікової недолі і боротьби за національне життя, Великороси — походженням чи

вихованням. Поляки, котрі захочуть заховувати свою польську культуру, Жиди — найчисленніша з не-українських народностей України, яка з свого становища має право на нашу особливу увагу, Чехи, Молдавани, Мусульмани й інші народності повинні дістати — і, я певен, дістануть пропорціональне представництво в наших автономних органах.

Мова їх буде прийнята в зносинах з урядами і органами самоуправи в тих округах, де сі про те, щоб у сих місцевостях, і взагалі, де буде відповідне число учеників тої чи іншої народності, вони мали змогу вчитися на своїй рідній мові. Всі сі національності чи релігійні групи ості, вони мали змогу вчитися на своїй рідній мові. Всі сі національності чи релігійні групи матимуть право закладати свої культурні і релігійні товариства і установи і діставати для них підмоги з автономного скарбу України і т. ін.

Все се в загальних рисах намітить комітет для вироблення автономного статуту України, організований Центральною Українською Радою з участю представників всіх головніших народностей України в недалекім часі. Українському ж громадянству, до того часу особливо, належить пильно вистерігатися всього, що розминається з принципом права не-українських народностей України, всього, що може затривожити їх щодо дальшого становища на Україні, щодо повноправності і рівноправності, культурних і національних прав і їх пошанування з української сторони.

Всякі прояви українського шовінізму, виключності, нетолеранції супроти інших народностей несимпатичні й небажані взагалі коли б то не було. Тепер же, в нинішніх обставинах, коли так треба такту і розваги, порозуміння і солідарності для осягнення великої мети,— вони недопустимі зовсім. Їх треба попросту признати національним злочинством і виступати проти них з усією рішучістю.

Чи Україна тільки для Українців?

З різних сторін до мене звертаються з тривожними запитаннями, чи се за нашою згодою і відомістю виголошуються по різних місцях такі слова, що Україна тільки для Українців, а «кацапам» звідси треба забиратись, що всякі посади на Україні повинні тепер займати тільки Українці, а іншим людям робить тут нічого. Сі розмови дуже неприємно вражають навіть дуже прихильних для українства людей, а деякі люди поступові, ідейні з не-Українців, які по-своєму старалися для краю, беруть собі такі розмови до серця і справді збираються з України перебиратися до інших сторін. Не маючи змоги окремо відповідати на такі запитання і заспокоювати затривожених, я ще раз беруся за перо, щоб сею дорогою відповісти з усією рішучістю — **Ні!**

Ні я, ні мої товариші, організовані Українці, не згоджувалися з такими поглядами, не мали ніяких таких гадок, навпаки — завсігди проти них виступали і виступатимуть, бо вони не згідні ні з нашими принципами, ні з інтересами України.

Ми думаємо якраз, що Україна не тільки для Українців, а для всіх, хто живе на Україні, а живучи, любить її, а люблячи, хоче працювати для добра краю і його людності, служити їй, а не обирати, не експлуатувати для себе.

Всякий, хто водиться з такими поглядами, дорогий співгорожанин для нас, незалежно від того, хто б він не був — Великорос, Жид, Поляк, Чех. А хто хоче тільки живитися з праці народної, бути паразитом, поїдателем солодких кусків — той нам не потрібен, без різниці, чи він не-Українець чи Українець.

Виклики про «Україну для Українців» відзивалися не від нинішнього дня. Але вони походили від окремих людей, або від дрібних гуртків, які зіставалися поза межами організованого поступового Українства. А організоване українське громадянство безоглядно заявлялося проти них.

Десять літ тому назад наш визначніший письменник В. Винниченко їдко висміяв сих людей, котрі навіть в українських тюрмах не хотіли терпіти кацапів і веліли їм забиратися до Московщини. В сій іронії був глибокий зміст. Поки Росія була в'язницею народів, Україна зробилася тісною камерою сеї в'язниці, й її арештанти, збиті силоміць до купи, позбавлені свободи й ініціативи, не маючи виходу з свого неможливого становища, зривали серце на своїх товаришах, шукаючи між ними ще слабших, ще більш обділених долею. На сім грунті виростав шовінізм, антисемітизм, «сей дурацький соціалізм», як його влучно прозивано, і всякі інші викривлення громадської думки. Але в просторій хаті широкої автономії України, котру будуємо на міцних підвалинах російської революції, повинно знайтися місце всім корисним, активним робітникам, перейнятим бажанням добра громадянству, без різниці їх національності, партійних поглядів й ідеології.

Різні вихватки, не згідні з нашими принципами, походять часом від людей, рознервованих пережитим українським лихоліттям, нагінками правительства і неприхильністю російського і зросійщеного громадянства. Не хочу тим оправдувати їх, але все-таки добачаю в тім деякі «лагодячі обставини» (смягчающие обстоятельства), коли маємо тут до діла з людьми, які давніше справді терпіли за своє українство. Але се, мабуть, буває дуже-дуже рідко. Скільки можу судити, далеко частіше вихвачуються з такими шовіністичними гаслами люди, які дуже тихо сиділи під час попередніх нагінок на українство і стали виявляти незвичайну прудкість, тільки коли запахло в повітрі печеним.

Вони дійсно виявляють велику готовність спихати «кацапів» і займати їх місця з «присвоєним содержанием, отоплением, освещением» й всіма іншими онерами. Але ся готовість їх не викликає ніякого спочуття в кругах організованого українства!

Ми навпаки хочемо задержати на місцях всіх старих корисних, ідейних робітників, щирих прихильників свободи і демократизму, готових приноровитись до потреб нового життя українського народу і цілої України. Коли ми виводимо свідомих Українців на провідні місця, то тільки для того власне, щоб дати новий напрям, нову орієнтацію діяльності сих установ і організацій в умовах визволеного українського життя. Без усякої радості віддаємо ми на се діло наших товаришів, відриваючи від нашої організаційної роботи, і вони приймають сі доручення, не як добрий кусок, а як малоприємний обов'язок перед даною хвилею.

Потреби української національної роботи — організаційної, літературної й політичної — такі великі тепер, що стараємося відставляти від неї якнайменше сил, і тому завсігди готові зіставити кожне місце в руках людини, нам созвучної, суголосної, що стоїть на грунті інтересів краю й його людності, признання прав і потреб української більшості, при забезпеченню прав меншостей. Чим більше буде таких певних і суголосних, солідарних з нами людей з не-Українців, тим легше буде робота Українців, і тому вони можуть їх тільки вітати тут на Україні.

По Українськім Національнім З'їзді 6—8 квітня

Від закінчення з'їзду проминуло кілька днів. Можна зібрати враження й поділитися гадками з приводу його.

Скільки я міг вияснити собі з тих голосів, які довелося переслухати за сі дні, загальне враження від з'їзду зісталося втішне. З'їзд був людний, представляв собою велику сіть організацій, що охоплювала собою переважну частину нашої території. Він вивів на видовище масу нових людей з різних українських верств: представників селянства, солдатів, робітників і, невважаючи на все, намітив дуже однодушно основні лінії української політичної тактики, не кажучи про політичну платформу. Не без того, щоби деякі промовці не впадали часами в мітинговий тон, виливаючи те, що наболіло на серці, перед свідомим громадянством, котре вперше побачили перед собою в такій масі. За всім тим з'їзд взагалі мав характер дуже діловитий, зробив за сі три дні дуже багато і посунув справу організації значно наперед.

Сі втішні помічення стають ще втішнішими, коли до того розважити ще обставини, за яких з'їзд скликався. Вони зовсім не сприяли організованості українського громадянства. Адже два з половиною роки Українці зіставалися без преси. Вона почала відновлятися тільки перед самим з'їздом і через страшенну дезорганізацію друкарської та видавничої справи не встигла добре наладитися й досі. Ніякої організації громадської мисли перевести не було змоги. Новозаснована Центральна Рада також до самого з'їзду не встигла вийти з стадії власної організації і, зайнята біжучими політичними справами, не могла уділити багато часу й уваги підготовчій праці для з'їзду. Вона постаралася тільки, за недостачею української преси, розіслати якомога більше повідомлень на місця громадським і земським установам і всяким організаціям, про які мала відомості.

Двері з'їзду були відкриті широко, і до них потекла справді густа лава нового елементу, серед котрого згубилася стара гвардія давніших українських організацій. Переважну більшість з'їзду становив «новий чоловік», який організувався в останніх роках, і ще більше — в останніх тижнях, без преси, без організованої агітації, більш стихійно, під давніми рефлексіями української літератури й публіцистики. І коли тим не менше вся ся маса нового елементу пішла так однодушно й одностайно, свідомо й діловито — тут виявилася, за недостачею підготовки, вся сила великого організаційного інстинкту і хисту нашого народу, його вікової політичної мудрості, котру недурно звеличав на з'їзді представник Тимчасового Правительства. Вона охоронила його існування серед найтяжчих обставин його попередньої історії. Вона ж поведе його до нового розвитку, розцвіту і щастя.

Організовані українські групи, що утворили Центральну Раду в тимчасовім складі, мали ще те вдоволення, що переконалися, наскільки та політична платформа, яку вони виставили для даного моменту, відповіла вимогам і поглядам ширшого українського громадянства. Воно через своїх делегатів на з'їзді ухвалило їх роботу і зіставило без змін основні підстави національної тактики, визначені ними.

З'їзд, отже, зробив своє. Намітив головні лінії дальшої роботи. До неї тепер треба перейти. Загальні риси такої роботи на місцях зазначив я на з'їзді і коротко повторю їх тут. Завданням найближчих днів являється організація українських комітетів по селах і містечках, де їх ще нема, комітетів повітових так само, і об'єднання їх в густу організовану сіть по-губернську, об'єднану губернськими українськими комітетами. Після переведення сеї роботи повітові й губернські комітети повинні бути вибрані делегатами з місць по організаційній схемі Центральної Ради, котра буде вироблена і оповіщена в ближчім часі.

Паралельно з сим об'єднанням і утворенням українських національних організацій повинен розвиватися процес творення з їх ініціативи комітетів територіальних, зложених з представників не тільки українського громадянства, а й національних меншостей. Такі територіальні комітети чи організації могли б розвивати організаційну роботу в контакті з іншими місцевими групами

і установами (тими, розуміється, які б схотіли йти солідарно з Українцями) в усяких потрібних випадках: при організації виборів, при всяких політичних виступах, при полагодженню національних чи класових загострень. Після організації на нових підставах органів міської й земської самоуправи такі мішані, територіальні комітети можуть місцями фактично здаватьсяся зайвими, коли й ті органи міські та земські будуть також об'єднанням різних класових і національних елементів в відповідній пропорції. Але далеко не скрізь вони будуть такі, а навіть і там, де нові міські й повітові ради будуть близько підходити своїм складом до тих міжнаціональних комітетів, сі комітети, мабуть, і там не стануть непотрібні зовсім. Як запасні ініціативні групи, або як регулятори діяльності тих місцевих і земських рад вони будуть варті того, щоб їх заховати й далі.

Ще одне пояснення. Я кажу про «повітові» і «губернські» організації тільки приблизно. Наші повіти й губернії — се дуже припадкові комбінації, які часто не відповідають дійсним зв'язкам людности: розривають місця, зв'язані між собою географічними, економічними, комунікаційними (дорожними) зв'язками, а в'яжуть до купи місцевості, які тягнуть зовсім до різних центрів. Тому українським і всяким міським організаціям не потрібно сліпо їх триматися, а треба йти за натуральними, реальними зв'язками. Коли частина повіту тягне не до свого повітового міста, а до якогось містечка, можна її відділити. Коли губернія розпадається на зовсім окремі райони — так само. Полудневі українські повіти Курщини капризом правительства відділені від Чернігівщини й Харківщини, мабуть, прилучаться до тутешніх організацій, так само українські повіти Вороніжчини тощо. Чим природніше зав'яжуться сі райони, тим буде корисніше. Вони відкриють перед нами дійсний, реальний територіальний поділ України.

Ся організація на місцях дасть підставу до організації краєвої, котру признав потрібною, і то негайно, наш з'їзд в інтересах координації всієї тої творчої роботи, котрої вимагає від громадянства укріплення нового ладу і перебудова згідно з його принципами форм і відносин місцевого устрою. Вона стоїть теж на черзі, вимагає великої уваги — але її переведення неможливе без організації місцевої.

Книги

Неп: протиборство позицій

Шарапов Ю. П. Из истории идеологической борьбы при переходе к нэпу. 1920—1923. — М., Наука, 1990.

Історикам та всім, хто цікавиться історією 20-х років XX ст., адресується ця праця. Що таке неп? Як розвивалася в ті роки економіка? Які альтернативні варіанти соціально-економічного розвитку тоді пропонувалися? Про ці та інші проблеми довідається читач книги.

Період 20-х років був досить своєрідним, переломним етапом в історії нашої країни. З одного боку, до кінця 1920 року радянська влада здобула рішучі перемоги в громадянській війні та в боротьбі з інтервентами, з іншого — на початку 1921 року гостра криза політики «воєнного комунізму» досягла своєї кульмінації і стала однією з причин переходу до нової економічної політики.

Відомо, що неп був не тільки відступом, але й перегрупуванням сил для нового наступу в ім'я побудови соціалізму. Він викликав гостру класову боротьбу в країні. В умовах переходу до нової економічної політики ідейна боротьба в Комуністичній партії мала свою специфіку і вилилася в форму протиборства думок, позицій, прогнозів.

Уперше в радянській літературі автор книги відмовився від традиційної ідеологічної схеми і так повно розглядає це питання. Він підкреслює, що об'єктивною основою ідейного протиборства в партії була багатоукладна економіка та класова неоднорідність населення в умовах переходу до непу та в період його становлення.

В книзі аналізується полеміка тільки з соціально-економічних аспектів політики партії, що дає змогу висвітлити найбільш глибокі внутрішні, «закулісні» причини ідейної боротьби. Саме такий підхід спонукає читача до самостійних роздумів над складними проблемами 20-х років, застерігає від примітивізму у пошуках їх розв'язання.

Книга Ю. Шарапова наводить на думку, що історичний досвід допомагає нам сьогодні краще усвідомити завдання сучасності. Проголошений курс на створення соціалістичного ринкового господарства дає можливість по-новому оцінити період 20-х років, коли існував план і ринок, концесії і госпрозрахунок, кооперативні та індивідуальні селянські господарства.

Олександр СКРИПНЮК.

НОВИЙ ЗАВІТ ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА

Від Луки святе благовістування

Глава 10

1 Після того обрав Господь і інших сімдесят учеників і послав їх по двоє перед лицем Своїм у кожне місто і місце, куди Сам хотів іти,

2 і сказав їм: жниво велике, а женців мало; тож благайте Господаря жнива, щоб вислав женців на жниво Своє.

3 Ідіть! Я посилаю вас, як ягнят між вовків.

4 Не беріть ні мішка, ні торби, ні взуття, і нікого в дорозі не вітайте.

5 В який дім увійдете, спочатку кажіть: мир дому цьому;

6 і якщо буде там син миру, то спочине на ньому мир ваш, а коли ні, то до вас повернеться.

7 В тому домі залишайтесь, їжте і пийте те, що в них є, бо трудящий вартий нагороди за труди свої; не переходьте з дому в дім.

8 І коли в яке місто прийдете і приймуть вас, їжте, що вам подадуть,

9 і зціляйте недужих, що знаходяться в ньому, і кажіть їм: наблизилось до вас Царство Боже.

10 Якщо ж прийдете в якесь місто і не приймуть вас, то, вийшовши на вулицю, скажіть:

11 і порох, що прилип до нас з вашого міста, обтрушуємо вам; а проте знайте, що наблизилось до вас Царство Боже.

12 Кажу ж вам, що Содому в день той відрадніше буде, ніж місту тому.

13 Горе тобі, Хоразине! Горе тобі, Віфсаїдо! бо якби у Тирі та Сидоні сталися ті чудеса, які були у вас, то давно б вони, сидячи у веретищі й попелі, покаялися:

14 але і Тиру і Сидону відрадніше буде на суді, ніж вам.

15 І ти, Капернауме, що піднісся до неба, до пекла зійдеш.

16 Хто слухає вас, той Мене слухає, і хто нехтує вас, той Мене нехтує, а хто зневажає Мене той зневажає Того, Хто послав Мене.

17 Сімдесят учеників повернулися з радістю і говорили: Господи! і біси коряться нам в ім'я Твоє.

18 Він же сказав їм: Я бачив сатану, що, як блискавка, впав з неба;

19 ось, даю вам владу наступати на змій та скорпіонів і на всяку силу вражу; і ніщо не пошкодить вам;

20 однак тому не радійте, що духи вам коряться; а радійте тому, що імена ваші написані на небесах.

21 У той час зрадів духом Ісус і сказав: славлю Тебе, Отче, Господи неба і землі, що ти утаїв це від мудрих та розумних, і відкрив те дітям. Так, Отче! Бо таке було Твоє благовоління.

22 І, звернувшись до учеників, сказав: усе передав Мені Отець Мій; і ніхто не знає, хто є Син, тільки Отець, і хто є Отець, знає тільки Син і той, кому Син хоче відкрити.

23 І, звернувшись до учеників, сказав їм осібно: блаженні очі, які бачать те, що ви бачите!

24 бо кажу вам, багато пророків і царів бажали бачити те, що ви бачите, та й не бачили, і чути, що ви чуєте, та й не чули.

25 І ось, один законник встав і, спокушуючи Його, сказав: Учителю, що зробити мені, щоб успадкувати життя вічне?

26 Він же сказав йому: в законі що написано? як читаєш?

27 Він сказав у відповідь: люби Господа Бога твого усім серцем твоїм, і усією душею твоєю, та усією силою твоєю, і всім розумом твоїм, і ближнього твого, як самого себе.

28 Ісус сказав йому: правильно ти відповідав: так роби і будеш жити.

29 Він же, бажаючи виправдати себе, сказав Ісусові: а хто ж мій ближній?

30 На це Ісус сказав: один чоловік ішов з Єрусалима до Єрихона і потрапив до рук розбійників, котрі зняли з нього одежу, поранили його і пішли, залишивши його ледве живого.

31 Трапилось одному священикові йти тією дорогою і, побачивши його, пройшов мимо.

32 Так само і левіт, що був на тому місці, підійшов, подивився і пройшов мимо.

33 Якийсь же самарянин, проїжджаючи, натрапив на нього і, побачивши його, змилосердився

34 і, підійшовши, перев'язав йому рани, поливаючи оливою і вином; і, посадивши його на свого осла, привіз його до гостиниці і потурбувався про нього;

35 а на другий день, від'їжджаючи, вийняв два динарія, дав власникові гостиниці і сказав йому: потурбуйся про нього; і якщо витратиш на нього більше, я, повертаючись, віддам тобі.

36 Отже, хто з тих трьох, здається тобі, був ближній тому, хто потрапив до рук розбійників?

37 Він сказав: той, що змилосердився над ним. Тоді Ісус сказав йому: іди, і ти роби так само.

38 Коли вони йшли, прийшов Він до одного села; тут жінка, на ім'я Марфа, прийняла Його в свій дім;

39 у неї була сестра, що звалась Марія, котра сіла біля ніг Ісуса і слухала слово Його.

40 Марфа ж клопоталась про велике угощення і, підійшовши, сказала: Господи! чи Тобі байдуже, що сестра моя покинула мене одну услуговувати? скажи їй, щоб допомогла мені.

41 Ісус же сказав їй у відповідь: Марфо! Марфо! ти турбуєшся і клопочешся про багато чого,

42 а одного тільки треба; Марія ж вибрала найкращу частку, яка не відбереться від неї.

Глава 11

1 Коли в одному місці Він молився і перестав, один з учеників Його сказав Йому: Господи! Навчи нас молитися, як і Іоанн навчив учеників своїх.

2 Він сказав їм: коли молитесь, скажіть: Отче наш, що єси на небесах! нехай святиться ім'я Твоє; нехай прийде Царство Твоє; нехай буде воля Твоя, і на землі, як на небі;

3 хліб наш насущний подавай нам щоденно;

4 і прости нам гріхи наші, як і ми прощаємо всякому боржнику нашому; і не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого.

5 І сказав їм: припустімо, що хто-небудь з вас, маючи друга, прийде до нього опівночі і скаже йому: друже! позич мені три хліби,

6 бо друг мій зайшов до мене з дороги, і мені нічого дати йому;

7 а той зсередини скаже йому у відповідь: не турбуй мене, двері вже зачинені, і діти мої зі мною на постелі; не можу встати і дати тобі.

8 Якщо, кажу вам, він не встане і не дасть йому по дружбі з ним, то через невідступність його, вставши, дасть йому, скільки просить.

9 І Я скажу вам: просіть, і дасться вам; шукайте, і знайдете; стукайте, і відчинять вам,

10 бо кожний, хто просить, одержує, хто шукає, знаходить, хто стукає, тому відчинять.

11 Який з вас батько, коли син попросить у нього хліба, подасть йому камінь? або коли попросить риби, подасть йому змію замість риби?

12 або, якщо попросить яйця, подасть йому скорпіона?

13 Отже, якщо ви, будучи лихими, вмієте добрі дари давати дітям вашим, то тим більше Отець Небесний дасть Духа Святого тим, хто просить у нього.

14 Одного разу вигнав Він біса, який був німий; і коли біс вийшов, німий став говорити; і народ здивувався.

15 Деякі ж з них говорили: Він виганяє бісів силою веельзевула, князя бісівського.

16 А інші, спокушаючи, домагались від Нього знамення з неба.

17 Але Він, знаючи їхні думки, сказав їм: всяке царство, що само в собі розділиться, запустіє, і дім, який розділиться сам в собі, упаде;

18 якщо ж сатана сам в собі розділився, то як устоїть його царство? А ви говорите, що Я силою веельзевули виганяю бісів;

19 і якщо Я силою веельзевула виганяю бісів, то сини ваші чиєю силою виганяють їх? Тому вони будуть вам суддями.

20 Якщо ж Я перстом Божим виганяю бісів, то значить прийшло до вас Царство Боже.

21 Коли сильний, озброївшись, стереже свій дім, тоді майно його в безпеці;

22 коли ж сильніший за нього нападе на нього і переможе його, тоді візьме всю зброю його, на яку він покладався, і здобич свою розділить.

23 Хто не зі Мною, той проти Мене; і хто не збирає зі Мною, той марнує.

24 Коли нечистий дух вийде з людини, то ходить місцями безводними, шукаючи спокою, і, не знаходячи, каже: повернусь до дому свого, звідки вийшов;

25 і, прийшовши, знаходить його виметеним і прибраним;

26 тоді йде і бере з собою інших сім духів, ще лютіших, ніж сам, і, увійшовши, живуть там,— і буває для людини тієї останнє гірше першого.

27 Коли ж Він це говорив, одна жінка, піднявши голос з народу, сказала Йому: блаженна утроба, що носила Тебе, і груди, що годували Тебе!

28 А Він сказав: блаженні ті, що слухають слово Боже і виконують його.

29 Коли ж багато народу стало збиратися, Він почав говорити: рід цей лукавий; він знамення шукає, і знамення не буде дано йому, крім знамення Іони пророка;

30 бо як Іона був знаменням ніневітянам, так буде і Син Чоловічеський родові цьому.

31 Цариця південна встане на суд з людьми роду цього і осудить їх, бо вона від краю землі проходила послухати мудрість Соломонову; а ось, тут більше від Соломона.

32 Ніневітяни встануть на суд з родом цим і осудять його, бо вони покаялись від проповіді Іониної, і ось, тут більше від Іони.

33 Ніхто, засвітивши свічку, не ставить її в закритому місці чи під посудиною, а на свічнику, щоб усі, що входять, бачили світло.

34 Світильник для тіла є око; отже, якщо око твоє буде чисте, то і все тіло твоє буде світле; а якщо воно буде недобре, то і тіло твоє буде темне.

35 Отже, дивись, світло, що в тобі, чи не є темрява?

36 Якщо ж тіло твоє все світле і немає жодної темної частини, то буде світле все так, ніби світильник сяйвом освітлював тебе.

37 Коли Він говорив це, один фарисей запросив Його до себе на обід. Він прийшов і возліг.

38 Фарисей же здивувався, побачивши, що Він не помив рук перед обідом.

39 Але Господь сказав йому: нині ви, фарисеї, очищаєте зовні чашу і блюдо, а нутро ваше сповнене крадежу та лукавства.

40 Нерозумні! чи не Той, Хто створив зовнішнє, створив і внутрішнє?

41 Краще подавайте милостиню з того, що маєте, тоді все буде у вас чисте.

42 Але горе вам, фарисеям, що даєте десяту частину з м'яти, рути і всяких овочів, а не дбаєте про суд і любов Божу: і це треба робити, і того не залишати.

43 Горе вам, фарисеям, що любите перші місця в синагогах і привітання на народних зібраннях.

44 Горе вам, книжники і фарисеї, лицеміри, що ви — як ті потайні гроби, над якими люди ходять і не знають того.

45 На це хтось із законників сказав Йому: Учителю! говорячи це, Ти і нас ображаєш.

46 Але Він сказав: і вам, законникам, горе, що обтяжуєте людей тягарами непосильними, самі ж жодним перстом своїм не доторкнетесь до них.

47 Горе вам, що будуєте гробниці пророкам, яких повбивали батьки ваші:

48 цим ви свідчите про діла батьків ваших і погоджуєтеся з ними, бо вони повбивали пророків, а ви будуєте їм гробниці.

49 Тому і премудрість Божа сказала: пошлю до них пророків і Апостолів, і декого з них уб'ють, а інших вижену ть,

50 щоб стягнути з роду цього за кров усіх пророків, пролиту від створення світу,

51 від крові Авеля до крові Захарії, вбитого між жертовником і храмом. Так, кажу вам, стягнеться з роду цього.

52 Горе вам, законникам, що ви взяли ключ розуміння: самі не ввійшли, і тим, хто хотів увійти, заборонили.

53 Коли Він говорив їм це, книжники і фарисеї почали сильно приступати до Нього, вимагаючи від Нього відповіді на багато що,

54 підкопуючись під Нього і стараючись уловити з уст Його що-небудь таке, щоб звинуватити Його.

Глава 12

1 Тим часом, коли зібралися тисячі народу, так що тиснули один одного, Він почав говорити спершу до учеників Своїх: бережіться закваски фарисейської, яка є лицемірство.

2 Немає нічого прихованого, що не відкрилося б, і таємного, чого б не взнали.

3 Тому, що ви сказали в пітьмі, те почується при світлі; і що говорили на вухо в домах, те буде проголошене на покрівлях.

4 Кажу ж вам, друзям Моїм: не бійтесь тих, що вбивають тіло і потім нічого більше зробити не можуть,

5 але скажу вам, кого боятися: бійтеся того, хто, вбивши, може вкинути в геєну: так, кажу вам, того бійтеся.

6 Чи не п'ять малих птахів продаються за два ассарія? і жоден з них не забутий Богом.

7 А у вас і волосся на голові все перераховане. Отже, не бійтесь; ви дорожчі за багатьох малих птахів.

8 Кажу ж вам: кожного, хто визнає мене перед людьми, і Син Чоловіческий визнає його перед Ангелами Божими;

9 а хто зречеться Мене перед людьми, той відкинутий буде перед Ангелами Божими.

10 І кожному, хто скаже слово на Сина Чоловіческого, проститься, а хто скаже хулу на Святого Духа, тому не проститься.

11 Коли ж приведуть вас у синагоги, до правителів і володарів, не турбуйтесь, як і що відповідати, або що говорити,

12 бо в той час Святий Дух навчить вас, що треба говорити.

13 Хтось з народу сказав Йому: Учителю! скажи братові моєму, щоб він розділив спадщину зі мною.

14 Він же сказав чоловікові тому: хто настановив Мене судити чи ділити вас?

15 При цьому сказав їм: глядіть, остерігайтеся користолюбства, бо життя людини не залежить від багатства її маєтку.

16 І сказав їм притчу: в одного багатого чоловіка добре вродила нива;

17 і міркував він сам собі: що мені робити? немає куди мені зібрати плодів моїх.

18 І сказав: ось що зроблю: зруйную житниці мої та збудую більші, і зберу туди весь хліб мій і все добро моє,

19 і скажу душі моїй: душа! багато маєш добра, що лежить у тебе на багато років: спочивай, їж, пий, веселись.

20 Але Бог сказав йому: нерозумний! Цієї ночі душу твою візьмуть у тебе; кому ж дістанеться те, що ти заготовив?

21 Так буває з тим, хто збирає скарби для себе, а не в Бога багатіє.

22 Сказав ученикам своїм: тому кажу вам,— не піклуйтесь про душу вашу, що вам їсти, ні про тіло ваше,— у що вдягнутися:

23 душа більша за їжу, і тіло — за одежі.

24 Погляньте на воронів: вони не сіють, не жнуть; у них немає ні комір, ні житниць, і Бог годує їх; наскільки ж ви кращі за птахів?

25 Та й хто з вас, піклуючись, може добавити собі зросту хоч на один лікоть?

26 Отже, якщо і найменшого зробити не можете, чого ж піклуєтесь про інше?

27 Погляньте на лілеї, як вони ростуть: не трудяться, не прядуть; але кажу вам, що й Соломон у всій славі своїй не одягався так, як кожна з них.

28 Коли ж траву на полі, яка сьогодні є, а завтра буде кинута у піч, Бог так одягає, то наскільки краще вас, маловіри!

29 Отже, не шукайте, що вам їсти, або що пити, і не турбуйтесь,

30 бо всього того шукають люди світу цього, ваш же Отець знає, що ви маєте потребу в тому;

31 краще шукайте Царства Божого, а те все додасться вам.

32 Не бійся, мале стадо! бо Отець ваш благозволив дати вам Царство.

33 Продавайте добро ваше і давайте милостиню. Приготуйте собі калитки, що не старіють, і скарби, що не зменшуються на небесах, куди злодій не наближається, і де міль не точить,

34 бо де скарб ваш, там і серце ваше буде.

35 Нехай будуть стегна ваші підперезані і світильники засвічені.

36 І ви будьте подібні до людей, які чекають повернення господаря свого з весілля, щоб, коли прийде і постукає, негайно відчинити йому.

37 Блаженні ті раби, господар яких, прийшовши, знайде їх пильнуючими; істинно говорю вам, що він підпережеться і посадить їх та, підходячи, служитиме їм.

38 І коли прийде о другій сторожі, або о третій сторожі прийде, і знайде їх так, то блаженні ті раби.

39 Ви знаєте, що, коли б відав господар дому, о якій годині прийде злодій, то пильнував би і не дав би підкопати дому свого.

40 Будьте ж і ви готові, бо в який час не гадаєте, прийде Син Чоловіческий.

41 Тоді сказав Йому Петро: Господи! Чи до нас притчу цю говориш, чи до всіх?

42 Господь же сказав: хто вірний і мудрий домоправитель, якого господар поставив над слугами своїми роздавати їм своєчасну міру хліба?

Х. Б. дель Майно. Поклоніння пастухів. XVII ст. Фрагмент.

43 Блаженний раб той, господар якого, прийшовши, знайде, що він робить так.
44 Істинно кажу вам: над усім добром своїм поставить його.
45 Якщо ж раб в серці своїм скаже: не скоро господар мій прийде, і почне бити слуг та служниць, їсти і пити та напиватись,—
46 то прийде господар раба того у день, коли він не сподівається, і в годину, якої не відає, і розітне його, і визначить йому долю з невірними.
47 Раб же той, який знав волю господаря свого, та не був готовий, і не робив за волею його, буде багато битий;
48 а той, хто не знав і зробив те, за що треба карати, буде битий менше. Від усякого, кому дано багато, багато й вимагається, і кому багато довірено, з того більше й стягнеться.
49 Я прийшов вогонь звести на землю, і як хотів би, щоб він уже запалав!
50 Хрещенням маю я хреститися; і як Я томлюсь, поки це здійсниться.
51 Чи думаєте ви, що Я прийшов дати мир землі? Ні, кажу вам, а розділення;
52 бо віднині п'ятеро в одному домі почнуть розділятися, троє проти двох, і двоє проти трьох:
53 батько стане проти сина, і син проти батька; мати проти дочки і дочка проти матері; свекруха проти невістки своєї, і невістка проти свекрухи своєї.
54 Сказав же і до народу: коли ви побачите хмару, що йде із заходу, то відразу говорите: дощ буде, і буває так;
55 і коли віє південний вітер, говорите: спека буде, і буває.
56 Лицеміри! лице неба і землі розпізнавати умієте, як же час цей не розпізнаєте?
57 Чому ж ви і по собі не судите, що має бути?
58 Коли ти йдеш з супротивником своїм до правителя, то дорогою подбай визволитися від нього, щоб він не привів тебе до судді, а суддя не віддав тебе катові, а кат не кинув би тебе в темницю.
59 Кажу тобі, не вийдеш звідтіля, аж поки не віддаси і останнього гроша.

Глава 13

1 У той час деякі прийшли і розповіли Йому про галілеян, кров яких Пілат змішав з жертвами їхніми.
2 Ісус сказав їм на це: чи думаєте ви, що ці галілеяни були грішніші за всіх галілеян, що так постраждали?
3 Ні, кажу вам; але, якщо не покаєтесь, усі так само загинете.
4 Або думаєте, що ті вісімнадцять, на яких упала башта Сілоамська і побила їх, були винні більше за всіх, що живуть в Єрусалимі?
5 Ні, кажу вам; але якщо не покаєтесь, усі так само загинете.
6 І сказав оцю притчу: один чоловік мав у своєму винограднику посаджену смоковицю, і прийшов шукати плоду на ній і не знайшов;
7 і сказав винограднареві: ось, третій рік я приходжу шукати плоду на цій смоковниці і не знаходжу; зрубай її: навіщо вона і землю займає?
8 Але він сказав йому у відповідь: господарю! залиш її і на цей рік, поки я обкопаю її і обложу гноєм,—
9 чи не дасть вона плоду; а якщо ні, на той рік зрубаєш її.
10 В одній із синагог Він учив у суботу.
11 Там була жінка, що мала духа немочі років вісімнадцять: вона була скорчена і ніяк не могла випрямитись.
12 Ісус, побачивши її, покликав і сказав їй: жінко! ти визволена від твоєї недуги.
13 І поклав на неї руки; і вона зараз же випросталась і почала славити Бога.
14 При цьому начальник синагоги, обурюючись, що Ісус зцілив її в суботу, сказав народові: є шість днів, в які дозволено робити; в ті і приходьте зцілятися, а не в день суботній.
15 Господь сказав йому у відповідь: лицеміре! чи не відв'язує кожний з вас у суботу вола свого або осла від ясел, і не веде напувати?
16 А цю дочку Авраамову, яку зв'язав сатана ось уже вісімнадцять років, чи не належало визволити від цих пут у день суботній?
17 І коли Він говорив це, усі противники Його засоромились; і весь народ радувався за всі славні діла Його.
18 Він же сказав: до чого подібне Царство Боже? і до чого уподібню його?
19 Воно подібне до зерна гірчичного, яке чоловік взяв і посадив у своєму саду; і виросло, і стало великим деревом, і птахи небесні ховались у гілках його.
20 Ще сказав: до чого уподібню Царство Боже?
21 Воно подібне до закваски, яку жінка, взявши, поклала на три міри борошна, аж доки не вкисло все.
22 І проходив через міста і села, і вчив, прямуючи до Єрусалима.
23 Один чоловік сказав Йому: Господи! невже мало таких, що спасаються? а Він сказав їм:
24 Подвизайтеся увійти через вузькі ворота, бо, кажу вам, багато буде таких, які намагатимуться увійти, і не зможуть.
25 Коли господар дому встане і зачинить двері, тоді ви, стоячи надворі, почнете стукати у двері і говорити: Господи! Господи! відчини нам; а Він скаже вам у відповідь: не знаю вас, звідкіля ви.
26 Тоді почнете говорити: ми їли і пили перед Тобою і на вулицях наших Ти вчив.
27 А Він скаже: говорю вам: не знаю вас, звідки ви; відійдіть від Мене всі, хто чинить неправду.
28 Там буде плач і скреготіння зубів, коли побачите Авраама, Ісаака і Якова і всіх пророків у Царстві Божому, а себе вигнаними геть.
29. І прийдуть від сходу і заходу, від півночі й від півдня, і возляжуть у Царстві Божому.
30 І ось, є останні, що будуть першими, і є перші, що будуть останніми.
31 У той день прийшли деякі з фарисеїв і сказали Йому: вийди і піди звідси, бо Ірод хоче Тебе вбити.
32 І сказав їм: підіть і скажіть отій лисиці: ось, виганяю бісів і зціляю сьогодні і завтра, і на третій день закінчу;
33 а втім мені треба ходити сьогодні, завтра і в наступний день, бо не буває, щоб пророк загинув поза Єрусалимом.
34 Єрусалиме! Єрусалиме! що вбивав пророків і камінням побив посланих до тебе! скільки разів хотів Я зібрати дітей твоїх, як птах пташенят своїх під крила, і ви не захотіли!

35 Ось, залишається вам дім ваш пустий. Кажу ж вам, що ви не побачите Мене, доки не прийде час, коли скажете: благословен Грядущий в ім'я Господнє!

Глава 14

1 Довелось Йому в суботу ввійти в дім одного з начальників фарисейських спожити хліба, і вони стежили за Ним.

2 І ось став перед Ним чоловік, який страждав водяною хворобою.

3 Тоді Ісус запитав законників і фарисеїв: чи дозволено зціляти в суботу?

4 Вони мовчали. А Він, доторкнувшись, зцілив його і відпустив.

5 При цьому сказав їм: якщо у кого з вас осел або віл упаде в колодязь, чи не зразу ж витягнете його і в суботу?

6 І не змогли відповісти Йому на це.

7 Помічаючи ж, як запрошені вибирали перші місця, сказав їм притчу:

8 коли будеш запрошений ким на весілля, не сідай на перше місце, щоб не знайшовся хто між запрошеними поважніший за тебе,

9 і щоб той, хто запросив тебе і його, підійшовши, не сказав тобі, поступися цьому місцем, і тоді доведеться тобі з соромом зайняти останнє місце.

10 Але коли будеш запрошений, то прийшовши, сідай на останнє місце, щоб той, хто запросив тебе, підійшовши, сказав тобі: друже! пересядь вище; тоді буде тобі честь перед тими, хто сидить з тобою.

11 бо всякий, хто сам себе високо ставить, буде принижений, а хто принижує себе, піднесеться.

12 Сказав же і тому, хто запросив Його: коли справляєш обід або вечерю, не клич друзів твоїх, ні братів твоїх, ні родичів твоїх, ні сусідів багатих, щоб і вони тебе колись не запросили, і не одержав ти відплати.

13 Але, коли справляєш званий обід, клич убогих, калік, кривих, сліпих,

14 і блаженний будеш, що вони не мають чим віддати тобі; бо віддасться тобі у воскресіння праведних.

15 Почувши це, один з тих, що возлежали з Ним, сказав Йому: блажений, хто споживатиме хліб у Царстві Божому!

16 Він же сказав йому: один чоловік справив велику вечерю і запросив багатьох,

17 і коли настав час вечері, послав раба свого сказати запрошеним: ідіть, бо все вже готове.

18 І почали всі, ніби змовившись, вибачатися. Перший сказав йому: я купив землю і мені треба піти і оглянути її; прошу тебе, вибач мені.

19 Другий сказав: я купив п'ять пар волів та йду випробувати їх; прошу тебе, вибач мені.

20 Третій сказав: я оженився і через те не можу прийти.

21 І, повернувшись, раб той розказав про це господареві своєму. Тоді, розгнівавшись, господар дому сказав рабові своєму: піди швидше на вулиці й провулки міста і приведи сюди вбогих, калік, сліпих і кривих.

22 І сказав раб: господарю! зроблено, як ти звелів, і ще є місце.

23 Господар сказав рабові: піди на дороги і загороди і умовляй прийти, щоб наповнився дім мій.

24 Бо кажу вам, що ніхто з тих запрошених не покуштує моєї вечері, бо багато званих, та мало обраних.

25 З Ним ішло багато народу; і, обернувшись, Він сказав їм:

26 коли хто приходить до Мене і не зненавидить батька свого і матері, жінки і дітей, братів і сестер, та ще й життя свого, той не може бути Моїм учеником;

27 і хто не несе хреста свого і не йде за Мною, той не може бути Моїм учеником.

28 Бо хто з вас, бажаючи будувати башту, не сяде перше і не обчислить витрат, чи має він, що потрібне для її збудування,

29 щоб, коли закладе основу і не зможе закінчити, усі, хто побачать, не почали сміятися з нього,

30 кажучи: цей чоловік почав будувати, та не зміг закінчити?

31 Або який цар, ідучи на війну проти іншого царя, не сяде і не порадиться перше, чи зможе він з десятьма тисячами устояти проти того, хто йде на нього з двадцятьма тисячами?

32 Якщо ж ні, то поки той ще далеко, він пошле до нього посольство просити про мир.

33 Так і кожний з вас, хто не відречеться від усього, що має, не може бути Моїм учеником.

34 Сіль — добра річ; але якщо сіль утратить силу, то чим виправити її?

35 Ні в землю, ні на гній не годиться; геть викидають її. Хто має вуха слухати, нехай слухає!

Глава 15

1 Всі митарі і грішники наближалися до Нього, щоб послухати Його.

2 Фарисеї ж та книжники нарікали, кажучи: Він приймає грішників і їсть з ними.

3 Але він сказав їм таку притчу:

4 хто з вас, маючи сто овець і загубивши одну з них, не покине дев'яносто дев'ять у пустині і не піде за загубленою, доки не знайде її?

5 А коли знайде її, з радістю візьме на плечі свої

6 і прийшовши додому, покличе друзів і сусідів і скаже їм: порадійте за мене зі мною; я знайшов вівцю мою загублену.

7 Кажу вам, що так на небесах більше буде радості за одного грішника, що кається, ніж за дев'яносто дев'ять праведників, які не мають потреби каятися.

8 Або яка жінка, маючи десять драхм*, якщо загубить одну драхму, не засвітить світла і не почне мести кімнату і шукати старанно, доки не знайде,

9 а знайшовши, покличе подруг і сусідок і скаже: порадійте зі мною; бо я знайшла загублену драхму.

10 Так, кажу вам, буває радість у Ангелів Божих за одного грішника, що покаявся.

11 Ще сказав: у одного чоловіка було два сини;

12 і сказав молодший з них батькові: батьку! дай мені частину майна, що належить мені. І батько розділив між ними майно.

13 Через кілька днів молодший син, зібравши все, пішов у далекий край і там розтратив своє майно, живучи розпутно.

14 Коли ж він усе прожив, настав великий голод у тій країні, і він почав бідувати;

* Дрібна монета.

15 і пішов, пристав до одного з жителів тієї країни; а той послав його на свої поля пасти свиней;

16 і він радий був насититись ріжками, які їли свині, але ніхто не давав йому.

17 Опам'ятавшись, він сказав: скільки наймитів у батька мого мають надмір хліба, а я вмираю з голоду;

18 встану, піду до батька мого і скажу йому: батько! согрішив я проти неба і перед тобою

19 і вже недостойний зватися твоїм сином; прийми мене як одного з наймитів твоїх.

20 Встав і пішов до батька свого. І коли він був ще далеко, батько побачив його і переповнився жалем; побіг і кинувся йому на шию і цілував його.

21 Син же сказав йому: батьку! я согрішив проти неба і перед тобою і вже недостойний зватись твоїм сином.

22 А батько сказав рабам своїм: принесіть кращу одежу і одягніть його, і дайте перстень на руку його і обув на ноги;

23 і приведіть годоване теля, і заколіть: будемо їсти й веселитись!

24 бо син мій оцей був мертвий і ожив, пропав був і знайшовся. І почали веселитися.

25 А старший син його був у полі; і коли, повертаючись, наблизився до дому, почув співи та радощі;

26 І, покликавши одного із слуг, запитав: що це таке?

27 Він сказав йому: брат твій прийшов; і батько твій заколов годоване теля, бо зустрів його здоровим.

28 Він розгнівався і не схотів увійти. Батько ж його, вийшовши, кликав його.

29 Але він сказав у відповідь батькові: ось, я стільки років служу тобі і ніколи не переступав наказів твоїх, але ти ніколи не дав мені й козляти, щоб мені повеселитися з друзями моїми.

30 А коли цей син твій, що змарнував добро своє з блудницями, прийшов, ти заколов для нього годоване теля.

31 Він же сказав йому: сину мій! ти завжди зі мною, і все моє твоє,

32 а з того належить радіти й веселитись, що брат твій оцей був мертвий і ожив, пропав був і знайшовся.

Глава 16

1 Сказав же Господь і учеником Своїм: один чоловік був багатий і мав управителя, на якого було донесено йому, що він марнує його майно;

2 і, покликавши його, сказав йому: що це я чую про тебе? дай звіт про управительство твоє: бо ти не можеш більше керувати.

3 Тоді управитель сказав сам собі: що мені робити? господар мій відбирає в мене управління домом: копати я не можу, просити соромлюсь;

4 знаю, що зробити, щоб прийняли мене в свої доми коли буду відставлений від управління домом.

5 І, покликавши боржників господаря свого, кожного окремо, сказав першому: скільки ти винен господареві моєму?

6 Він сказав: сто мір олії. І сказав йому: візьми твою розписку і сідай скоріш, напиши п'ятдесят.

7 Потім другому сказав: а ти скільки винен? Він відповів сто мір пшениці. І сказав йому: візьми свою розписку і напиши: вісімдесят.

8 І похвалив господар управителя неправдивого, що розсудливо зробив; бо сини віку цього розумніші від синів світу в роді своїм

9 І Я кажу вам: здобувайте собі друзів з багатства неправедного, щоб вони, як станете вбогими, прийняли вас у вічні обителі.

10 Вірний у малому і у великому вірний; а невірний у малому невірний і у великому.

11 Отже, якщо ви в неправедному багатстві не були вірні, хто ж довірить вам істинне?

12 І якщо не були вірні в чужому, хто вам дасть ваше?

13 Ніякий слуга не може служити двом господарям, бо або одного буде ненавидити, а другого любити, або одному виявлятиме прихильність, а другого занедбає. Не можете служити Богові і мамоні.*

14 Чули все це і фарисеї, що були сріблолюбцями, і глузували з нього.

15 Він сказав їм: ви показуєте себе праведниками перед людьми, але Бог знає серця ваші, бо що високе в людей, те мерзотне перед Богом.

16 Закон і пророки до Іоанна; з цього часу Царство Боже благовіствується, і кожен із зусиллям входить у нього.

17 Але скоріше небо і земля перейдуть, ніж одна риска із закону пропаде.

18 Усякий, хто розводиться з жінкою своєю і одружиться з іншою, перелюбствує; і кожен, хто жениться на розведеній з чоловіком, чинить перелюб.

*19 Один чоловік був багатий, одягався в порфіру і віссон** і щодня розкішно бенкетував.*

20 Був же один убогий, на ім'я Лазар, що лежав біля воріт його весь у струпах

21 І бажав насититися крихтами, що падали із столу багача, і пси, приходячи, лизали струпи його.

22 Прийшло вмерти вбогому, і віднесений був Ангелами на лоно Авраамове. Помер же і багатий, і поховали його.

23 І в пеклі, будучи в муках, він підняв очі свої, побачив здалеку Авраама і Лазаря на лоні його

24 і, голосно закричавши, сказав: отче Аврааме! змилосердься наді мною і пошли Лазаря, нехай умочить кінець пальця свого у воду та прохолодить язик мій, бо я мучусь у полум'ї цьому.

25 Але Авраам сказав: чадо! згадай, що ти одержав уже добре твоє в житті твоєму, а Лазар — зле; отже, тепер він тут тішиться, а ти страждаєш;

26 і до всього того, між нами і вами утверджена велика безодня, так що ті, які хочуть перейти звідси до вас, не можуть, так само звідти до нас не переходять.

27 Тоді він сказав: так благаю тебе, отче, пошли його в дім батька мого,

28 бо в мене є п'ять братів; нехай засвідчить їм, щоб і вони не прийшли в це місце муки.

29 Авраам сказав йому: у них є Мойсей пророки; нехай слухають їх.

30 Він же сказав: ні, отче Аврааме! але коли хто з мертвих прийде до них, покаються.

31 Тоді Авраам сказав йому: якщо Мойсея і пророків не слухають, то хоч би хто і з мертвих воскрес, не повірять.

---

* *Багатство*

** *Найтонша одежа з льону.*

Призначений для дії імпульсним електричним струмом на проекцію рефлекторних зон на шкірі з метою лікування захворювань периферійної нервової системи, зняття больових синдромів різноманітного походження (попереково-крижовий радикуліт, неврастенія, бронхіальна астма, невралгія, плексит, мігрень тощо), корекції психофізичного стану людини, а також для електробіостимулювання при підвищеній м'язовій втомлюваності. Набір рефлекторних зон, час дії, можливість і недоцільність лікування з допомогою стимулятора в кожному конкретному випадку визначає лікар. Апарат допомагає знаходити рефлекторні зони за вібраційним відчуттям.

Апарат можна використовувати в лікувально-профілактичних закладах, у спортивній практиці і в домашніх умовах.

Джерело живлення — батарея «Крона-ВЦ» або «Корунд», яка забезпечує його роботу протягом 200 годин.

Діапазон плавного регулювання частоти проходження імпульсів, ГЦ 0,8—42
Діапазон плавного регулювання амплітуди, В:
позитивної півхвилі 0—12
негативної півхвилі 0—180
Тривалість прийняття однієї процедури, хв 15—20
Маса апарата з джерелом живлення, г, не більше 215
Габарити в мм 280×40×35

Виготовляє — ВО «КАРПАТИ», м. Івано-Франківськ.

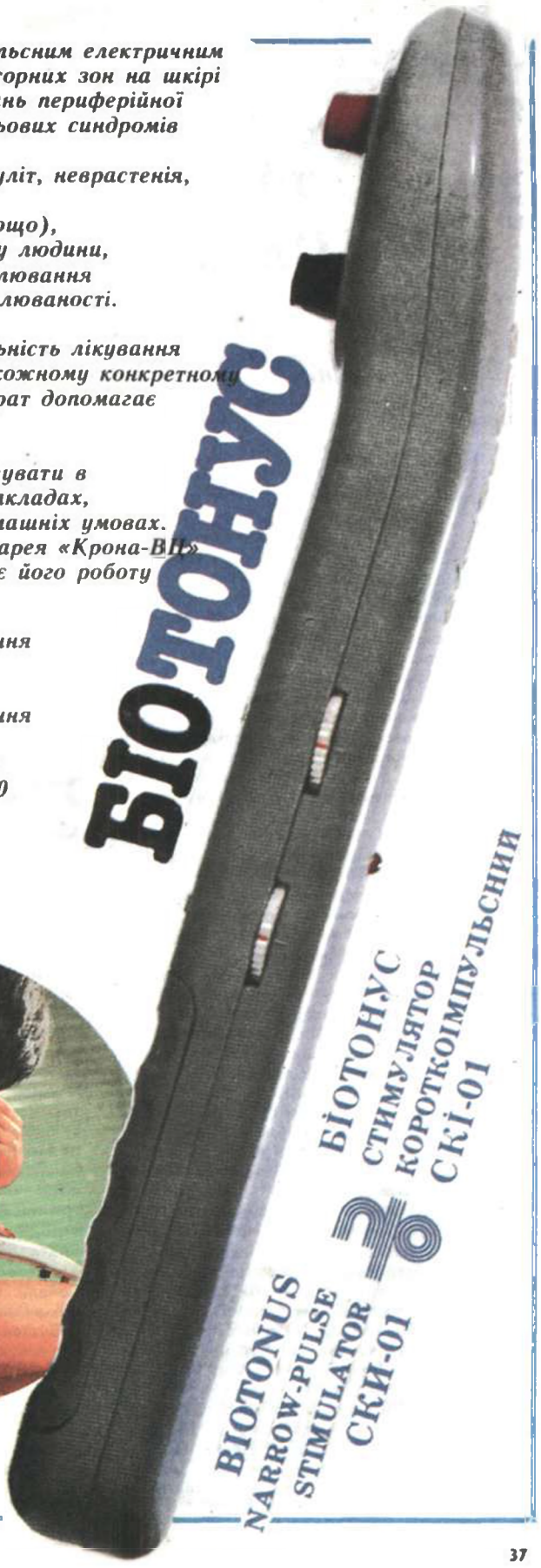

Від Дінця до сивого Славути

простяглась
Українська
укріплена лінія.

По возз'єднані України з Росією перед царською адміністрацією гостро постало питання захисту земель на південь від так званої Білгородської межі. Напади кримчаків у ті часи відбувались мало не щороку. Як і раніше, їм протистояли козацькі полки. Проте втримувати татарську навалу вдавалося не завжди, і часом загони ординців проникали глибоко на північ, від чого і Україна, і Росія зазнавали великих збитків. Так, лише 1713 року татари захопили понад 14 тисяч бранців. А скількох було вбито, скільки сіл та хуторів пограбовано і зруйновано!..

Наприкінці XVII століття виникла ідея фортифікувати південні околиці, відгородивши від ворога земляним валом усю Слобідську Україну. За свідченням літописця Самійла Величка, 1680 року «по указу государском генерал и воевода Григорий Косагов почавши от городов Слободских аж до Днепра понад Берестовою мерил поле на версты, волочачи колоду». Склавши у такий спосіб карту, Косагов показав її та план укріплень українському гетьманові Самойловичу. Але той відмовився від здійснення велетенського проекту «працею малоросійських людей», пославшись на нестачу робочої сили, а також на те, що планом, мовляв, не передбачений захист мешканців Полтавського полку.

Проте через півстоліття ідея все ж дістала втілення. 25 травня 1730 року Військова Колегія ухвалила рішення розпочати будівництво «Украйнской линии». Наказ зобов'язував генерал-майора від фортифікації Дебріньї «осмотреть места между реками Орелью и Северным Донцом с целью построить там впоследствии крепость или линию для охранения этой части южных пределов от набегов крымских татар». Дебріньї виконав доручення, і навесні 1731 року почалися роботи.

Будівництво укріплень тривало одинадцять років. До робіт залучили близько 200 тисяч чоловік. Головний тягар будівництва, уся величезна і важка робота, як пише відомий історик академік Д. І. Багалій, «лягла на малоросійські і слободські полки».

Для українського народу будівництво лінії обернулося справжнім лихом. Ще довго відлунював гіркий спогад про ті роки у народних піснях:

У Глухові у городі
В усі дзвони дзвонять;
Та вже наших козаченьків
На лінію гонять...

«Робота сия,— розповідає «Історія русів»,— похитила многие тысячи народа от тяжести зноя и климата, но судя о неизмерном пространстве работ онных, судя о ширине и глубине каналов линейных, о их валах и насыпях с премногими треугольниками, батареями і разных родов крепостьми, названными по именам Царственной фамилии и по городам Великороссийским и, наконец, судя, что развернувши все сии сгибы в прямую линию, составят ее около 100 вер., надобно заключить, что такая робота в иных странах была почтена чудом произведения человеческого и не мало не уступала бы удивлением изрытому Меридову озеру и всем каменным работам и насыпям египетским, но здесь только считается она Украинской линией».

Згідно з універсалом гетьмана України Данила Апостола, козак, відбуваючи на роботи, повинен був узяти з собою тримісячний запас харчів, зброю, сокиру, заступ та копаницю, мішки або корзини, щоб носити землю. Кожен козачий загін брав гармату. 1731 року з Харківського полку на лінію було відправлено 340 робітників, яких зобов'язали взяти також кілька плугів з волами, плугарями і погоничами.

За роботами на лінії наглядав наказний гетьман з козачих полковників — кожного року призначали нового. Козаки співали:

Допевняйся, наш гетьмане,
Допевняйся плати!
Як не будеш допевняти,
Будем утікати.

І тікали. Хоч ухиляння від «командирацій» на лінію загрожувало «немалым истязанием». Тікати змушували важкі умови життя і праці, голод, хвороби, бідування залишених напризволяще сімей: «Посіяли, поорали, та нікому жати. Пішли наші козаченьки лінію копати»...

Уже першого року робіт козаки почали таємно, а то й не криючись, гуртуватися і тікати на Січ або ще куди. Київський полковник Танський, який 1731 року очолював 20-тисячну робітничу команду, доповідав: «Команда ця була вислана на роботи тільки на три місяці, з продовольчими запасами, а як строк вже минув, а зміни не було, то за недостачею провіанту і грошей люди терплять у всьому нужду і голод, і багато хто з козаків почали вже самовільно подаватися з тієї команди».

Будівництво Української укріпленої лінії не обмежувалось копанням рову та насипанням валу. Робітники зводили фортеці, прокладали дороги, мости, загачували струмки, копали криниці. У місцях, де лінія перетинала річку або широкий струмок, робили так звані «палісади» — забивали у дно кілька рядів загострених догори кілків. Крім того, за проектом, треба було «у рвов терновник садить... или тому подобное дерево, которое

столь часто посажено было, чтобы могло между собой сплестись, дабы человек меж оным не мог проходу иметь». Чагарникові «огорожі» збереглися донині: у багатьох місцях залишки лінії поросли хащами непролазного терну та дикої груші.

Земляний вал нагадував напнуту тятиву козацького лука, націлену на південь, у татарські степи. Він простягався від Дніпра до Дінця, майже на 300 кілометрів вигнувшись уздовж правої притоки Дінця — Береки до її витоків, а далі — від верхів'я Берестової до Орелі і Дніпра. Висота валу сягала півтора, глибина рову — двох метрів. Через 200—300 кроків будували редан — напівкруглий виступ у «турецький» бік. На реданах, що їх

Д. І. Багалій у «Нарисах з історії колонізації степової окраїни Московської держави» перелічує всі фортеці Української укріпленої лінії: «Начиная от Днепра оне шли в след. порядке: Борисоглебская, Царичанка, Ливинская, Василевская, Ряжская, Козловская, Св. Федора, Белевская, Св. Иоанна, Орловская, Св. Параскевеи, Ефремовская, Алексеевская, Слободская, Михайловская, Тамбовская, Св. Петра». Зауважимо, що військовий інженер Ф. Ласковський у своїй грунтовній праці «Матеріали до історії інженерного мистецтва в Росії», виданій 1866 року, налічує на лінії лише 16 фортець, не згадуючи Царичанку.

З тилу, уздовж лінії, будували слободи для

Карта-схема Української укріпленої лінії.

козаки називали «крючками», часто встановлювали гармати. Ще більш укріпленими були редути — земляні споруди діаметром 30—35 кроків. За свідченням військового фахівця, сучасника будівництва Української лінії, півсотні солдатів на редуті успішно відбивали атаку двотисячного татарського війська.

Основними військовими об'єктами на лінії були фортеці. Їх зводили на відстані 15—25 кілометрів одна від одної. Будували фортеці за типовим зразком: квадратну ділянку (приблизно 100×130 метрів) оточували десятиметровим земляним валом. По кутах робили далеко висунуті вперед бастіони, по фронту — трикутне укріплення — равелін. Навколо фортеці копали широкий і глибокий рів. Подекуди його наповнювали водою, яку відводили з сусідніх струмків.

Фортеці були озброєні гарматами,— як правило, чотирма; їх встановлювали на бастіонах. Усього на лінії — у фортецях, редутах, реданах — налічувалося понад 200 гармат.

На території фортець містилися казарми, порохові та провіантські склади, цейхгауз, колодязь. Діяли також допоміжні охоронні об'єкти, винесені за укріплену лінію,— двоповерхові криті блокгаузи з вікнами для стрільби.

охоронців — ландміліціонерів. Перші п'ять полків ландміліції для захисту кордонів Росії Петро I заснував ще 1713 року. З початку будівництва лінії чисельність військових поселенців значно виросла. За урядовим наказом, Український ландміліцейський корпус збільшився до 20 полків. З 1736 року полки стали кінними — у кожному налічувалося 1107 вершників. Набирали ландміліцію переважно з селян Білгородщини, Орловщини та інших російських губерній.

Захищені лінією райони були швидко освоєні. З середини XVIII століття поселення з'явились і поза лінією. Тут оселялись козаки, українські селяни, а також вихідці з Молдавії, Угорщини, Сербії, Чорногорії...

На полях Харківщини, Полтавщини, Дніпропетровщини донині збереглися залишки могутніх укріплень. Подекуди їх розмила вода, подекуди — розорали. Краще збереглися фортеці, особливо віддалені від міст і автострад. На жаль, кожну не обминуло лихо: зруйновано Белевську фортецю, пошкоджено Єфремівську... На жаль, бо Українська лінія — це не тільки унікальна пам'ятка фортифікації XVIII століття, а й величний пам'ятник багатолітній праці нашого народу.

Микола САППА,
дійсний член Географічного товариства України.

В. Гондіус.
Портрет Богдана Хмельницького.
1651.

А який же той Хміль?

Дещо з іконографії Богдана Хмельницького

Здається, жоден з гетьманів не зажив собі такої шаноби — ні серед іноземців, ні серед співвітчизників,— як Хмельницький. Навіть Петро Дорошенко та Іван Мазепа, теж широко знані та згадувані європейською і українською історичною, літературною та малярською традицією. На жаль, як вважають мистецтвознавці, жодного портрета Богдана, мальованого з натури, ми не маємо.

Найвідоміший і найдостовірніший образ Хмельницького створив Вільгельм Гондіус — голландський художник з польського міста Гданська. Портрет датовано 1651 роком. На думку Жолтовського, свою гравюру Гондіус виконав, скориставшись малюнком (чи портретом), зробленим іншим голландським майстром — Абрахамом ван-Вестерфельдом, котрий був на Вкраїні і міг особисто зустрічатися з Хмельницьким. Сам же Гондіус, напевне, Богдана не бачив.

На гравюрі — спокійна, шляхетна людина. Гетьман зодягнений урочисто, в дорогі шати, чудово виписані різцем великого майстра. Ладний парчевий жупан з коштовними застібками, розкішного хутра комір, запнутий вкруг міцної шиї, з дорогою діадемою під підборіддям.

Статечну фігуру щільно облягає пояс. Руки міцно тримають булаву й шаблю, певно дорогої, дамаської сталі, з коштовним руків'ям. Підбита соболями парчева шапка з двома страусиними пір'їнами, мов вінець можновладця, покриває голову гетьмана. Обличчя Богданове, хоча й спокійне, сумом і втомою відверто дисонує з урочистою величчю вбрання. Запалі щоки, зморшки на чолі виказують мудрого і вдумливого політика, дипломата, полководця і державного діяча, який несе тягар покладеної на нього історією місії.

Гондіусову роботу і в сімнадцятому, і в вісімнадцятому століттях вважали за найближчу до оригіналу, тому стала за об'єкт для реплік, повторів, копіювання. Автори граверних портретів Хмельницького — відомі майстри-фламандці Вауманс і Мейзенс, італієць Бонаціна, австрійці Боутатс і Фюрст.

Як данина славі «козацького князя», «запорозького генерала і ватажка» з'яв-

Портрет Хмельницького
роботи фламандського майстра.
XVII ст.

ляється багато інших, технічно довершених, але композиційно стереотипних зображень Хмеля. У Західній Європі це здебільшого роботи, які у різних варіантах повторюють гондіусову гравюру, та оригінальні аркуші; на українських землях — олійні портрети, що теж є копіями твору голландця. Основні компоненти композиції стандартні. І тільки обличчя — вияв душі людини — художники передали по-різному,— так, як уявляли собі характер гетьмана і як оцінювали його роль в історії України. В одного він — молодецький козак, в іншого — сивовусий, втомлений дід. Відчувається прагнення авторів передати душевний стан, настрій героя.

Богдан Хмельницький з полками. Народна картина XVII ст.

Копіюючи Гондіуса, українські народні маляри привносили й своє тлумачення, своє бачення образу Богдана. Ось приклад — оригінальна народна картина невідомого художника «Богдан Хмельницький з полками». Гетьмана (він — у центрі картини) зображено на повен зріст. Допоясну атрибутику цілком запозичено в Гондіуса. Під ногами в Богдана розкинулася територія України з річками Дніпром, Дністром, Бугом та полками — їх символізують булави й написи. Ліворуч — група козацької старшини (за кількістю полків), що уособлює гетьманське військо. Праворуч — намет, у якому сам ватажок пише відозву до народу. Це — символ Запорозької Січі, звідки почалося повстання, і символ запорозького низового війська. Гетьман вказує на жалюгідну купку ляхів, яким «так лячно, що звідки вітер не повіє, вони прихід Хмельницького розуміють». Угорі — герб козацького війська і тодішній

Покрова з портретом Богдана Хмельницького. Кінець XVII — початок XVIII ст.

Портрет Хмельницького з літопису Самійла Величка. XVII ст. Невідомий художник.

герб України, її національний символ та напис у барокковому картуші: «Богдан Зіновій Хмельницький, Малої Росії військ запорозьких козацьких гетьман свободи-

Портрет гетьмана Богдана Хмельницького. XVIII ст. Невідомий художник.

вій церков божію от врагов оних до основанія поколебовій вечно да славится, представился 1657 года августа 17 числа, погребен в Суботове полка Чигиринского». Отже, портрет був ктиторний, посмертний, зберігався в Чигирині, в Суботівській церкві.

Подибуємо портрети, змальовані з Гондіусової ритовини, і в церковному живопису, приміром, на іконі «Покрова Богородиці». Її автор сприймав, мабуть, Богдана, як живого персонажа народних дум, легенд і переказів: поруч з благоговійним Лазарем Барановичем (під правою рукою Марії) та богобоязким, «тишайшим» Олексієм Михайловичем (зліва), бачимо молодецьке, рум'яне гетьманове обличчя.

Серед оригінальних, незалежних від гондіусової, робіт особливо вирізняється штриховий, підфарбований тушшю малюнок з літопису Самійла Величка. Це — типовий козацький портрет, без шляхетної пишноти. Обличчя Богдана спокійне, в очах — задума. Бачимо справжнього козацького ватажка, який провів у боях і походах усе життя. Впізнаємо того Хмеля, що про нього співав український народ у думах, про котрого писали Самовидець, Самійло Величко, італієць Альберто Віміна, француз П'єр Шевальє, сірієць Павло Алеппський. І згадуються слова Григорія Граб'янки, тоді козака гадяцького полку: «Не знав він сну ні вдень, ні вночі. А коли сон знемагав його в справах і військових турботах, тоді трішки спочивав, і то не на розкішному ложі, а на лежаку, як і годиться воїну; як спав, то не турбувався про тишу, але і в гаморі і кличі військовім, тихо собі спочивав, не зважаючи ні на що; одягом від інших нічим не відрізнявся, зброю і коней теж таку ж, мало кращу, ніж у інших, мав. Бачив багато разів, як він, вкритий звичайним козацьким плащем, під охороною, втомившися від праці, відпочивав просто неба».

Аскетизм гетьмана Хмельницького, його простоту в побуті і спілкуванні одностайно відзначали й іноземці. У Павла Алеппського знаходимо: «Цей Хміль, муж похилих років, але в достатку наділений дарами щастя: нелукавий, спокійний, мовчазний, не відгороджується від людей, всіма справами займається особисто, помірний у стравах, напоях і одязі». Коли козаки зустрічали сірійців на українській землі, гетьман був з чисельним почтом, «серед якого його ніхто не міг впізнати: всі були в розкішному одязі і з дорогою зброєю, а він мав вигляд звичайного полковника». Павло наголошує, що під час бенкету на честь гостей на столі не було ні вишуканих страв, ні дорогоцінного посуду, не було і численних слуг,— всього того, що мандрівники бачили в молдавського і ва-

І гетьман України Богдан Зіновій Хмельницький. XVII ст.

Портрет Богдана Хмельницького.
XVII ст.
Невідомий художник.

ласького господарів,— і прохоплюється: «Який контраст, Хмелю, між твоїм гучним іменем та діяннями і твоїм зовнішнім виглядом!»

Богдана малювали й у XIX столітті. Нащадки козацьких старшин прагнули мати в палацах його портрет — на знак невід'ємності від далекої епохи й причетності до шляхетського роду. Один з таких створено для колекції відомого

Портрет Хмельницького роботи невідомого художника XIX ст. (З приватної колекції В. Тарновського.)

Ян Матейко.
Портрет Богдана Хмельницького.
XIX ст.

мецената і збирача старожитностей В. В. Тарновського. Геніальний польський художник Ян Матейко теж торкнувся цього образу, дещо сполонізувавши риси Богданового обличчя.

А ось робота вже нашого часу: до 300-річчя Переяславської угоди художник Хмелько виконав великий портрет Хмельницького олією, надавши його обличчю рис... Сталіна.

Переліченими роботами іконографія Хмельницького, ясна річ, не вичерпується — йшлося лише про найтиповіші і найпоширеніші. Образ героя знайшов відображення у багатьох сюжетних картинах, малюнках, графіці. Дослідники донині знаходять невідомі портрети гетьмана, поглиблюючи наші знання про далеку козацьку епоху та її людей.

Віктор ЗАРУБА.

М. Хмелько.
Богдан Хмельницький. 1953.

Анатолій СОКУР

Як казали козаки...

«В лузі заробити...»

Завзяття — одна з характерних рис козацької натури. Запорожці завзято воювали — слава лунала далеко за межами України, завзято працювали, а вже відпочивали — то «в повну насолоду». Про Василя Зозулю і Матвія Шутя оповідали: ляжуть, було, пани-молодці в урочищі Сагайдачному подрімати, то сплять дві доби поспіль — «як не ціпком, то не розбудити».

Отак і гуляли. До товариства запрошували першого-ліпшого і пригощали, мов рідного брата. Якщо ж хто відмовлявся, дуже ображалися — могли вилаяти, а то й, надававши стусанів, прогнати геть.

Напої на Січі шанували міцні. Скажімо, ганусівку — запорозьку горілку, про котру з тогочасних джерел дізнаємося, що мала вона «чисто національный колорит и букет», та що така «едва ли могла быть придумана в другом каком месте и употребляема какими-либо другими желудками, кроме казачьих...»

Коли в «край веселий» приходило свято, справляли його гучно. Бенкетували здебільшого після вдалого військового походу, успішного промислу або доброго заробітку, напрацьованого у Великому Лузі.

Ой Січ — мати,
Ой Січ — мати,
В Лузі заробити,
На Січі пропити,— полюбляли примовляти запорожці.

Все це, однак, не означає, що на Січі знай «спали та лежали, та горілочку пили», як твердили деякі історики, щоб принизити запорозьке козацтво перед тогочасною Європою. Подібні нісенітниці могли поширювати лише люди, необізнані зі справжнім побутом і звичаями січового товариства.

До тих, хто за пиятикою забував про свої обов'язки та нехтував закони Війська Запорозького, ставилися вельми суворо. В екстремальних умовах війни чи походу пияцтво взагалі розцінювалось як злочин, і коли вряди-годи хтось порушував «кріпкий приказ»,— карали безжально: гульвісу викидали з човна або страчували на місці.

За зловживання оковитою карали і в мирний час. Збереглося свідчення про розправу над козаком Герасимом Рябим, котрий влаштував п'яний бешкет: прив'язавши до стовпа, його засікли киями. Діставалося, між іншим, не лише рядовим січовикам, а й старшині. 1756 року за наказом кошового отамана Григорія Лантуха покарали, «яко недоброго сына», самарського полковника Івана Водолагу — за те, що «помрачившись проклятою люлькою и пьянством, войсковые универсалы презрел...»

«Від дикої орди...»

Як і вся Україна, Запорожжя вельми потерпало від ординців. Розбійницькі зграї безперервно нападали на міста і села — руйнували, грабували, спалювали, тисячами забирали в полон мирних жителів, якими потім, немов рабами, торгували на ринках. З особливою жорстокістю кримчаки розправлялися з полоненими козаками — знущалися, катували, живцем вирізали з шкіри шнурки.

Часи «агарянського» лихоліття донині відлунюють у народних переказах і прислів'ях: «Тоді на возі піч, на возі хата, на возі родились, на возі женились», «Стережись у господі, стережись на полі», «Чоловік, немов сорока на тину: і пасеться, й стережеться»...

Єдиною силою, спроможною захистити українські землі «від дикої орди», було козацтво.

Щоб вчасно протидіяти несподіваним наскокам ординців, у XVII—XVIII століт-

тях запорожці ставили сторожові пости — так звані «фігури» (або «бекети»). За спостережні пункти правили степові пагорби, високі могили-кургани. На «фігурах» вдень і вночі вартували козацькі дозори, охороняючи шляхи та пильнуючи у степу «татарву». Захистом «бекетних» козаків не раз послуговувалось мирне населення, зокрема чумаки, що, повертаючись із здобиччю з півдня України, часто потерпали від татарського розбою.

Сторожові пости влаштовували також на кремезних дубах, яких тоді чимало росло у Великому Лузі. На верхів'ї споруджували подобу башти (тому й називали ці дуби «баштовими»). Коли треба було подати сигнал, щоб хутко зібрати січовиків докупи, нагорі розпалювали вогнище, помітне на багато верст навкруги. Під баштовим дубом повсякчас вартував козацький загін.

...Ось серед ночі в степовій далечині спалахнув вогонь — звістка про небезпеку. Його мерщій підхоплюють на сусідній фігурі, по тому — на інших постах — Безчасній, Катраватчиній могилах, на баштових дубах. Сторожові загони по тривозі збираються в дорогу. «Так, бувало, й залопотять запорожці туди, відкіль уперше загледять вогонь»,— оповідали, пригадуючи козацьку минувшину, старі люди.

У такий спосіб козаки вельми оперативно передавали вісті на далекі відстані. Вогонь, запалений, скажімо, на дубі у Великому Лузі, було видно за тридцять верст...

«Ляцьку славу загнав під лаву»

У козацькій історії не злічити героїчних сторінок, як не злічити й битв, у яких уславились запорозькі лицарі.

За свідченнями самих козаків, вони «більш усього воювали турка та шматували татарву». А проте й самовпевненому ляху діставалося козацького перцю. Не один раз братчики збивали пиху шляхетному панству. Особливо за часів визвольної війни 1648—1654 років, коли, було, навіть вельможні полководці змушені були втікати, прудкіш від зайця. Таке, приміром, трапилося в битві під Пилявцями, де вірний соратник Богдана Хмельницького — Максим Кривоніс, згуртувавши козацькі полки в залізний кулак, ущент розгромив армію князя Яреми Вишневецького. «Ляцьку славу загнав під лаву»,— іронізували запорожці.

А покепкувати справді було з чого. Битва закінчилася панічною втечею шляхти. Тікало військо, тікали панікомандири... Князь Вишневецький гнав з поля бою на дещо незвичній для себе «кареті» — селянському возі. Магнат Конецьпольський втікав, перевдягнувшись у селянське лахміття. Бідолаха Осторог з переляку загубив капелюха та кинув коштовне вбрання. А Заславський — той назавше зганьбив себе: так дременув від козаків, що навіть булаву — знак військової влади — загубив...

«Ось так умер...»

Козаки дорожили честю і званням «лицарів із Запорожа». Відважно йшли назустріч небезпеці, стоїчно трималися в годину випробувань, гідно приймали смерть.

«Не бояться ні вогню, ні меча, ні болота»,— казали про них у народі. Чого тільки не випадало на долю козацьку! Траплялося, і в штормовому морі тонути, і в підпаленому ординцями степу горіти, і, занурившись у воду та дихаючи крізь очеретину, переховуватись від погоні. Ще більші випробування чекали на козаків, котрі потрапляли в неволю: закуті в кайдани, роками поневірялись вони на турецьких галерах, або страждали у похмурих підземеллях Стамбула і Кафи, як випало гетьману Кішці.

Захоплених у полон запорожців нерідко чекав жахливий, хоч і геройський кінець. Їх жорстоко катували і страчували мученицькою смертю. Але козаки уміли вмирати мужньо. Взірцем для багатьох поколінь січовиків здавен служив гетьман Дмитро Вишневецький — легендарний Байда. Скинутий, за наказом турецького султана з вежі на залізне крюччя, він, зачепившись ребром за один із крюків, повиснув між небом і землею. В цьому пекельному становищі Байда прожив кілька днів. Султан очікував благань і згоди на прийняття магометанської віри. Та Байда відповів на хтиві сподівання по-козацьки: лайкою і глузуванням з ворогів.

Ставши на захист батьківщини і віри, козак знав, на що йде. До січового товариства приймали тих, хто внутрішньо був готовий і до палі, і до четвертування. «Чого смерті боятися? Вмирати один раз»,— казали запорожці. І коли приходив час найважчих випробувань волі і духу, зустрічали його, як епічні герої,— спокійно, мужньо. «Ось так умер мій панотець, царство йому небесне! І покійний дідусь, упокій його душу, Господи! Такечки і мені дайте вмерти»,— з усмішкою говорив козак своїм мучителям.

У лабораторіях вчених

Банк генофонду

Нині вирішення будь-якого приватного чи господарського питання невід'ємне від глобальної проблеми — екології.

То не вина, а скоріше наша біда, що ми розуміємо її трохи однобоко, як елементарне псування навколишнього середовища. Але буває й навпаки: людина і природа прагнуть до гармонії.

Приклад такого співробітництва — створення низькотемпературних банків сім'ї рідкісних або вимираючих тварин, для вічного збереження генетичної інформації, тобто кріоконсервування сперми.

У посудинах з рідким азотом сім'я зберігається роками. Після розморожування, незважаючи на спеціальне захисне середовище, живими залишаються лише 50 процентів клітин: розірвано мембрани.

Чи можна захистити сперму від низькотемпературного шоку — зберегти її життєву силу, рухомість і запліднюючу здатність?

В Інституті хімії поверхні Академії наук України розробили особливі матеріали. Вони сприяють посиленню захисних якостей кріосередовища. Створено й компоненти, завдяки яким сперма, піддана низькотемпературній обробці, живе у півтора — два рази довше, ніж звичайно. Одержаний за допомогою спеціальних методів статевий продукт тварини виливають у захисний розчин і поступово заморожують.

Ці «холодні консерви» не можна розморожувати. Особливо препарати, які підвищують життєздатність спермодози, дають змогу відмовитися від повторного запліднення, отже зберегти кошти і час, одержувати додаткові тонни м'яса і молока. А головне — відновлювати зникаючі види тварин, створити генетичний банк людини.

Ірина ЗУБАВІНА.

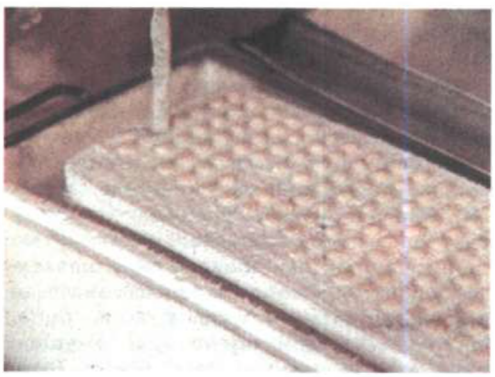

На фото: виготовлення і зберігання «холодних консервів»; кожна горошинка кладки зберігає паросток нового життя; спермін.

Зцілює тиск

Ця технологія, запропонована харків'янами,— на рівні найкращих зарубіжних і навіть перевершує їх. Створена свого часу для суто спеціальних цілей, сьогодні, стараннями працівників ХКІЦ АН УРСР, виходить на шлях повсюдного застосування. На підприємствах користуються багатьма виробами, виготовленими за допомогою лиття, зварювання і прокату. Процеси ці, як правило, залишають по собі дрібні дефекти, що їх легко і швидко усуває газостат. Зараз автотранспорт переводять на стиснутий газ — більш екологічне пальне. Практика показала, що до 800 атмосфер витримують ті балони, які обробили у газостаті. Під захистом міцного корпусу розігріті до двох тисяч градусів деталі тут можна стискати до двох тисяч атмосфер,— тоді дифузне зварювання з'єднає навіть метал з керамікою.

Таких установок у всьому світі близько п'ятисот, і одна з них — у Харкові. Названо її газостатом. Деталі, приміщені в нього, добряче нагрівають і піддають дії високого тиску. Від цього з металом коїться щось неймовірне — у ньому геть щезають усі внутрішні дефекти, такі, скажімо, як раковини, порожнини, тріщини. Він стає монолітом і набуває цінних властивостей.

З порошкоподібних матеріалів тепер народжуються монолітні вироби будь-якої форми — у пеклі газостату й за потужного стиснення вони виплавляються за бажанням у будь-які хитромудрі малюнки. Із черева газостату з'являються інструменти, котрим усе під силу, та й служать вони у три-п'ять разів довше, ніж звичайні. Зрештою, за новою технологією одержують такі матеріали і вироби, котрим ніколи не судилося народитися за традиційних технологій.

Адреса авторів новинки така:

310002, Харків — 2, вул. Фрунзе 8, Харківський комплексний інженерний центр АН УРСР.

Телефони: 47-55-05, 47-71-00.

Комплекс «Санаторій»

КИЇВСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ МІКРОПРИЛАДІВ НВО «МІКРОПРОЦЕСОР» ПРОПОНУЄ АРМ «САНАТОРІЙ» — оригінальний функціональний модуль автоматизованої системи управління санаторно-курортними закладами.

Йдеться про сучасний програмно-апаратний комплекс, що включає персональну ЕОМ, сумісну з IBM PC AT, багатоканальний пристрій введення медичної інформації та базовий пакет програм «Санаторій».

На його основі забезпечується гнучка й оперативна взаємодія приймального відділення санаторно-курортного закладу, його бухгалтерії, їдальні, складів, а також оптимізація технології функціональної діагностики та немедикаментозних методів лікування.

Базовий пакет програм «Санаторій» забезпечує:

— автоматизацію бухгалтерських розрахунків при нарахуванні заробітної плати;

— формування й виведення на друк необхідних платіжних та звітових документів;

— автоматизацію обліку надходження та розподілу відпочиваючих відповідно до медичних показань і наявності вільних місць;

— технологію та інформаційне забезпечення комплексу робіт з організації дієтичного харчування відпочиваючих, включаючи формування необхідних документів по дієтах (меню, аналіз добового раціону тощо) і загалом по санаторно-курортному закладу (зведеного меню, відомості розподілу продуктів тощо);

— комп'ютеризацію обліку одержання й видачі продуктів зі складу.

Восьмиканальний пристрій введення до ПЕОМ аналогової медичної інформації забезпечує прийом біоелектричних сигналів 1В з часом перетворення 1 мкс і частотою перетворення до 10 КГЦ. Розрядність — 10 двійкових розрядів.

Комплекс допомагає оптимізувати технологію немедикаментозного лікування: встановити індивідуальні особливості біоритмів пацієнта (складається індивідуальна космограма), розрахувати фактори ризику й підібрати лікарські рослини залежно від фізіологічного стану пацієнта.

АДРЕСА
НВО «Мікропроцесор»:
252136,
м. Київ,
вул. Півн.-
Сирецька, 1.

Батьки і діти

Вчимося відмовляти!

Багато з того, що роблять наші діти, бавлячись у домі чи на вулиці, нам, батькам, аж ніяк не до душі, і ми квапимося відмовити їм у чомусь, суворо забороняємо, навіть тоді, коли можна просто запропонувати іншу, більш спокійну й інтелектуальну розвагу. Прикладів скільки завгодно: діти, пустуючи, обливають одне одного холодною водою, і це їм дуже подобається. Тут не запропонуєш — лийте потроху, щоб не намочити одяг, бо маленькі діти не мають чіткого критерію — що таке потроху. Тож найкращий вихід — вимога негайно припинити пустощі, вимовлена до того ж рішуче й категорично: «Діти, цього робити не можна. Це не розвага!» — і край. Але можна вдатися й до іншого прийому, запропонувавши таке: «Діти, наберіть у відерця води і поливайте квіти!» Ваша пропозиція зацікавить пустунів, і вони одразу ж переключаться на інші дії. А втім, забороняючи щось, відмовляючи в чомусь, ми, дорослі, маємо дбати про те, щоб не зачепити гідність маленької людини, не викликати різким тоном почуття досади, протесту і якомога пом'якшити нашу відмову. Будь-яка непродумана, поспішна заборона неодмінно спровокує дитину на таку саму різку негативну реакцію.

Вашу Оленку зацікавили ляльки у відділі іграшок. І доки ви купляли щось інше, вона вже вибирає гарну ляльку і тихенько до вас промовляє: «Мамо, може ми цю лялечку візьмемо додому?» Ви, ясна річ, не запланували цього дня придбання ляльки, крім того, і гроші витратили на інше. Отже, причина вашого роздратування цілком пояснення і зрозуміла дорослій людині. Ви не стримали свого обурення: «Як, ще одну лялечку? В тебе їх повно-повнісінько!». Відмова висловлена у такій формі, викликала й відповідну реакцію — сльози. Мабуть, не слід було так категорично і бурхливо реагувати на прохання дитини. Потрібно все-таки придушити в собі бажання враз покінчити з проблемою. Якщо ми вже й змушені в чомусь відмовити своїй дитині, то маємо принаймні визнати, що ми цілком розуміємо її бажання, що нам теж подобається іграшка, але з певних причин (їх потрібно назвати) виконати його не маємо змоги. Мама, наприклад, повинна була б сказати Оленці: «Я бачу, що тобі дуже хотілося б мати цю ляльку. Але у нас зараз немає грошей. Якщо хочеш, купи собі морозиво...» Можливо, цим було б вичерпано гостре питання. У противному разі, навіть якщо Оленка заплакала б, мама все одно повинна стояти на своєму: «Доню, я все розумію, але сьогодні у нас немає грошей. Зачекай трохи».

Єдине, на чому наголошуємо: свою заборону чи відмову сформулюйте так, щоб вона прозвучала необразливо, співчутливо. Ось, приблизно, ваші відповіді на прохання Костика дозволити йому піти в кіно після уроків:

— У будні в кіно не ходять.

— Звичайно, ти б хотів, щоб не було ніяких заборон на твої забаганки...

— Коли станеш дорослим, відпускатимеш своїх дітей в кіно щодня...

І так далі. Дитина, взагалі, спокійніше сприймає заборони, коли їх висловлено у безособовій, безликій формі: «Час дитячих забав скінчився (замість загальновживаного «Вимкни телевізор негайно!»)

Або таке. Маленький Юрко увесь час стає ногами на стілець, а мати щохвилини його смикає: «Злізь зі стільця». Найкращим варіантом було б: «На стільці сидять, а не стоять», «кубиками граються, а не розкидають» і т. п. Одне слово, треба повсякчас уникати недолугих, квапливих, непродуманих заборон, які є для дитини скоріше викликом на двобій, з якого навряд чи хто вийде переможцем.

Етика взаємин

За столом

Згідно з правилами хорошого тону їмо і п'ємо беззвучно. Користуючись ножем і виделкою, тримаємо виделку в лівій, а ніж — у правій руці, не перекладаючи їх з руки в руку. Всупереч правилам наших бабусь, ножем сьогодні ріжемо млинці, оладки,

картопляники, овочеві котлети, навіть вареники, хоча в цих випадках цілком можна обійтися й самою лише виделкою.

Тим часом не слід розрізати ножем макаронні вироби, рибу, омлет, пудинг, желе, овочі — ці страви їмо виделкою. Скінчивши їсти, ніж і виделку залишаємо на тарілці, поклавши їх паралельно, ручками праворуч. У випадках, коли є нагальна потреба щось запивати, спершу проковтуємо те, що в роті, а лише по тому зап'ємо.

Сидячи за столом, відламуємо хліб маленькими шматочками від узятого з хлібниці. Суп частенько ставить нас перед дилемою: в який бік нахилити тарілку — до себе чи навпаки? Не нахиляємо її узагалі, отже, з'їдаємо не всю страву, залишивши в тарілці невелику кількість супу. Зауважимо принагідно, що ні під час їди, ні по її завершенні супову ложку не кладемо на стіл, а залишаємо у тарілці. Ще один нюанс — курка в бульйоні. Як-то кажуть, це і перша і друга страви. Отже, спочатку їмо бульйон, потім беремося до птиці, озброївшись виделкою і ножем. Рибу, холодну чи гарячу, їмо без ножа. Якщо ж до рибної страви подано спеціальні лопатки й виделку, то лопатку беремо у праву руку (вона в даному разі слугує ножем) і притримуємо нею шматочок. Виделкою ж відокремлюємо кістки. Якщо у нашому розпорядженні сама лише виделка, не тушуймося й беремо її в праву руку, а в ліву — шматочок хліба, яким притримуємо рибу, а кістки, замість ножа, відокремлюємо виделкою. Якщо на нашій тарілці лежить ціла рибина (варена, смажена, копчена), то впоравшись з нею, маємо залишити на тарілці більш-менш естетичний рибний скелет. Бутерброди (якщо нас запросили до фуршетного столу) їмо без приборів, на те вони й бутерброди. Але якщо бутерброд завеликий, складений з кількох шарів, які до того ж, не тримаються купи, кладемо його на тарілку і їмо, допомагаючи собі ножем і виделкою.

А тепер нагадаємо загальновідомі правила поведінки за столом:

— ніколи не вибираємо найкращий шматочок, а беремо той, котрий лежить на блюді ближче до нас;

— вперше закурюємо, якщо господарі не запропонували цього, у невеличкій перерві між останньою стравою і десертом;

— уникаємо таких дрібниць, як переставляння без потреби келихів й перекладання приборів, закручування країв скатертини, випростування ніг під столом;

— під час їди не нахиляємо низько голову над тарілкою і таке інше.

Фрукти, подані на десерт, чистимо в руках, але їмо на тарілочці за допомогою ножа і виделки.

Черешні й вишні беремо за хвостики й відправляємо в рот. Якомога непомітніше виштовхуємо кісточки у кулак, а потім викладаємо на тарілочку. Аналогічно їмо виноград. Сливи спочатку розламуємо пальцями і кладемо кісточки на тарілку.

Диню їмо ложечкою, кавун — ножем і виделкою.

Грейпфрути подають, як правило, розрізаними впоперек надвоє. Ми спочатку присмакуємо їх поданим цукровим піском, пудрою, медом чи варенням і їмо ложкою.

Отже, смачного!

Відповідаємо на запитання

Що таке — біле золото?

У прямому розумінні поняття — це сплав звичайного благородного жовтого металу з домішкою 20 процентів не менш благородного палладію. З білого золота виготовляють ювелірні прикраси з діамантами. Ювелірних справ майстри глибоко переконані, що діаманти мають найкращий вигляд саме в оправі з білого золота, котре добре відбиває блиск каменя і начеб додатково його освітлює. Порівняно з жовтим, біле золото стійкіше до атмосферних забруднень. Доглядають вироби з білого золота так само, як і зроблені із звичайного: перед миттям посуду, пранням, приготуванням їжі каблучки неодмінно знімають з руки. Не варто надівати золоті речі на щойно змащені косметичним кремом руки — від них на металі нерідко з'являються темні плями. Ідучи в басейн, залиште ювелірні прикраси вдома, адже вода з підвищеним вмістом хлору спричиняє корозію металу, і найбільше — в місцях пайки.

Як мочити яблука?

Способів існує багато. Але неодмінною умовою всіх є використання круглих яблук осінніх і зимових сортів зі щільною, соковитою м'якоттю — антонівки, пепіна шафранного, слов'янки. Вимиті плоди щільно вкладають у чисту тару, краще — дерев'яну діжку, перекладаючи яблука листям чорної смородини і вишень. Потім заливають розсолом: на 10 літрів води беруть 300 г цукру, 150 — солі і 100 г житнього солоду. Цукор одразу активізує мікрофлору, а сіль витягує сік з плодів. Солод відіграє роль фермента, який перетворює крохмаль у яблуках на засвоювану для мікроорганізмів їжу. До речі, призначені для мочіння і зняті з дерева яблука мають полежати тижнів зо три.

Замочені яблука перші п'ять-сім днів швидко всмоктують розсіл, і його треба увесь час доливати, аби плоди не стикалися з повітрям. Потім на місяць яблука ставлять у погріб, де температура не перевищує 5°С. Тут і завершується бродіння.

Чи правда, що вітамін С лікує грип?

Вітамін С не зцілює від грипу, але активізує захисні функції організму, отже, є хорошим профілактичним засобом. Але приймати його треба відповідно до рекомендації лікаря у таких випадках і кількостях: за перших же відчуттів простуди, прийняти одразу за один прийом півтора грама аскорбінової кислоти, наступного й на третій день після сніданку — по одному граму. Те саме треба зробити, якщо ви зазнали переохолодження, промочили ноги, побували в контакті з хворим на грип. Надуживання вітаміну С протягом тривалого періоду очікуваного ефекту не дасть, позаяк організм вже «перебудувався» на руйнування цього вітаміну.

Тим, хто передчасно посивів,

болгарські косметологи рекомендують рослинний препарат з кропиви дводомної: 50 г кореневищ і листя настоюють у 500 мл води, змішаної з такою ж кількістю оцту, потім півгодини проварюють. Охолоджений і проціджений відвар втирають щовечора в шкіру голови протягом кількох тижнів. Листя кропиви збирають з червня по серпень, коли вона вкрита квіточками.

Як приготувати олійну фарбу в домашніх умовах?

Беруть натуральну оліфу або «Оксоль», додають залізний сурик або охру (5—7 процентів). Сурик чи охра можуть бути й тертими, і у вигляді сухого пігменту (у цьому разі беруть удвоє меншу кількість, ніж густотертого). Щоб пігмент не випадав в осад, масу треба періодично перемішувати.

Радимо

Щойно придбаний рулон лінолеуму треба кілька діб потримати у теплому, сухому приміщенні, не розпаковуючи. Лише після цього можна розрізати його на полотнища потрібної довжини. Якщо матеріал ще коробиться від довгого зберігання, розрізані полотнища складіть стосом, найбільший — зісподу. Зверху все притисніть вантажем. Лінолеум розпрямиться через два тижні.

Щоб вимити гітарні струни, приготуйте розчин: у літр води всипте три-чотири ложки харчової соди (або прального порошку чи чверть бруска наструганого господарського мила). Струни зніміть і акуратно змотайте в клубок (у такому вигляді їх і продають) і кип'ятіть у розчині на слабкому вогні кілька годин, помішуючи. Після цього добре сполосніть, висушіть і прикріпіть на місце. Мити можна тільки феромагнітні струни. Нейлонові й натуральні (з жил) від цього псуються.

Пофарбований олійною чи емалевою фарбою шифер не коробиться і не вбирає вологу, отже, довговічніший приблизно у півтора раза.

Якомога частіше протирайте лампочки і плафони від пилу — брудне скло затримує до 60 процентів світла.

Не ставте холодильник поруч з плитою. Якщо іншого виходу немає, поставте між ними відбивний екран: лист фанери чи пінопласту суцільно заклейте побутовою фольгою — вона відбиватиме теплове випромінювання плити.

Постарайтеся заземлити пральну машину, з'єднавши її корпус з радіатором центрального опалення за допомогою проводу. Цим ви убезпечите себе від ураження електричним струмом.

Відремонтувати домашній акваріум можна, заливши чисті й сухі шви розтопленим парафіном.

Добре відлякує мух букетик пижма, поставлений у кімнаті.

Позбутися плям на килимах від ягід, фруктів і червоного вина можна за допомогою холодної води, вливши в неї трохи нашатирного спирту.

Осикові дрова горять без кіптяви, бо не містять смолистих речовин. Отже, спробуйте кожне протоплювання печі завершувати дровами з осики: є думка, що це очищатиме від сажі піч і димохід.

Плями від шоколаду, кави, какао, чаю виводять однопроцентним розчином аміаку: забруднене місце змочують, протирають ватним тампоном і промивають водою.

Для підтримання відносної вологості у кімнаті площею 15—18 кв. м повинен випаруватись протягом доби приблизно літр води.

Не використовуйте для будівництва жилих приміщень старі шпали: залишки в деревині креозоту викликають тяжкі алергічні захворювання, надто — у дітей.

Вибираючи стиглий кавун, придивіться до плодоніжки: у стиглого плоду вона суха. Крім того, стиглий кавун має лискучу, упругу шкірку, чіткий малюнок і виразну жовту пляму на тому місці, яким кавун лежав на землі. Стиглий кавун «озивається» також дзвінким звуком, якщо постукати по ньому зігнутим пальцем.

Очистити емальований посуд від нальоту марганцівки можна прокислим завареним з борошна клеєм. Але запаситься терпінням — клей у посуді має стояти досить довго.

Чужого навчаймося...

Солоні палички
(угорська кухня)

Із 150 г борошна, 150 г маргарину, 150 г вареної в «мундирі» і пропушеної крізь сито картоплі та 1/2 кавової ложечки солі замішують некруте тісто, ставлять на холод. Потім тоненько розкачують й загортають утроє. Знову ставлять на холод на одну годину. Повторюють процедуру ще раз. Затим тісто розкачують до товщини півсантиметра й нарізають його на однакові палички. Змащують жовтком, притрушують сіллю, кмином і випікають у духовці.

Салат з сирого буряка
(угорська кухня)

500 г очищених і вимитих свіжих буряків натріть на тертушці, змішайте з соком 1 лимона (лимонною кислотою, яблучним оцтом), однією столовою ложкою цукрового піску та столовою ложкою тертого хрону. Цей салат готують за півгодини до їди.

Фруктовий холодець
(німецька кухня)

Приблизно 400 г свіжих фруктів (по сезону), чверть літра води, 75 г цукру, 20 г желатину. Фрукти варять у воді з цукром, потім відкидають на дуршляк і викладають у скляний посуд. Желатин, заздалегідь замочений у кип'яченій холодній воді, вливають у гарячий фруктовий сироп (у якому зварено фрукти) і одержаною сумішшю заливають фрукти. Дають охолонути, ставлять у холодильник. Подають зі збитими вершками.

Пиріжки з рибою
(фінська кухня)

750 г рибного філе, 1 цибулина, 150 г почеревини, 2—3 столових ложки сметани, 500 г борошна, 100 г маргарину, 2 жовтки, перець, сіль. Рибу, цибулю, сало пропустити крізь м'ясорубку, у фарш додати сметану. З борошна, маргарину, чайної ложки солі, яєчного жовтка замісити тісто на воді, тонко розкачати, розрізати начетверо. Кожну частину начинити рибним фаршем, скласти удвоє, а краї міцно притиснути виделкою. Викласти на деко, змастити яєчним жовтком і випікати в духовці до золотаво-коричневого кольору.

...І свого не цураймося

Каша грибна чумацька

Чищені й промиті білі гриби нарізають невеликими шматочками й смажать на салі з рубленою цибулею до півготовності. Одночасно промите пшоно варять теж до півготовності і гарячим змішують зі смаженими грибами й цибулею, ставлять у духовку і тушкують до готовності. Подаючи на стіл, кашу притрушують дрібно січеною м'ятою. На 2 склянки пшона — 1 кг свіжих грибів, пара цибулин, 100 г почеревини, півтори чайних ложки посіченої м'яти.

Капуста, заплавлена салом

1 кг білокачанної капусти, сіль, 50 г сала, ложка борошна, цибуля, ложка томатної пасти, насіння кропу.

Дрібно пошатковану капусту й цибулю заливають у каструлі двома склянками окропу. Солять і всипають насіння кропу — на смак. Варять приблизно 25 хвилин. Сало, нарізане кубиками, розтоплюють, додають борошно, підсмажують і заправляють капусту. Наприкінці додають томатну пасту.

Підлива з хрону

Ложечка вершкового масла, ложечка борошна, 150 г сметани, жовток, сік з лимона, цукор, сіль, 100 г хрону.

Розтоплене масло перемішати з борошном, зробивши світлу засмажку, додати сметани й закип'ятити. Потім додати свіжонатертого хрону і сирий жовток з яйця. Підігріти, але не кип'ятити, заправити на смак. Потім підливу злити в баночку і тримати в холодильнику.

Напій з меду

Дві ложки меду, 2 жовтки, 2 склянки міцно завареного чаю, сік з лимона (або кислота).

Жовтки розтирають з медом, заварюють чай, згодом підігрівають усе, але не до кипіння. У гарячий напій додають сік з лимона і розмішують. Напій розливають по склянках і подають з пряниками.

Кавуни по-українськи

Їх солять не в розсолі, а в дрібносіченій масі перестиглих кавунів. 10 кг кавунів, 350 г солі, 7 кг кавунної маси.

Желе в кавуні

Стиглий кавун середнього розміру розрізають навпіл, акуратно видаляють м'якоть. Частину її разом із соком змішують з 1 склянкою цукрового піску й 25 г желатину. Суміш залишають набухати приблизно на годину, після чого повільно розігрівають, не даючи їй скипіти, до остаточного розчинення желатину.

Потім основну частину м'якоті розрізають на шматки і разом з будь-якими фруктами розкладають у порожні половинки кавуна. Заливають желатином і ставлять у холодильник.

Маски

Дріжджова маска з лимонним соком

Застосовують для будь-якої шкіри. Розітріть 15—20 г дріжджів (хлібних) й змішайте з 1 чайною ложкою лимонного соку. В одержану суміш влийте за безперервного перемішування трохи свіжого молока до одержання кашки. Нанесіть її на обличчя ватним тампоном. Через 20 хвилин змийте теплою водою й накладіть два-три рази холодний компрес.

Маска з кропу

Одну столову ложку дрібно січеного свіжого кропу розмішайте з 1 чайною ложкою оливової олії, додайте вівсяного борошна до одержання кашки. Товстим шаром нанесіть на обличчя і через 20 хвилин — зніміть.

Лежить Гася — простяглася,
Як устане — неба дістане

(дорога)

Під землею птиця гніздо звила і яєць нанесла

(картопля)

Сидить баба на грядках, вся закутана в хустках

(капуста)

Малий-малишок поніс бочку на вершок

(мак)

Що то за голова, що лиш зуби й борода?

(часник)

Вдивляючись у таємничу безодню...

Іван КЛИМИШИН,
доктор фізико-математичних наук, професор,
член Міжнародної астрономічної спілки

Свого часу М. Коперник висловився так: «І якщо всі науки звеличують дух людський, то в найбільшій мірі це властиве астрономії, не кажучи вже про найбільшу духовну насолоду, пов'язану з її вивченням».

Гармонія небесних сфер справді вражає. Але ще величнішою й дивовижнішою сьогодні постає складність і впорядкованість світу живого...

Передовсім нагадаємо, що на Землі налічується близько 600 тисяч видів рослин (висота гіганта — секвойї сягає 120 — 150 м) і близько 1,5 млн. видів тварин, з них понад мільйон — комахи (велетень тваринного світу кит сягає в довжину 33 м і важить 250 т).

«Фундаментом» чи основною цеглиною будови живого організму є клітина. Але будь-яка спроба описати популярно (та ще й у кількох абзацах) все, що відбувається в клітині — просто нереальна. Клітина — це не така собі хіміко-біологічна лабораторія, де неперервно відбувається майже 2000 реакцій, в яких беруть участь близько 100 000 молекул різних ферментів (білків). Як кажуть, клітина — це насамперед видавництво, де безнастанно тиражують і редагують складні тексти, перекладають їх з однієї мови на іншу і передають цю інформацію в різні інстанції.

Справді-бо, в клітині зберігається головне: повні й конкретні дані про ту чи іншу живу істоту, про її загальний вигляд, про будову її органів та всі системи життєзабезпечення. Усе це, як прийнято говорити, закодоване у складних молекулах дезоксирибонуклеїнової кислоти (скорочено — ДНК). Ця молекула має вигляд дуже довгої, але акуратно скрученої і компактно складеної драбинки, а точніше — подвійної спіралі. Довжина молекули ДНК сягає кількох метрів. І якби її ширина (ширина драбинки) була чотири сантиметри, то довжина дорівнювала б 40 000 кілометрів! Тобто нею можна було оперезати Землю!

І ось така довжелезна нитка скручується, по кілька разів намотується (наче на котушку) на спеціальні комплекси ядерних білків, а ті, у свою чергу, компактно вкладаються в особливі тільця — хромосоми. Вже й тут криється одна з таємниць: клубочок молекули ДНК упакований в ядро з поперечником, меншим за 0,001 мм. Тобто в клітині речовина ущільнюється у тисячі разів порівняно з тим, що допускає звичайна фізика.

Цікаве й те, що в клітині кожного виду — своя, притаманна тільки йому кількість хромо-

---

Закінчення. Початок у попередньому номері.

сом. Так, у людини їх 46, в шимпанзе — 48, в собаки — 78, кішки — 38 і т. д. І тут доречно нагадати, що у статевих клітинах (в гаметах) їх удвічі менше, і оте належне число хромосом відновлюється після злиття батьківської та материнської гамет. Проте природа передбачила явище партеногенезу — позастатеве, дівоче, розмноження з незапліднених яєць (навіть у раків, ящірок тощо). Щоб таке сталося досить, аби з початком розвитку материнського організму в його гаметах зберігся потрібний (подвійний) набір хромосом.

Не вдаючись у тонкощі будови ДНК, звернемо, однак, увагу на те, що оті «щаблі» у спіралі ДНК «змонтовані» з чотирьох відносно нескладних хімічних сполук — аденіну (А), гуаніну (Г), тиміну (Т) і цитозину (Ц). Але так, що «щабель» може бути сумою А + Т, Г + Ц чи у зворотному напрямку Т + А, Ц + Г. І такі щаблі можуть повторюватися на перший погляд довільно. Насправді ж, кожні три «літери» (наприклад АГТ, ААГ, ТГГ тощо) утворюють «слово», яке означає: «при будові такого-то білка візьми таку-то амінокислоту»! В цьому факті — одна з найбільших таємниць живого!

Клітина живе в середньому 10—20 годин, потім поділяється на дві нові, але за умови: мають подвоїтися хромосоми. Отже, кожна ДНК поступово розкручується і її «щаблі» розкриваються так, що літери (А, Г і т. д.), які були зліва, залишаються на лівій гілці спіралі, а доповнення цих літер до повного щабля (Т, Ц і т. д.) — на правій. Водночас триває добудова (з відповідними половинками «щаблів») двох нових галузок спіралей. Так врешті-решт замість однієї ДНК з'являються дві, достоту подібні до материної. До речі, ця материна молекула, перш ніж повністю поділитися навпіл, має прокрутитися навколо своєї осі мільйони разів!

У процесі розвитку організму кожна клітина забезпечує себе усім набором будівельного матеріалу, але здійснює і певну спеціалізацію. Бо в одному випадку вона буде клітиною крові, там головне — гемоглобін. В іншому — клітиною м'язів, і головним буде відповідний білок міозин. Коли йдеться про волосся чи нігті — кератин і т. д. Отже, маючи інформацію про всю будову і всі органи живого організму, координаційний центр клітини дає команду зчитати з ДНК лише той «текст», який стосується ролі саме цієї клітини в організмі. Щоб це сталося, до ДНК наближається спеціальний білок-фермент і примушує її частково розкрутитися і поділитися. Тут же відбувається «переписування» на допоміжну рибонуклеїнову кислоту потрібної інформації про окремі білки, тобто зчитується послідовність цеглинок А, Г і т. д. Цей процес зветься транскрипцією, після чого відбувається трансляція — переклад переписаної інформації на мову окремих амінокислот, з яких і будується білок.

Загалом інформації в ДНК стільки, що її вистачить на велику бібліотеку. Адже там є все про живий організм: і який у нього має бути скелет, які м'язи, якими, скажімо, конкретно для людини, мають бути властивості шкіри (щоб захищати тіло від бактерій, виділяти піт і здійснювати поверхневе дихання), як зцілювати себе в разі ураження, якими (до тонкощів) мають бути будова і принципи роботи серця, легень, печінки і т. д. Яким буде око чи вухо і де ці органи повинні розміщуватися, щоб це і для організму було зручно, і не порушувало загальної гармонії.

Вже згадувалося про певний координаційний центр, який керує спеціалізацією окремих клітин. Мовою науковців це — морфогенез — утворення окремих органів, формотворення. Загалом це питання лише починають вивчати. Бо ж усе, що було сказано про зчитування з ДНК і трансляцію — це отримання інформації про «будівельний матеріал». Ясно, однак, що інформація про сам проект організму як цілого і в його частинах є там же, в ДНК. Про це свідчить тератологія (патологія). Бо ж відомо: коли в Західній Європі вагітні жінки приймали снотворні таблетки контерган чи талидомін, то за десять років там народилося близько 65 000 дітей-калік (без рук чи без ніг, глухих і сліпих)... До збою в проекті призводили якраз певні хімічні сполуки.

Тепер настав час порівняти живий організм з якимось механізмом, скажімо, з годинником. Або з книгою. Описуючи годинник, ми говоримо не лише про матеріал, з якого він побудований, не лише про тонкощі його конструкції, а й про функцію, яку він виконує. Візьмімо книгу. Ніякий її опис з точки зору фізики чи хімії не дасть жодного уявлення про зміст. Бо книга — це щось значно більше, ніж звичайний папір, фарба і клей. Це — речовина плюс інформація. І, як кажуть, різниця між трагедією Шекспіра і твором учня третього класу незрівнянно більша, ніж різниця в папері та чорнилі, за допомогою яких вони були написані. А в клітині, повторимось, у компактному й закодованому вигляді укладено інформацію й про всі тонкощі будови людини, і про її здатність писати драми й сонети, і вивчати навколишній Всесвіт та будувати космічні кораблі. Тварини такої здатності не мають, зате вони наділені інстинктом — програмою доцільної поведінки на все життя, що передається у спадок.

Годинник має свого конструктора. Книга — автора. За аналогією, складна інформація, що міститься у клітині живого організму, не могла там з'явитися інакше, як за задумом Творця, що сам має неабиякий розум. Бо ж неможливо й думати, щоб з неживої матерії шляхом самоорганізації утворилися такі складні молекулярні структури, щоб у якомусь там первісному бульйоні окремі компоненти стикалися між собою у потрібних концентраціях, щоб ота сліпа й темна стихія дала їм те, чого не має сама — осмисленість та інформацію. Адже інформація ніколи не трансформується з нижчих форм у вищі без втручання розуму, без розумної причини. Хто і де чув, щоб внаслідок вибуху в друкарні склався том енциклопедії...

Зникає питання і про те, хто з'явився раніше — курка чи яйце. Бо сьогодні, на рівні клітини, його ставлять так: що з'являється раніше, чи ДНК з її інформацією про принципи будови живого, чи білки як будівельний матеріал, чи клітинна оболонка, всередині якої це будівництво розгортається? Без ДНК білки не мають майбутнього (немає «проекту» будівництва), без білків ДНК залишається інертною і непотрібною, без клітинної оболонки все це приречене на загибель, позбавлене захисту і єдності. Хто, як не розумний Творець, дає поштовх до розвитку?

Залишається згадати про другий закон термодинаміки: будь-яка замкнута система,

залишена на саму себе, змагає до саморуйнування. Або інакше: процеси, які відбуваються у такій системі, по деякім часі стають невпорядкованими. Саме цей закон і протидіяв би самоорганізації складних молекул і призводив би до їх неперервного руйнування, коли б ішлося про самозародження життя без втручання розумного Творця. Закон цей, щоправда, сформульовано для замкнутих систем, які не зазнають впливів іззовні. Але це не змінює стану речей. Бо зовнішні впливи — неконтрольований доступ енергії (зокрема ультрафіолетового випромінювання Сонця) — цей руйнівний ефект лише посилюють.

Тому ще раз зробимо висновок: навколишній світ живих істот і рослин є наче музеєм дивних експонатів. Цей світ має в собі здатність самооновлюватись, продовжувати своє існування. Кожен представник цього живого світу є доцільною конструкцією, системою, в яку вкладено величезну кількість інформації. А досвід знає лише одну причину, яка здатна створювати такого типу конструкції,— це розумний Творець. Бо розумні наслідки завжди мають розумну причину. А нежива матерія таки не може витворити якість, якої сама позбавлена.

КРАХ ТЕОРІЇ ЕВОЛЮЦІЇ

Вже понад сто років за фундамент атеїзму править дарвінізм — «матеріалістичне вчення про історичний розвиток живої природи Землі». Ні... мовляв, «було розкрито рушійні сили органічної еволюції, переконливо доведено безпідставність релігійних догматів про створення органічного світу та незмінність видів, що його становлять». 1871 року Чарльз Дарвін нібито «науково обґрунтував теорію походження людини від викопних людиноподібних мавп і на її підтвердження навів переконливі докази».

Мало де можна сьогодні прочитати про ті баталії, які точилися в усьому світі навколо цього останнього питання. Своєрідним апофеозом у пропаганді атеїстів був знаменитий «мавпячий процес» у США в 1925 р. над учителем Д. Скопсом, який почав викладати у школі теорію Дарвіна. Його судді, ясна річ, були оголошені невігласами і мракобісами. Проте дарвінізм у більшості шкіл США так і не викладають. А чи принесло щось корисне оте «вчення» нашим співвітчизникам, ще доведеться з'ясувати.

Слід передовсім зазначити, що сам Дарвін ніде не заявив, нібито «живе народилося з неживого само». Навпаки, він допускав створення Богом «першої клітини» і стверджував так: «є щось привабливе в тому, щоб думати, що весь світ живого з'явився з однієї клітини». Важливий доказ теорії еволюції Дарвін вбачав у тому, що зародки (ембріони) різних тварин більше схожі між собою, ніж їх дорослі форми. Згодом цей «доказ» було сформульовано у вигляді так званого «біогенетичного закону»: «онтогенез є коротким повторенням філогенезу» (тобто розвиток самого організму повторює історичний розвиток організмів). Тепер, однак, цей «закон» згадують лише як невдалу гіпотезу, оскільки подібність зародків насправді є дуже поверховою. Отже, так званий ембріологічний доказ виявився неспроможним. Але заслуговує на увагу вчинок німецького природодослідника Ернста Геккеля (1834 — 1919), який був фанатичним прихильном теорії еволюції і нібито «на основі теорії Дарвіна створив матеріалістичне вчення про закономірності походження й еволюції живої природи». Отож у своїй книжці він використав кліше (фото) одного виду для ілюстрації ембріонів трьох різних видів. І коли це помітили, він виправдувався так: «оскільки зародки все одно подібні, то навіщо робити ще одне кліше, адже це коштує дорого»...

Правильність теорії еволюції мала б підтверджуватися ще двома доказами: порівняльно-анатомічними та палеонтологічними. У першому випадку йдеться про єдиний план будови, скажімо, усіх тварин і людини (скрізь однакові системи кровообігу, дихання, живлення тощо). Але «спільний план» зовсім не означає, що в усіх цих істот був спільний предок! Бо ж є органи, які зовсім не є подібними. А от твердження, що в усіх цих істот був спільний, єдиний Творець, усе цілком пояснює. Свого часу багато розмов було про так звані рудиментарні (залишкові) органи, як доказ спільності походження всіх видів. Але якщо сто років тому їх налічували близько 180, то тепер лише три. Та й то, скажімо, в людини залічують до рудиментарних волосяний покрив тулуба і вушні м'язи. Хіба це не наївно і не смішно?

Погляньмо ж тепер на дані палеонтології (від грецького «палеос» — давній, «онтос» — існуюче, «логос» — вчення) — науки, яка, досліджуючи рештки викопних організмів, вивчає всі прояви життя в геологічному минулому Землі. Дарвін свого часу покладав великі надії на те, що палеонтологія виявить багато так званих перехідних форм, тупикових відгалужень еволюції. Він говорив: «Число проміжних різновидностей, які існували в минулому, повинно бути величезним». Сталося однак щось протилежне. За останні сто років палеонтологи розкопали, образно кажучи, цілі цвинтарі скам'янілих тварин. Але отих перехідних форм або, як кажуть, чорновиків еволюції, взагалі не виявили! А якщо і знайдено викопного птаха юрського періоду — археоптерикса, що мав «дзьоб з конічними зубами і по три вільні пальці на крилах», то це швидше була одна з нормальних форм життя (вимерло ж їх чимало), а не якась там перехідна між плазунами і птахами...

Дарвін у своїй праці «Походження видів» (1859 р.) звернув увагу на те, що людина за допомогою добору одержує тварин чи рослини з найбільш цінними і бажаними ознаками. А природа, мовляв, робить це стихійно, знищуючи сліпо і несвідомо ті організми, які були менш пристосовані до умов життя. За Дарвіном, поява на Землі всього розмаїття життя обумовлена трьома факторами — мінливістю, природним добором і спадковістю.

Згодом, як знаємо, було з'ясовано, що спадкові ознаки записані у ланцюжках ДНК. Здавалося, що розкрито й механізм творення природою нових видів. Це мали б бути мутації — раптові збої записів у згаданих «рецептах». Тоді в дітей з'являлися б ознаки чи риси, яких не було в батьків. Бралося до уваги те, що розвиток життя на Землі відбувався в присутності сталої, хоча й дуже слабкої радіоактивності (близько 0,12 рентгена на рік, тобто 14 мікрорентгенів на годину). Було доведено, що збої генетичного коду в клітині справді можуть траплятися при

поглинанні рентгенівських променів. Водночас встановили, що ці мутації, як правило, є згубними для організму. І що тим самим ніякого «нового варіанту» життя, нового виду очікувати не доводиться.

З другого боку, вид є досить стійким щодо таких негативних впливів. Ось характерний приклад. Від моменту винайдення мікроскопа минуло 300 років. Бактерії, що їх почали тоді вивчати, поділяються щогодини, даючи нове покоління. Отже за ті три століття прожило понад 2,6 млн. поколінь бактерій. Їх учені спостерігали регулярно, створюючи для них певні критичні умови — опромінюючи рентгенівськими променями, піддаючи дії магнітних полів тощо. Проте за весь час не виявлено жодного випадку якогось ускладнення організму. І через мільйони поколінь бактерії такі ж самі, як і триста років тому. Коли ж це перенести на людське суспільство, поклавши тривалість життя одного покоління 20 років, то це дасть близько 53 мільйонів років. Еволюціоністи мали б сказати, що тоді предок людини ще рачкував або ж утримувався хвостом на гілці дерева...

До речі, про згаданих «наших предків», яких палеонтологи також намагалися знайти. Історія науки знає, що з'являлися нові геккелі, які так же безсоромно підробляли викопні дані, щоб за всяку ціну довести, нібито людина таки має спільного з мавпою предка. Не має!

Звичайно, теорія еволюції сприяла певній роботі щодо систематизації і класифікації у світі живого, навіть пов'язала всі види певними родинними стосунками. Як кажуть, вона підвісила все живе на гілках єдиного великого генеалогічного дерева, що і є опорним стовпом усієї нинішньої біологічної науки. Але доказів у прихильників теорії еволюції немає. Їх вибір, як кажуть, є чисто емоційний. Дарвінізм перетворено на своєрідну релігію, ідеальний фундамент для атеїзму. Під виглядом науки дарвінізм проповідує віру в чудо, але без Бога.

Зазначимо, що віруючий може прийняти як теорію еволюції, так і уявлення про одноактне творення Богом. Адже, як сказав папа Урбан VIII, Всемогутній Бог міг творити світ яким завгодно шляхом. І коли б навіть теорія еволюції і була доведена, то звідси аж ніяк не випливає, що Бога немає. Тим часом сьогодні все сильніше звучать голоси креаціоністів — учених, які дотримуються думки, що усі види створювалися Богом раптово з уже заданим рівнем складності і структурної організації (латинське «креаціо» означає — «створюю»). Креаціоністи визнають, що Всесвіт і життя на Землі є результатом цілеспрямованого творчого акту, при якому, наче в теорії атома Бора, окремі види посіли своє місце відповідно до певного набору генів. І переходи між отими дискретними рівнями заборонені!

Що ж усе-таки залишається в теорії Дарвіна? Висновок про реальність у природі процесів мікроеволюції — невеликих змін у межах виду (зміна кольору шерсті чи шкіри, форми дзьоба і т. д.), завдяки чому в межах одного і того ж виду співіснує багато груп. Їх Дарвін безпідставно узагальнив до висновку про можливість макроеволюції — утворення нових видів внаслідок поступового нагромадження дрібних змін. Природа, однак, цього не допускає. Бо, ще раз повторимо, мало б існувати багато перехідних форм, «чорновиків еволюції», а їх якраз і не виявлено.

Тут ще варто згадати про такі дуже прикрі для дарвінізму речі, як проблему інстинкту, складного органа і симбіозу. З проявами інстинкту в тварин зустрічаємося щодня. Тут придивімося до того, як виводить нове своє покоління інкубаторний птах. Передовсім самець копає яму глибиною до одного метра і діаметром три метри, заповнює її зеленню і зверху насипає горб піску. Засуваючи ніс у пісок, він вимірює температуру, яка там встановилася. Коли вона зависока — робить отвори, якщо замала — досипає піску. Після такого «регулювання» самка відкладає в пісок яйця. Перегодом зелень зсихається, і температура в ямі змінюється. Як тільки це станеться, самець на день вигортає яйця і гріє їх на Сонці, а на ніч знову нагортає пісок. Запитаймо себе: як могла така чітка програма дій скластися у голові птаха (в його ДНК) поступово, шляхом «маленьких змін»?

Або ось два приклади складних органів у тваринному світі. Звернемо увагу на жука-бомбардира, який стріляє в своїх ворогів з вогнемета, наче казковий дракон. В його організмі окремі залози виробляють гідрохінон, перекис водню і каталізатор (суміш певних ферментів), причому всі вони зберігаються в окремих місткостях. У задній частині тіла жука є вибухова камера, стінки якої викладені матеріалом, що нагадує азбест. Вогнемет спрацьовує бездоганно, як тільки в цьому виникає потреба. І знову запитаймо себе: як могло це пристосування розвиватися поступово, методом проб і помилок. Адже тут — гра з вогнем, яка швидше всього на етапі «допасовування» мала б закінчуватися фатально для самого «винахідника».

Ті ж запитання ставимо, розглядаючи апарат захисту отруйної змії. Адже тут є хімічний завод для виготовлення отрути, надійна посудина для її зберігання, отруйні зуби як знаряддя для ураження ворога, мистецтво ефективного використання зброї і механізм, який запобігає самознищенню. Чи ж не свідчить це про доцільний задум і продуманість конструкції?

У «Походженні видів» Дарвін часто зізнавався: «Коли буде доведено, що якийсь складний орган ніяк не міг сформуватися внаслідок численних дрібних змін, то теорія еволюції загине». І — хвилювала його все життя проблема будови ока. Так, 1860 р. він писав: «Думаючи навіть про незначні деталі будови цього органа, я почуваюся незручно. А коли я дивлюся на перо у павичевому хвості, мені стає моторошно». (Зауважимо мимохідь, що Дарвін так і не пояснив, для чого існує краса у природі!).

Справді, якщо описувати око, то треба вести мову окремо про його оптичну систему — про кришталик як дивовижну лінзу, що має здатність змінювати свою фокусну відстань, і про сітківку — світлоприймач, розташований строго у фокальній площині. І про механічну систему діафрагмування та наведення на різкість, систему змащення сльозами, і про перетворення оптичного сигналу на електричний, про передачу цих сигналів у мозок та їх розшифрування там. Усі ці системи мають сенс лише в їх сукупності. Але чи може такий складний орган з'явитися шляхом поступового нагромадження якихось незначних змін? Бо ж кожна з цих ланок, з'явившись окремо, буде зайвою і навіть шкідливою для організму і повинна б зникнути раніше, ніж сформується

решта. Те ж саме скажемо про будь-який орган — серце, печінку і т. п.

І, нарешті, симбіоз. Як виявилося, і риби потерпають від паразитів, які залазять їм в очі і зябра. Щоб позбутися їх, вони відвідують своєрідні підводні лабораторії, де їх по одній приймають санітари — рибки губани. Велика риба запливає і завмирає. А губани їх очищають, безбоязно заглядаючи в рот. І не трапляється такого, щоб пацієнт повів себе «непорядно» і проковтнув свого лікаря, хоч за межами лабораторії він впольовує і таких риб. Як могли скластися ці стосунки між рибами поступово? Адже рефлекс ковтання у великої риби існує і мав би спрацювати...

Теорія еволюції зазнала краху. Згадаймо дитячу казку про те, як жаба перетворилася на царівну. У казці таке відбувається моментально. Теорія еволюції розповідала нам таку ж казочку з тією лиш різницею, що таке перевтілення нібито відбулося за якісь там сотні мільйонів років. Осмисливши все це, вигукнемо слідом за Псалмоспівцем «Дивні діла Твої, Господи!» Бо висока доцільність і продуманість пронизує все живе на Землі. І засвідчує воно, як сказав апостол Павло, «Його вічну силу і Божество».

ОПІЙ ЧИ ЕЛІКСИР ЖИТТЯ?

З малку ми були змушені вислухувати і заучувати тези про те, що «релігія — це самосвідомість і самопочування людини, яка або ще не віднайшла себе, або вже себе втратила». Що релігія — це «зітхання пригніченої тварі», що вона — опій для народу, «сорт духовної сивухи, в якій раби капіталу топлять свою людську подобу, свої вимоги на сяке-таке гідне людини життя».

Отже, релігія мала б бути зойком пригніченої тварини. А от російський філософ Д. С. Мережковський, навпаки, назвав релігію «елексиром життя», тобто чудодійним, вимріяним напоєм, який це життя продовжує.

І рацію мав він! Послухаймо, що говорили інші філософи та громадські діячі про роль релігії в житті людини, особливо у справі стабілізації суспільного життя.

Платон: «Незнання Бога є для держави найбільше з лих, і хто підриває релігію, підриває разом з тим і основи суспільства. Міста і держави — прибічники релігії були найдовговічнішими. Віки, які найбільше уславилися своєю релігійністю, були найбагатші геніями».

Вольтер: «Хто твердо вірить у Бога, який нагороджує за добро і карає за злочин, той затремтить у момент, коли вже буде готовий вбити неповинну людину, і ніж випаде з його рук... Атеїзм — спокуса для маси, жахливе знаряддя політичної аморальності і політичного цинізму для правлячих верхів... Атеїзм є дуже небезпечним страховиськом у владі тих, хто керує, так само, як він небезпечний і в людей вчених, хоч би їх життя і було цілком моральне. Це тому, що з глибини свого кабінету вони можуть впливати на великих світу цього. Не настільки темний, як фанатизм, атеїзм майже завжди є фатальним для чесноти».

Жан Жак Руссо (1712 — 1778): «Жодна держава не організувалася, не маючи в своїй основі релігії».

Джордж Вашінгтон (1732 — 1799), перший президент США: «Віра, релігія і моральність — це необхідні підпори всякого добробуту і ладу. Не є приятелем вітчизни той, хто підкопує оті стовпи людського щастя. Розум і досвід показують нам, що моральність без віри не може існувати».

Бертран Рассел (1872 — 1970), англійський філософ: «Є деякі речі, в яких має потребу наше століття і яких йому слід уникати. Наше століття потребує співчуття, передовсім воно потребує мужньої надії та імпульсу, щоб створити її. А в корені речей — дуже проста і старомодна річ, настільки проста, що я майже соромлюся назвати її, побоюся насмішки, з якою розумні циніки зустрінуть мої слова. Це — любов, християнська любов або співчуття. Якщо ви відчуваєте її, у вас є мета існування, керівництво для дії, основа для мужності, владна необхідність для інтелектуальної чесності».

На превеликий жаль, християнство не усунуло з життя злоби і насильства, бо їх повністю неможливо усунути з людської природи. Але воно неабияк загострило в людині усвідомлення гріховності і ганебності насильства, поняття цінності кожної людської душі, поваги до неї, ідею рівності всіх людей як дітей Божих. У християнстві перед людьми відкрився світ світла й радості, радості відчувати близькість Бога до кожної людської душі. Тому й за всіх нас сказав апостол Петро до Христа: «Господи, а до кого ж іти нам? Це ж у Тебе слова життя вічного».

Про роль християнства в історії ще 1982 р. В. В. Бичков написав так: «Християнство подивилося на людину, причому на кожну конкретну людину, хоч би як низько вона стояла у суспільній ієрархії, очима Бога, який став людиною, щоб відкрити їй можливість стати Богом. З цих позицій людина стає найвищою цінністю у світі, а «людяність» — найвищою і невід'ємною властивістю і людини, і людської культури.. ... Поняття гуманності було чужим для давнього світу; лише раннє християнство найбільш послідовно усвідомило його і намагалося активно впровадити у культуру пізньої античності. Для римлян бої гладіаторів і шматування людей хижаками на арені — захоплююче видовище, для християн вистави амфітеатру — вершина нелюдяності і жорстокості».

І, звичайно, слід визнати абсолютно безглуздим твердження російського громадського діяча М. О. Бакуніна (1814 — 1876): «Коли Бог існує, то людина — раб». Чому це — раб? Бо має чітке уявлення, що є добро, а що зло? Бо має уявлення, що таке гріх? Але ж, як знаємо, в молекулі ДНК немає генів чесності чи інстинкту порядності. А завдяки релігії у свідомості людини, навіть в її підсвідомості, було зафіксоване оте поняття — «гріх». І людина не чинили злого не тому, що за її плечима стояв наглядач! Тому що релігія може бути основою суспільної моральності, а отже всього суспільного життя.

Поставивши питання: чи релігія — це опій? скажемо, що й опій, коли ним вміло користуватися, є добрим засобом втамовувати біль. Це ж завдяки наркотикам стали можливі складні хірургічні операції. Маючи на думці духовне життя людини, треба визнати, що релігія пробуджує її до активності, до творчості (адже це в тому розумінні Бог створив людину «за Своїм образом і подобою»). Саме атеїзм може стати шкідливим наркотиком —

опієм у гіршому розумінні слова — для приспання совісті людини, яка інакше зазнавала б душевних мук і докорів совісті за вчинені (можливо й тяжкі) гріхи...

Зігмунд Фрейд (1856—1939), австрійський психіатр, твердив, що людина, яка вірує в Бога, потребує лікування у психотерапевта. Але чим краще — атеїзм? Адже коли говорити про чисто психологічний ефект, то він ще гірший: атеїзм травмує душу уявою, що всі ми — сироти.

Той факт, що релігія є психологічною опорою життя, визнано вже давно. Як і те, що релігія здатна усувати в душі людини руйнівні негативні емоції, перетворювати їх на позитивні, творчі (Арістотель назвав це катарсисом — очищенням). За визнанням багатьох учених, релігія — найважливіший засіб лікування психічно хворих людей. Визнано також, що вона є чудодійним засобом для профілактики усяких захворювань. Глибоко віруюча людина, вдавшись на ласку Божу, збуджує в глибинах свого організму конструктивні зцілюючі сили.

ГОРТАЮЧИ СТОРІНКИ БІБЛІЇ

Творець дав родові людському дві книги. В одній Він показав свою велич, в другій — свою волю. Перша — це створений Ним видимий світ. Людина, задивляючись на красу і стрункість його будови, визнає його всемогутність в міру їй дарованого розуміння. Друга книга — Святе письмо. Не скажемо, що математик розмірковує зі здоровим глуздом, якщо він захоче Божу волю виміряти циркулем. Таким же буде і в Богослов'ї учитель, якщо він думає, що за Псалтирем можна навчитися астрономії та хімії».

Це слова М. В. Ломоносова. Але перша фраза трапляється і в багатьох інших учених, і навіть важко сказати, хто її вимовив уперше. Суть цих слів зрозуміла. Всемогутній Творець дав людям Біблію, щоб показати, що Він любить їх, опікується ними і хоче, щоб у своєму житті вони, люди, дотримувалися встановлених Ним норм співжиття і понад усе прагнули бути його гідними дітьми.

Не можна, однак, обминути питання і про науковість відомостей, які знаходимо в Біблії, взявши до уваги, що її перші тексти з'явилися вже понад 1000 років до н. е.! Тому можна було б сподіватися знайти в них найпримітивніші уявлення про світ, які мали б бути в пастухів, що заселяли Палестину 3000 років тому. Наприклад, що «Земля плоска і плаває в океані», або що «Земля є центром світобудови, а всі світила кружляють навколо неї» тощо.

Та взявши до рук Біблію, переконуємося, що такі міркування — не звідси. І справді, це давні, може й наукові, уявлення, що їх складали й поширювали впродовж століть учені, серед них і давньогрецькі філософи. У Біблії читаємо: «Бог «на нічому повісив Землю» (Іов, 26, 7), Бог «над земним кругом возсідає» (Ісайя, 41, 22). «Над кругом» — отже, це уявлення про кулястість Землі. А теза «повісив Землю ні на чому» була висловлена років за 900 до н. е. Для греків тоді ж таки «Земля плавала в океані», а що вона куляста, мабуть, їм уперше сказав Піфагор близько 500 років до н. е.

Певною несподіванкою для багатьох учених було виявлення в 1965 р. реліктового випромінювання, з чого випливало, що близько 15 млрд. років тому світ був заповнений квантами енергії високих частот. А в Біблії, на її початку (!) читаємо: «І сказав Бог: «Нехай буде світло». І настало світло» (Буття, 1, 3). Ми згадували вже, що з 1965 р. вчені говорять «про народження світу з нічого», як і те, що такі ж слова знаходимо і в Біблії: «...все це створив Бог з нічого» (Макав. 7, 28).

Довгий час атеїсти звинувачували автора «Буття» в неграмотності, оскільки, мовляв, за його розповіддю «вивела земля з себе рослини... і дерева» на третій день, «два великі світила» з'явилися на четвертий день, усякі ж створіння живі — на п'ятий. Але після тривалого аналізу можливостей зародження життя, аналізу згубного впливу ультрафіолетового випромінювання Сонця (і взагалі руйнівної дії енергії прямих сонячних променів), після обговорення гіпотези, за якою життя зародилося в водоймах на глибині не менш як десять метрів, мабуть, слід визнати, що в зафіксованій у Біблії послідовності подій є глибокий смисл, який ми і сьогодні ще не збагнули.

У цілому ж, як це образно сказав Й. Кеплер, завдання Біблії не в тому, щоб розповісти нам, як побудоване небо, а як туди потрапити...

А ось кілька думок про Біблію з конспекта, складеного колись протоієреєм О. С. Вакуловичем (1880 — 1974). Біблія написана для всіх часів, для всіх стадій розумового розвитку людей. І мала вона за мету не нагромадження точних знань з фізики чи астрономії, а становлення людської особистості, причому передовсім не в царині розумовій, а в духовній. Тому вона і не дає точних наукових відомостей про будову Всесвіту, як і про місце Землі у ньому. І, напевне, тому, що все це в той час і не було б зрозумілим. Бо ж розум людини тоді ще не зміцнів: людині лише належало виробляти здатність до правильних наукових узагальнень. Подані в Біблії розповіді про світобудову пристосовані для дитячого віку людства. Проте складені вони так, що містять у собі дивовижне багатство думки і необмежені можливості іншого їх розуміння в міру розвитку й дозрівання людського розуму.

У Біблії мовиться про дні творіння. Але тлумачити ці слова буквально було б помилкою, нерозумінням глибокої символіки. Йдеться тут про послідовність окремих періодів творіння і, як бачимо, загалом це збігається з тим, що дає сучасна наука. Тому ж схематичну картину найголовніших етапів в історії людства Біблія дає і тоді, коли згадує про ті чи інші історичні події. Бо основне тут — моральний смисл, моральна основа життя суспільства, духовне виховання людини. Головна ж ідея така: людина має відповідати за своє падіння, коли забуває справжню мету свого існування, відповідати перед своїм Творцем, перед собою і перед своїми нащадками, яким вона передає дедалі зростаючу ношу зла і страждань, що з цього випливатимуть.

При всьому цьому в Біблії використано конкретні образи, які найліпше були доступні дитячому розумінню. Так, у спрощеному образі, наділеному людськими рисами, подано уявлення про Бога — Творця світу. Бо лише

до такого Бога можна було пробудити в серцях людей любов і благоговіння, тоді як абстрактний образ божества навіював би на них страх і відчуження.

Біблія заклала в людині основи її розумного ставлення до самої себе і своїх близьких, усього суспільного життя. Так, десять заповідей може зрозуміти і дитина. А в них — основи моральності. Але й крім них у Біблії є ще ціла низка чудових рекомендацій щодо людських стосунків, які і сьогодні заслуговують на увагу. Ось, наприклад: «Не братимеш процентів від свого одноплемінника» (Второзак. 23, 20). Або: «...огидний бо перед Господом Богом твоїм кожен... хто робить кривду» (Второзак. 25, 16).

Читаючи книги пророків, бачимо, що в них суворо і нещадно викривається суспільна гріховність, зокрема є пристрасний суд зловживання багатством, нерівномірність його розподілу, пригнічення слабких, засуджується будь-яка експлуатація. У цих книгах — протест релігійної совісті в ім'я гідності людини як дитини Божої. Зокрема, книги пророка Єремії — це пересторога людям усіх епох, тим, хто вдається до ідолопоклонства, хто спрямовує свої сили й увагу виключно на матеріальний добробут і комфорт. Бо, створюючи собі оцих ідолів, люди забувають про їх справжнє покликання на Землі — поклонятися Богові та в його ім'я творити добро. З кожного рядка книг пророків звучить заклик до істини, добра і краси через поєднання з джерелом цих ідей — з Богом. А хто Бога відкидає, але намагається зберегти оті ідеали, уподібнюється тим, хто хоче зберегти промені, погасивши їх джерело.

Гортаємо сторінки Нового Завіту. З Христом у світ прийшов високий ідеал всезагальної любові і всепрощення: «Любіть ворогів ваших, добро чиніте тим, які вас ненавидять, благословляйте тих, які вас проклинають, моліться за тих, що вас зневажають» (Лук. 6, 27—28). Звичайно, ідеал цей був непосильний для людей. І коли християнство стало офіціальною релігією у Римській імперії, дуже швидко виявилося, що перетворити велику державу на одну християнську общину, яка жила б напруженим духовним життям, неможливо. Бо в суспільстві є завжди багато людей, байдужих до релігійних питань і заклопотаних виключно своїми щоденними справами. Так і сьогодні: в одних людей живе усвідомлення їхньої духовної гідності, в інших — розвій егоїзму, гонитва за земними благами, жадоба наживи, що сягає духовного затьмарення психіки і моральної деградації...

ЩОБ ЖИВОЮ БУЛА ДУША

У всі часи багато людей кидалося в обійми атеїстичного світогляду від неприйняття зла, страждань і несправедливості, якими сповнений світ. Питання це багатогранне і складне. Але, кажучи коротко, коли Бог є, коли є життя за гробом, то існує й справедливість. Буде вона і для тих, хто несподівано і безневинно загинув чи в якійсь катастрофі, внаслідок епідемії або землетрусу...

В цілому ж релігія стверджує так: страждання мають свій глибокий смисл. Вони змушують людину замислитися над своїм призначенням на Землі.

Звичайно, суспільна нерівність, що часто зводиться буквально до різноманітних форм рабства (фізичного чи духовного), не може не викликати протесту. Для подолання цього становища існують два шляхи. Перший — це заклик до морального самовдосконалення кожного члена суспільства і передовсім тих, в чиїх руках влада і доля тисяч чи мільйонів людей. З жалем доводиться констатувати, що цей шлях менш ефективний, ніж годилося б, беручи до уваги високі християнські ідеали. Другий — усунення гнобителів та визискувачів шляхом насильства. Своє логічне завершення таке розуміння історії дістало в ідеї побудови на Землі суспільства, в якому не було б ніякої експлуатації людини людиною, де всі були б рівні, щасливі. А що реальний світ не такий, і його, як мовлено, створив Бог, то звідти й заперечення самого Творця такого недосконалого світу. І, як висловився С. Л. Франк в «Єресі утопізму» (1946 р.), людина бере на себе справу влаштування світу на нових праведних засадах. Або, як сказав інший російський філософ С. М. Булгаков «людина ставить тут себе на місце Провидіння і в собі бачить свого спасителя!»

Бралася за цю справу інтелігенція. І ось що їй провіщав ще 1909 р. Булгаков у статті «Героїзм і подвижництво», яка була опублікована у збірці «Віхи»: «Герой, який бере собі роль Провидіння завдяки цій духовній узурпації, приписує собі і більшу відповідальність, ніж може нести, і більші задачі, ніж людині доступні. За браком ідеалу особистості, точніше, його викривлення, все, що стосується релігійної культури особи, її вироблення, дисципліни, неминуче залишається в інтелігенції у повному занедбанні. Вона позбавлена тих абсолютних норм і цінностей, які для цієї культури необхідні і які даються лише в релігії. І насамперед відсутність поняття гріха, адже слово гріх звучить для інтелігентського вуха так само дико, як і смирення... Вона увірувала разом з Руссо і з усім просвітительством, що людина є доброю за своєю природою, що вчення про первородний гріх... є забобонний міф, який не має нічого відповідного у моральному досвіді. Тому взагалі ніякої особливої турботи про культуру особистості, про так зване жалюгідне самовдосконалення бути не може і не повинно, а вся енергія цілком має витрачатись на боротьбу за поліпшення середовища. Оголошуючи особистість цілковитим його продуктом, цій же особистості і пропонують поліпшити це середовище, як барону Мюнхгаузену, який витягнув себе за волосся з болота... Перед російською інтелігенцією — важкий шлях перевиховання особистості, на якому немає стрибків, немає катаклізмів, де перемагає самодисципліна».

Згодом його земляк А. Біломорський скаже: «Моральне самоудосконалення людини є... єдиним засобом для встановлення справедливого соціального ладу. Боротьба одних соціальних груп проти інших без цієї умови — лише замінює попередні групи гнобителів новими, аніскільки не знищуючи несправедливості та пригнічення».

Чим закінчилася ота інтелігентська спроба побудувати суспільство «на нових праведних засадах» і без Бога, ота спокуса міфом літературного походження,— ми вже знаємо. Пролито море крові, а з кісток невинно замордованих можна б насипати еверести.

Економіка — вкрай неефективна. Держава розв'язувала проблему побудови раю на землі, тоді, як завжди і скрізь її турботою має бути те, щоб земне існування людей не перетворилося на пекло. Так виникла потреба перебудови, повернення до нормальних економічних відносин. І — до Бога.

Як сказав Чінгіз Айтматов, на шляху без Бога суспільство успіхів не здобуло. І люди, які пішли цим шляхом, забули, що таке гріх, розучилися аналізувати свої вчинки і думки, каятися (а це — одне з великих досягнень людського духу) у своїх провинах. Після демонстрації фільму «Покаяння» крилатим стало запитання: «Яка вулиця веде до храму?». Тобто — де отой шлях до правди і добра, яким треба йти кожному? На нього публіцист Ігор Золотуський відповів так: ця вулиця проходить крізь душу кожного з нас, і отой храм, храм добра, правди, совісті і любові,— кожен має збудувати у своїй душі.

Христос сказав своїм учням (а отже і їх наступникам — священикам, духовним пастирям): «Ви — сіль землі». Очевидно — в розумінні: релігія через вас рятуватиме людство від гниття і розпаду. Німецький філософ Йоганн Фіхте (1762—1814) назвав сіллю землі вчених. Ясна річ, зараз і ті, і ті мають співпрацювати для піднесення духовності народу, для зміцнення його психічних сил. Інтелігенція дуже завинила перед народом своїм конформізмом, пристосовництвом, пасивністю. Їй чи не найбільше слід пам'ятати оті слова, повторені слідом за М. Гоголем ще Ф. Достоєвським та нині-публіцистом І. Клямкіним: «Якщо світ поганий, а ти хочеш змінити його,— починай з себе...»

У наші дні повернення до релігії начебто відбувається. Але чи з глибоким усвідомленням «що є що?» Чи це не стало модою? Чи справді так багато людей вже віднайшло оту стежину до храму? Добре, якби це так було. Проте для багатьох запитання «є Бог чи Його немає?» і надалі залишається нез'ясованим. Авторитетних учених, особливо біологів, вони не бачать, тим більше, що вітчизняні все ще мовчать. Тому відповідь на нього доводиться шукати самому. З чого почати?

Напевне, з отого розмірковування, що відоме як «ставка Паскаля». Ось слова видатного французького філософа: «... між нами і Богом — нескінченність хаосу. І десь тут, на краю цієї нескінченності йде гра, що випаде — орел чи решка... Не грати не можна, хочете ви чи не хочете, ви вже втягнуті в цю історію... Якщо ви поставите на орла, тобто на Бога, то виграВши, ви одержите все, програвши,— не втратите нічого...»

Справді, визнавши тезу «Бог є» і заплативши відносно невелику ціну (усунувши зі свого серця ненависть до людей, відмовившись від певних лишків у житті, аморальних розваг, від пияцтва), людина дістає фізичне і психічне здоров'я. А після смерті (якщо вгадала!) — вічне щастя спілкуватися з Богом. У протилежному випадку (прийнявши тезу «Бога немає»), людина має сумнівний виграш у вигляді «свободи від забобонів», свободу вживати горілку і наркотики, свободу сексуальну. Але і ціна тут висока: брак сенсу життя, страх смерті, важкі похмілля, венеричні хвороби. Після смерті ж таку людину чекає вічна загибель, тобто трагедія, що її не окуплять ніякі втіхи цього світу.

Як бачимо, навіть за однакових імовірностей «за» і «проти», розумніше прийняти ту точку зору, яка надає життю людини сенс, цінність і мету. Тобто — «за!» Тим більше, що до цього нас схиляють оті аргументи, насамперед космологічний і телеологічний...

«Шукайте Бога... і буде живою душа ваша» — закликав близько 2500 років тому пророк Ісайя (Ісайя 55, 3—6). Шукатимемо і ми його в навколишньому світі і в найглибших закутках своєї душі. Щоб зберегти її живою...

Сьогодні саме вчені, які зуміли, зокрема, зазирнути у таємниці живого, які усвідомили, що без Всемогутнього Творця життя на Землі так і не з'явилося б, мають чітко і вголос щодень нагадувати всім людям: «так, Бог є». Вони повинні нагадувати всім те, що сказав 1500 років тому Василій Великий: «Бог створив людину твариною, яка отримала повеління стати Богом».

І все ж, не вчені поведуть людину тим шляхом зростання, не вони вкажуть їй той правильний напрям. Бо, як висловився один автор книги (на жаль, не вдалося встановити його ім'я), «наука веде людину лише до половини шляху, частину його ще долає мистецтво, частину — філософія і останній відрізок — релігія»!

Мозаїка планети

ЇХНЄ МІСЦЕ — НА ВОГНИЩІ

Один американський фабрикант по випуску білизни вирішив прикрасити чоловічі спортивні труси точною репродукцією 500-доларових банкнотів, чим заінтригував не тільки клієнтів, а й ФБР. Воно конфіскувало всю продукцію (850 штук) і наказало їх спалити. Чому? Бо закон проголошує, що копії банкнотів мають бути або на 75 процентів меншими, або ж на 150 — більшими за оригінал. Фабрикант або не знав про закон, або, що ймовірніше, вирішив ризикнути — і програв.

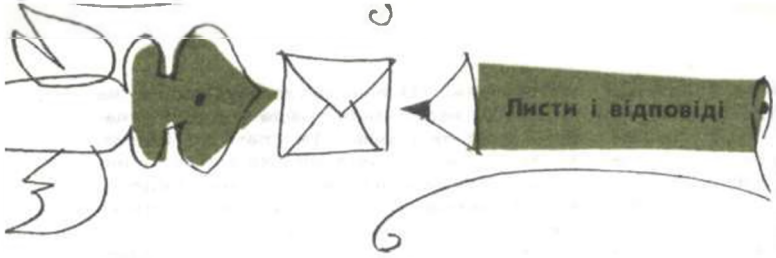

Церква і політика

Прошу відповісти на такі питання: в чому полягав розкол католицької церкви; як сформувався православний обряд; коли і як виникли Українська Автокефальна Православна і Українська Греко-Католицька церкви. В наш час, гадаю, численні читачі будуть вдячні вашому поясненню.

С. РУРАК.

с. Тернавка
Львівська обл.

Питання про виникнення релігійних конфесій, про різницю між їхніми обрядами і справді нині цікавить багатьох віруючих і невіруючих українців. Так сталося, що церковні справи опинилися в центрі політичних процесів у нашій республіці. Виявилося, що століття бездержавного існування розідрали на шматки не лише землю народу, але і його душу. Тепер ми поділяємося не тільки на червоних, білих і жовтоблакитних, на «західняків» і «східняків», на селян, робітників та інтеліген-цію, але ще й на православних, автокефалістів і греко-католиків. Історія свідчить, що релігійна ворожнеча — це найстрашніша руйнівна сила, навіть порівняно з національними та соціальними конфліктами. Разом з тим, найчастіше підгрунтям для релігійного шовінізму буває необізнаність і досить туманні уявлення маси віруючих про сутність і витоки міжконфесійних чвар. Тільки об'єктивний розгляд історичних подій змусить прохолонути гарячі голови і наповнить мудрістю гарячі серця.

Приблизно на початку II ст. н. е. християнські громади рішуче відмежувалися від іудаїзму. Нова релігія поширюється по всій Римській імперії. 324 року імператор Константин своїм міланським едиктом оголосив християнство дозволеною релігією. Наступного року під його головуванням був скликаний у місті Нікеї I-й Вселенський собор християнських церков.

Християнство спіткала та сама доля, що й саму Римську імперію, державною релігією якої воно стало. Відцентрові тенденції спричинили виділення перших автокефальних церков — Константинопольської, Александрійської, Антіохійської та Єрусалимської. Процеси автономізації були властиві східним провінціям імперії. Натомість на заході сформувалася наддержавна централізована ієрархія на чолі з папою.

У V ст. розгорілася боротьба між Римом і Константинополем за керівну роль у християнстві. Протистояння тривало до XI ст. Коли над Візантією нависла загроза перської навали, папа Лев IX пред'явив їй територіальні претензії. Константинопольський патріарх Михайло Керулларій відповів на це відмовою. Папа оголосив анафему патріарху. Церковний собор Візантії звинуватив папу в єресі. Відтоді візантійська церква перестала брати участь у Вселенських соборах. 1054 року стався остаточний розрив, утворилася римська католицька (від грецького «католікос» — вселенський) і грецька католицька церкви. Оскільки грецька церква вважає істинними тільки ті догмати і віровчення, які були затверджені першими сімома Вселенськими соборами, то вона ще зветься православною (такою, що зберігає недоторканними традиції первісного християнства, ортодоксальною).

Близько тисячі років католицька і православна церкви розвивалися кожна своїм шляхом. За цей час сформувались певні відмінності в догматах, обрядах, устрої. Так православна церква не визнає істинними такі догмати католицтва, як непогрішимість папи — намісника Христа на землі, догмат про непорочне зачаття і тілесне вознесіння Богородиці, догмат про «чистилище» і «скарбницю добрих справ». Є різниця в обрядах причастя, хрещення, миропомазання та ін. Відрізняється і сам церковний устрій православ'я. Воно існує переважно у вигляді автокефальних церков, очолюваних виборними архієпископами (патріархами, митрополитами). Константинопольсь-

кий патріарх, якого вважають вселенським, не має права втручатися у справи інших православних церков.

Після хрещення Русі роль державної церкви тут перейшла до православ'я. Руська церква була досить самостійна, але не мала автокефалії: митрополита Київського затверджував Константинопольський патріарх. Після монголо-татарської навали Русь втратила свою державність, але київський митрополит ще був главою руського православ'я і в умовах монгольської окупації, і в складі Великого князівства Литовського.

Цього часу на північно-східних землях формується Московська держава. Переїзд Київського митрополита під прихисток Володимирських (пізніше Московських) князів був однією з найважливіших передумов об'єднання земель навколо Москви. У 1448 році за розпорядженням князя московське духовенство скликало свій церковний собор і обрало єпископа Йону митрополитом Київським. Утворилися два митрополичих престоли — київський (під владою Литовських князів) і московський (державний). 1458 року відбувся офіційний розкол, а 1461 року російські митрополити почали офіційно йменуватися Московськими. Це відгалуження руського православ'я проголосило свою автокефальність, і 1589 року московського митрополита проголосили патріархом на території Російської держави.

Українське ж духовенство опинилося у досить скрутному становищі. XVI ст. розгортає наступ католицизм, що став державною релігією Речі Посполитої. 1453 року під ударами османських військ упала Візантія, і могутність Константинопольського патріарха, у безпосередній юрисдикції якого перебував Київський митрополит, значно ослабла. В цих умовах українське духовенство схилилося до злуки з Римом. Приклад подав сам патріарх, який під загрозою турецької окупації у 1439 році уклав з папою Римським Флорентійську унію.

6 жовтня 1596 року відбувся Берестійський собор, на якому було проголошено унію Руської Православної церкви з папою Римським. Умови унії: збереження в Греко-Католицькій церкві східного обряду, в тому числі, богослужіння українською мовою; зрівняння у правах з католицьким духовенством разом з гарантованою окремішністю від нього.

Частина українського духовенства гостро виступила проти спілки з Ватіканом. Подібну реакцію селян і козаків викликало й те, що унію гаряче схвалила і завзято допомагала впроваджувати польська адміністрація. Зростання національної свідомості, волелюбні прагнення народу, підкріплювані, з одного боку, натиском полонізації, а з іншого — зміцненням позицій запорозького козацтва, сприяли тому, що гасло повернення до православ'я стало одним з провідних у національно-визвольній боротьбі XVII ст.

Зусиллями Петра Сагайдачного і Петра Могили у Києві 1620 року відновлено православну митрополію. Єрусалимський патріарх Феофан посвятив на митрополичу кафедру Іова Борецького. Відомо, що саме українське духовенство виявило найбільший спротив Переяславській угоді Богдана Хмельницького з московським царем Олексієм. Тільки 1685 року київський митрополит Гедеон визнав над собою зверхність московського патріарха і одержав від нього висвячення. Наступного року Царгородський патріарх Діонисій зрікся зверхності над Київською митрополією.

Після повалення російського самодержавства розгортається національно-визвольний рух на Україні. За часів УНР питання про самостійність Української церкви постало в ряду інших питань державного будівництва. 1-го січня 1919 р. Директорія проголосила «Закон про автокефалію Української Православної Церкви та її вищий уряд». Але цей закон загинув разом з Українською Народною Республікою. Ідея автокефальності відродилася вже за радянської влади, котра проголосила відокремлення церкви від держави. Всеукраїнська Православна Церковна Рада ухвалила 5 травня 1920 р.: «Вважати Українську Православну церкву звільненою від московської зверхності: афтокефальною, незалежною і соборноправною...» Це рішення було закріплене канонами Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору. Всі спроби порозумітися з керівництвом РПЦ були марними, і тому вдалися до соборної висвяти перших ієрархів — митрополита Василя Липківського і архієпископа Нестора Шараївського.

Отже, всі три існуючі на Україні національні церкви — УПЦ (як складова Російської Православної Церкви), УАПЦ і УГКЦ — зберігають вірність східному візантійському обрядові. Різниця полягає тільки в деяких традиціях (зокрема, мова відправ та кілька додаткових догматів УГКЦ), а також — головним чином — в ієрархічному підпорядкуванні і політичних орієнтаціях, що з нього випливають.

Максим РОЗУМНИЙ.

Ю. Ю. Боберський.

Квітка кохання

Росте у Карпатах дивовижна квітка — едельвейс. У народі її називають шовковою косицею. А ще — квіткою кохання.

Виростає едельвейс у майже недоступних для людини місцях, на вершинах знаменитої Чорногори. Здавна гуцульські легіні, було, ризикуючи життям, прагнули будь-що добути чарівну квітку для своєї нареченої. Вже тільки те, що юнак зумів дістати заповітну квітку, могло бути красномовним доказом — він вартий любові.

Недарма з едельвейсом пов'язані красиві легенди, якими оповиті сиві Карпати.

Плантація едельвейсів.

Здається, одна з них народжується сьогодні. Пам'ятаєте зворушливу історію про художника, котрий поклав до ніг гордовитої коханої мільйони-мільйони червоних троянд? Та є на світі людина, яка могла б устелити дорогу кохання не те що трояндами — едельвейсами!

Цей чоловік — наш співвітчизник, лісничий Підлісніського лісництва Карпатського державного природного національного парку кандидат сільськогосподарських наук Юрій Юліанович Боберський.

Все своє життя присвятив він легендарній карпатській квітці. Вишукував, знаходив рідкісні рослинки, добирав грунти, на яких би їм добре рослось. Експериментував, помилявся, робив нові спроби... І таки домігся свого! Едельвейс прижився у штучно створених умовах.

Нині у Підлісніському лісництві, над швидкоплинним Прутом, квітує ціла плантація шовкової косиці. Радіє душа лісівника. Чекає він з нетерпінням пори, коли з'являться на рослинах червоні зернятка. Дбайливо збере їх і посадить на нових місцях, десь там — на полонині, де вічно шумлять на вітрах могутні смереки та сосни, де, здається, уже так близько до сонця і зірок...

З року в рік ширяться ділянка, на якій останнім часом проростають не тільки едельвейси, а й золотий корінь, женьшень. Спостерігаєш за пошуками Ю. Ю. Боберського, якого, до речі, в усьому підтримують керівники Дилятинського лісокомбінату і генеральний директор «Прикарпатлісу» І. Ф. Калуцький, і ловиш себе на думці: то не просто лісничий, то чарівник, чиєю працею легендарна квітка кохання з радістю повертається із сумнозвісної Червоної книги на рідну землю.

Віра ПРИШЛЯК,
інженер виробничого об'єднання
«Прикарпатліс»,
м. Івано-Франківськ.

Доброго вам здоров'я

Проти цукрового діабету

У наші аптеки надходить близько 40 видів антидіабетичних засобів. Нині найбільшою популярністю користуються пролонговані форми ін'єкційних інсулінів, бо дають змогу хворому не так часто робити ін'єкції, зменшують ризик небажаних ускладнень. Добре зарекомендували себе інсуліни акрапід «Ново» та семіленте «Ново», хоморап пенфіл, хімулін ультралонг. Найкращим серед інсулінів тваринного походження вважають інсулонг.

На жаль, сьогодні аптеки республіки не мають змоги забезпечити усіх хворих на цукровий діабет переліченими препаратами. У цьому — наша біда. Більше половини антидіабетичних засобів ми імпортуємо, останнім часом — з великими перебоями. Скажімо, протягом 1990 року забезпеченість аптек республіки інсуліном «Б» становила 37, а на 1 червня нинішнього року — лише 6 процентів від потреби. Тому зараз цим препаратом ми забезпечуємо в першу чергу дітей.

Принагідно зазначу: гіпоглікемічна дія імпортних і вітчизняних інсулінів однакова, схожі вони і структурою. Нічим не поступаються імпортним інсуліни вітчизняного виробництва — ультралонг-суспензія та семілонг-суспензія.

Невиправданий ажіотаж виник навколо угорського адебіту, бо не всі хворі, змучені його пошуками, знають, що нашими фармацевтами розроблено абсолютний аналог цього препарату — глібутид.

Не забуваймо, що ефективність лікування залежить не лише від якостей препарату, а й від уміння лікаря знайти оптимальну форму його застосування як в монотерапії, так і в поєднанні з іншими компонентами. Щодо останніх, то значну роль можуть відігравати ті з них, що не є інсуліносекреторними, але беруть участь у вуглеводневому обміні, поліпшують функцію печінки, нормалізують обмінні ферментативні процеси тощо. До цих компонентів належать різноманітні фітотерапевтичні засоби. Серед новинок — багатокомпонентний збір лікарських трав «Арфазетин».

Валентина
КАШПЕРСЬКА,

кандидат фармацевтичних наук,
директор Українського науково-дослідного центру фармації.

Про траволікування цукрового діабету розповідає постійний автор нашого журналу професор
Федір МАМЧУР.

Трави допоможуть

Ця хвороба найчастіше виникає в людей похилого віку. Діабетологи свідчать: після 70 років життя майже кожна друга людина скаржиться на погіршення стану здоров'я, що пов'язане з порушенням вуглеводного обміну. Серед найбільш характерних симптомів — почуття нестерпного голоду, виділення великої кількості сечі, раптове похуднення, охолодження нижніх кінцівок, постійні ниючі болі в литках, свербіння шкіри, особливо соромітних місць у жінок тощо.

На жаль, цукриця важко піддається лікуванню. Важливо не пропустити початкову її стадію. На цьому етапі, а також за легких форм хвороби ефективну роль можуть відіграти лікарські рослини.

Пропоную такий протидіабетичний збір:

Листя чорниць — 30,0 г;
трава галеги — 50,0 г;
стулки квасолі — 40,0 г;
корінь кульбаби — 20,0 г;
кореневище пирію — 30,0 г;
листя шавлії — 20,0 г;
кукурудзяні рильця (коси) — 40,0 г.

Компоненти змішують. 2 столові ложки суміші засипають у термос, заливають 0,5 л окропу, настоюють 12 годин. Вживають по 100 мл настою тричі на день перед їдою. Першу ранкову порцію випивають натщесерце.

Курс фітотерапії дасть кращі результати, якщо в цей час хворий не забуватиме про натуральні вітаміни та мікроелементи. При цукриці особливого значення набувають вітаміни B_6, B_1, PP, A та вітамін C, а з мікроелементів — літій, хром, цинк, манган, калій. Нагадаю, що, наприклад, вітамін С міститься в соку або екстракті шипшини, вітаміни групи В — у

дріжджах, калій — у яблучному оцті чи соку, магній — у горіхах і какао, цинк — у пшеничних висівках, квасолі та гарбузовому насінні, манган — у зеленому горошку, квасолі та дріжджах.

Хворим цукрицею корисно споживати велику кількість ярини, перш за все, сирої цибулі. Бажано вживати сік із селери, моркви, сирої капусти.

Зауважу, що лікування цукрового діабету у похилому віці має бути комплексним. Окрім застосування фітотерапії, насичення організму натуральними вітамінами та мікроелементами, необхідно постійно дотримуватись відповідної дієти, безперервно вживати специфічні фармакологічні середники, виконувати відповідний комплекс гімнастичних вправ, більше часу проводити на свіжому повітрі, уникати конфліктних ситуацій.

Тривалими клінічними дослідами фітотерапевтичних методів лікування доведено, що у хворих на діабет літніх людей, які пройшли комплексне лікування з обов'язковим компонентом фітотерапії, у 95 випадках із 100 відчутно знижувалась кількість цукру в крові. Бажаю швидкого одужання також всім, кому, можливо, доведеться скористатись поданими тут порадами.

Федір МАМЧУР,
професор.

Лікую себе сам

З великою насолодою і розумінням справи прочитав «Диплом від Бога» Б. Болотова. Я не професор медицини і не вчений узагалі, але доля примусила мене вивчати лікарські рослини і лікуватися самотужки. А сталося ось що: коли мені було 30 років, я дуже тяжко захворів. Тоді я працював у Бердичеві, там мені й видалили апендикс. На жаль, після операції стало ще гірше, одне слово я побував під ножем у київських клініках. Тримали мене три роки, зробили ще три операції, і врешті-решт відправили з медсестрою додому вмирати. Та, мабуть, не судилася мені смерть. Поки сестра купляла квиток на потяг, я сидів біля входу до вокзалу (у Києві). Поруч зі мною на столику дівчина продавала книжки. Одну з них я й придбав — «Що таке алое».

Повернувшись, усіх просив приносити мені алое. Спасибі людям, несли. Я його їв, як капусту, і читав, читав. Потім придбав маленьку книжечку Нюсаля, і пішло далі.

Через рік я уже працював, шукав книжки, збирав трави і лікувався сам, як умів. Коли нині пригадую, як мене лікували «академіки», мороз іде під шкірою.

Для чого це я? Щоб сказати: мені зараз 75 років, але на вигляд — набагато молодший. Тільки-но пішов на пенсію. Почуваюся дуже добре, чого зичу і вам. А ще прошу: друкуйте такі матеріали у вашому журналі. Нехай люди знають, як можна лікуватися самому. Більше 30 років не був у лікаря, не вживав ніяких таблеток. Чай п'ю лише із трав, зібраних власноруч, бо ті, які продають на базарі або в аптеці, невідомо де зібрані і як висушені.

З пошаною ваш постійний передплатник

Михайло ФЕДУН.

м. Кривий Ріг.

Не ховайте срібні ложки!

Цілющі властивості «срібної» води відомі людям здавна. Ще Геродот писав про воду царів, яка зберігалася в срібних священних чашах. У деяких країнах донині зберігся звичай при освяченні колодязя кидати в нього срібні монети. Бактерицидний ефект сполук срібла перевершує, скажімо, дію карболової кислоти у 1750 разів. Деякі дослідники вважають, що «срібна» вода як бактерицидний засіб не поступається навіть хлору. Більше того: на відміну від хлору срібло довго зберігає свою активність і не впливає на органолептичні показники води. Завдяки цій властивості воно є одним із найкращих реагентів, широко застосовуваним для дезинфекції й консервування вод, зокрема,— мінеральних.

Цікаві результати одержано в медицині. Доведено, що за певних концентрацій срібло «омолоджує» кров, прискорює деякі фізіологічні процеси в організмі. Певні розчини срібла гоять запалення та нагноєння шкіри, викликані бактеріальним зараженням. Застосовують і так звану срібну пудру.

Перші спроби застосувати на практиці бактерицидні властивості металів датовані 1907 роком. Один з ініціаторів цієї справи Г. І. Сєриков знезаражував воду, занурюючи в неї пластини з чистого металевого срібла. 1917 року італієць Сесіль запропонував знешкодити питну воду у посуді, оздобленому ізсередини срібним дротом.

Найбільш ефективним виявився метод приготування «срібної» води за допомогою електролізу.

Питну воду, збагачену іонами срібла, можна приготувати вдома, скориставшись побутовим іонатором. А найпростіше — щодня користуватись, якщо є, срібним посудом, ложками, виделками. Багато хто ховає ці речі у скринях чи навпаки — виставляє в сервантах як коштовну прикрасу. Пам'ятаймо: найбільша цінність — наше здоров'я.

Вячеслав НАЄНКО,
науковий співробітник
Інституту хімії
високомолекулярних
сполук АН УРСР.

Цілющий горіх

Волоський чи, як ще кажуть, грецький горіх — окраса і охоронець саду, щедрий годувальник і справжній цілитель.

Його широко застосовують у народній медицині при хворобах шкіри, цукровому діабеті, діатезах, рахіті, золотусі, ангіні, склерозі, як глистогінний засіб, він регулює шлунково-кишкову діяльність. З листя готують тонізуючі та загальнозміцнюючі напої. Вони поліпшують обмін речовин, розсмоктують інфільтрати, справляють протизапальну та проносну дію. Стиглі плоди вживають за підвищеної кислотності шлункового соку, а горіхову олію — при камінцях у жовчному міхурі.

У XVII столітті поранених козаків лікували відваром листя волоського горіха, або засипали рани порошком із висушеного зілля чи прикладали до них свіже товчене листя. Відвар із листя горіха і тепер використовують у формі ванн, полоскань, обмивань, при геморої, подагрі, поліартриті, рахіті, скрофульозі, висипах, екземі, для виведення вугрів.

Здавен волоський горіх відомий як надійний засіб проти отрути. За переказами знаменитий римський полководець Помпей, здолавши понтійського царя Митридата, знайшов у його палаці чудодійний рецепт, за яким можна було приготувати ліки, що протягом доби нейтралізують в організмі найміцнішу отруту. Ліки ці готували із двох волоських горіхів, двох плодів інжиру з листям та солі.

Облишивши напівлегендарні пригоди, подаємо кілька рецептів ліків із грецького горіха, що перевірені практикою наших сучасників.

Настій водний: листя 10 г, води 200 мл. Приймають по 50 мл 3 рази на день.

Легкий відвар: листя 15 г, води 250 мл. Приймають 2 або 3 рази на день. Цей відвар особливо корисний при цукровому діабеті.

Мазь: 15 г дрібно нарізаного листя заливають 100 г соняшникової сирої олії, витримують 7 діб, прогрівають протягом трьох годин у киплячій воді (водяна баня), двічі проціджують крізь марлю, кип'ятять ще півгодини, додають 15 г жовтого воску.

Народний засіб вигнання круглих глистів. За півгодини до сніданку з'їдають 6 горіхів, до обіду — 5, до вечері — 4. Горіхи ретельно розжовують. Курс лікування — три дні.

Хворим з підвищеною кислотністю шлункового соку радимо з'їдати щодня по 50—100 грамів горіхів. Відвар листя (5 г на склянку води) можна давати дітям (по чайній ложці тричі на день) при рахіті, діатезі, запаленні лімфатичних вузлів. Цим же відваром полощуть горло при ангіні та застосовують у вигляді примочок як бактерицидний засіб при шкіряних хворобах.

Відвар листя (20—35 г на 3 л води) додають дітям у ванну. Таким же відваром миють голову, щоб волосся набуло темнішого кольору.

Олександр ЗУБКОВ.

Інтим

Зігфрід ШНАБЛЬ

Про причини фригідності

Вони різні: порушення обміну речовин, внутрішні недуги, тривале вживання певних лікарських препаратів. Іноді фригідність з'являється після хірургічних втручань, пов'язаних з видаленням матки, яєчників тощо. І дуже рідко до фригідності спричинюється гормональний фактор.

Деякі жінки скаржаться на брак статевого потягу після народження дитини. Якщо така причинна залежність і існує, то хіба що побічна, обумовлена тим, що жінка цілком поринає в своє материнство, відсторонюючи чоловіка на другий план.

Людина не народжується наділеною статевим потягом, а має тільки біологічну передумову до дальшого його розвитку. Коли і як розвивається статевий потяг — залежить не тільки від віку. За повноцінного харчування дитини її статеві органи ростуть і розвиваються синхронно з нею. Тільки-но дитина почне виявляти до них інтерес, це одразу ж дістає відповідну соціальну оцінку з боку дорослих, переважно батьків і вихователів. Вони сприймають це або з розумінням, або, що трапляється значно частіше, засуджують, нерідко навіть карають дитину (яка, наприклад, грає статевим органом). Через це її відчуття і уявлення про статеві органи пов'язуються спочатку дифузно й позасвідомо з почуттями (часто негативними). Перегодом, під дією різноманітних духовних чи моральних

3. Шнабль «Чоловік і жінка». Продовження. Початок — у № 2 за ц. р.

них впливів формується вже позитивне або негативне ставлення до сексуальності, що залежить від індивідуальних рис молодої особистості. У реальному житті ці впливи і взаємозалежність різноманітних факторів довколишнього світу, виховання і якостей характеру кожної людини набагато складніші. І справа не в тому, що негативна позиція батьків і вихователів неодмінно гальмуватиме сексуальність підлітка, а у тому, що згідно з нашими спостереженнями, фригідних пацієнток утричі більше серед тих, кого «виховували занадто суворо».

Статева холодність багатьох жінок найчастіше зумовлена особливостями їхнього життя, наприклад, ставленням батька до матері, іноді сильним психічним потрясінням та іншими причинами. Тільки доскіпливі психологічні дослідження допомагають виявити, якою мірою оточення сприяло викривленому формуванню сексуальності.

Статевий потяг у багатьох жінок зростає поступово, упродовж тривалих інтимних стосунків з коханим чоловіком. Молода малодосвідчена дівчина не відчуває спершу аніякої потреби у статевих зносинах. Звичайна річ, вона дістає насолоду від поцілунків зі своїм другом, якщо кохає його. Та коли вона вступає з ним у близькі стосунки, то чинить так, поступившись скорше його наполяганням на цьому, аніж спонукувана власним статевим потягом. Цілком припустимим є й таке: якщо жінка не зустріне партнера, здатного пробудити в ній статевий потяг, то він, очевидно, так і не з'явиться протягом усього її життя. Але такі випадки трапляються рідко, і стосуються головним чином жінок зі слабкою сексуальною збудливістю або в разі тяжких неврологічних розладів з витісненням статевого потягу у дитинстві. Так само рідко трапляється абсолютний брак лібідо внаслідок гіркого розчарування, згвалтування чи якихось інших стресових станів. Психічно здорова особистість рано чи пізно впорається з цими переживаннями, від яких, по деякім часі, не залишається і сліду. Подекуди фригідність є симптомом психопатії чи неврозу.

Нерідко до сексологічної консультації звертаються жінки, які, за їхніми розповідями, не відчувають статевого потягу. Деякі втратили його раптово, деякі — поступово. Одні — на короткий час, інші — на тривалий період, а головне, різко змінилося їхнє ставлення до партнера: вони відчувають до нього не знану раніше антипатію.

Не завжди вдається виявити причини таких змін. Якщо чоловік стає черствим і грубим, або в дружини з'явився інший об'єкт захоплення, то таке ставлення до чоловіка цілком пояснене і по суті не є свідченням істинної статевої холодності.

Статевий потяг жінки, не виключено, поступово регресуватиме, якщо через порушення потенції або грубого невміння чоловіка вона не дістає задоволення. Своїм збайдужінням вона начебто боронить себе від ще більших розчарувань.

Хоч робота за фахом не справляє негативного впливу на статеві почуття, нам все-таки вдалося довести, що жінки, постійно перевантажені роботою і хатніми справами, переобтяжені турботами, конфліктами, горем, втрачають будь-який інтерес до статевих контактів. Під час відпустки й після розвантаження вони часто знову стають ніжними дружинами, якщо статева антипатія не тривала в них упродовж років і не перетворилася на хронічну.

Лікування фригідності

Подолання фригідності — одне з найскладніших завдань сексології. Статеве почуття не виникає з примусу. Лікування ж гормонами виправдане либонь в одиничних випадках. Якщо гормони й справляють лібідостимулюючу дію, то, як правило, тільки чоловічі, а тривале їх застосування призводить до розвитку в жінок чоловічих статевих ознак.

Де ж вихід? Усе, що будь-коли сприяло появі в жінки бажання, треба використати у подружньому житті, а всього, що посилювало антипатію,— негайно позбутися. Основну роль тут відіграє чоловік. Якщо жінка найбільш сприйнятлива до любощів, коли не опікується тим, що далі настане коїтус, то чоловікові рекомендуємо цим і обмежити тимчасово інтимні стосунки. Здійснювані з любов'ю і фантазією любощі, збагачуватимуть її еротичними відчуттями. Якщо ввід пеніса у піхви все ще викликає в жінки відразу, біль і оборонну реакцію, чоловік повинен, не полишаючи сексуальної гри в області зовнішніх статевих органів, поступово підвести її до приємних відчуттів від безпосередньої близькості. Найбільшого успіху досягають там, де панують гармонійні подружні стосунки. Суперечки й сварки вдень залишають неприємний осадок до самого вечора й часто гасять щонайменшу іскорку потягу.

Фригідність, як наслідок неврозу, лікують тривалою психотерапією, спрямованою на зміну патологічного ставлення до статевого кохання. Таке лікування вимагає від лікаря високої кваліфікації, часу, а з боку жінки та її партнера — наполегливості. Якщо у фригідної жінки так і не вдалося пробудити лібідо, то безнастанні, сповнені уваги консультації допоможуть їй принаймні здолати негативне ставлення до коїтусу і сприймати його як вираз невід'ємності, щоб на сімейних стосунках, попри недосконалість їх у інтимній сфері, це не позначалося, щоб дедалі поглиблювався й розширювався їх духовно-еротичний базис.

Навіть ті представниці прекрасної половини людства, які ще не спізнали статевих почуттів, врешті-решт не так байдуже ставляться до відсутності статевої близькості.

Трапляється подеколи, що на припочатку інтимних стосунків з партнером жінка відчуває до нього статевий потяг, котрий поступово згасає, не підкріплюваний почуттям задоволення, що зрештою сприймається як фригідність. Кожний психотерапевт знає, що нерідко у таких жінок, мовбито навзамін статевої незадоволеності, розвиваються такі негативні риси характеру, як властолюбність, задерикуватість, марнославність і таке інше. Усе це промовляє: жінка сприймає свою фригідність, як ваду. Отже, треба зробити усе можливе, щоб цю ваду усунути.

«Магічне дзеркало» Нострадамуса

Шанувальники Нострадамуса дещо перебільшували, проголошуючи його «єдиним серед смертних», хто прозирав майбуття людства. «Пророк пророків» мав вельми поштивих попередників і, власне, продовжив традицію, започатку ще глибокої давнини.

Література античних часів доносить свідчення про легендарну віщунку Сивіллу, пророцтва якої теж заповідалися на всі часи. Вони були написані віршами — гекзаметром — на пальмовому листі. На думку вчених, то був, імовірно, звід давньогрецьких оракулів.

За легендою, існувало дев'ять Сивіллиних книг. За якихось, не зовсім ясних обставин, цареві Тарквінію Гордому випала нагода придбати їх, але збентежила надто висока ціна. Поки цар вагався, власник спалив три книги, потім ще три. Аби врятувати решту, Тарквіній погодився купити їх за вартістю усіх дев'яти, на власному прикладі довівши, що скупий платить двічі... Книги зберігали у храмі Юпітера Капітолійського, не розголошуючи їх змісту. Але згодом, мабуть, вони стали доступними. Принаймні знаменитий давньоримський політик і оратор Марк Туллій Ціцерон (106—43 р.р. до н. е.) свідчив про них з упевненістю людини, ознайомленої з текстом. «Автор,— писав він, характеризуючи пророцтва Сивілли,— виклав їх так майстерно, що всі події можна вважати передбаченими, оскільки в його висловлюваннях немає ніяких вказівок на певних осіб чи певну епоху. Крім того, він навмисне висловлюється так темно, що одні й ті ж вірші за різних епох можна віднести до зовсім різних подій».

Як бачимо «техніку» пророкування майбутнього винайшли задовго до Нострадамуса.

Були у французького провидця предтечі і в пізніші часи. Наприклад, Альберт Великий — знаменитий алхімік (а, крім того, філософ, астролог, винахідник, природознавець) XIII століття, автор трактату «Оракули», більш відомого під назвою «Алхімічні загадки». Прогнозуючи події на тисячоліття вперед, Альберт передрікав, зокрема, що в наступні віки відкриють «великий берег», на якому оселиться «північний народ», утворивши могутню державу; що на деякий час людство вельми захопиться усілякими машинами, але потім полишить їх, як дитячі іграшки; що за якихось 700—800 літ люди дістануться Місяця й Марса, а через тисячу — ангели зазвичай сходитимуть з небес на землю, як то було у прадавні часи.

Ще більш далекосяжний прогноз на майбутнє склав загадковий автор так званої «Вічної книги», про якого відомо, що жив, імовірно, в XV столітті, був ченцем францисканського монастиря і писав під псевдонімом Раньо Неро (Чорний Павук). Перед змаганнями італійського оракула блякне навіть трьохтисячолітня епопея Нострадамуса. Як твердять сучасні дослідники, Чорний Павук «бачив» удвічі далі: крайня межа його передбачень — 6323 рік!..

Але, як не раз траплялося в історії, пророцтва Альберта, Раньо Неро та інших провидців загубилися у вирі часу, а «Передбачення» Нострадамуса набули повсюдного розголосу. Дехто пояснює це художніми перевагами тексту. Але, не виключено, причина в іншому: тиражована друкарями Європи, книга Нострадамуса стала широко доступною. Знайшлося багато палких прихильників, котрі заходилися витлумачувати та розгадувати ребуси її катренів, інтригуючи загал сенсанційними відкриттями.

Започаткував справу учень і біограф Нострадамуса — астролог Жак Шавіньї. За чверть століття по смерті вчителя він написав книгу «Перше обличчя французького Януса», яка знову збудила пригаслий було інтерес до Нострадамуса. Крім шанобливого мемуару, в ній містився огляд подій останнього тридцятиліття — від 1556 до 1590 року — та підходящі цитати з «Центурій». Зістав-

Продовження. Початок — у № 8 за ц. р.

Мішель Нострадамус пророчить королеві Катерині Медічі майбуття її синів, яке постає перед нею у дзеркалі. (Гравюра XIX століття.)

ляючи пророцтва з історичною дійсністю, Шавіньї у багатьох випадках констатував відповідність і, звісно, прославляв геній учителя.

Згодом виникла ціла література, спеціалізована на коментуванні текстів Нострадамуса. З «Центурій» видобували дедалі нову інформацію. У віршах, які у минулому здавалися безглуздими, дослідники новітніх часів виявляли логіку і глибокий смисл. У дзеркалі пророчої книги кожна доба впізнавала себе. Траплялося, в одному і тому ж чотиривірші знаходили прикмети різних епох. «Те, що в XVI столітті приписувалося Генріху Наваррському, в XIX столітті могли приписати Наполеону, а в XX столітті — Гітлеру. Під агентами Антихриста, про котрих чимало мовлено в Нострадамуса, в XVI столітті розуміли «безбожних кальвіністів», у XVIII столітті — «безбожних якобінців», а в XX столітті — «безбожних більшовиків»,— іронічно зауважував історик Е. Берзін.

Та, незважаючи на закиди скептиків і критиків, яких Нострадамусу не бракувало в усі віки, його пророча поезія все глибше проникає у свідомість європейського громадянства, справляючи відчутний вплив на культуру. Нострадамуса цитують політики, над його сентенціями і прогнозами розмірковують філософи, його ім'я згадують на університетських лекціях і вчених диспутах, у віршах і трактатах. Бібліографія нострадамознавчих праць поповнюється. Їх налічують десятки, згодом сотні (а нині вже тисячі).

Наприкінці XIX століття Європа переживає новий сплеск інтересу до великого провидця. Апологети Нострадамуса твердять, що він і це передбачив у «Центуріях»:

Я буду визнаний і вславлений
У світі вдруге,
Коли архієпископом Парижа
Стане єврей.

1878 року пророцтво, хоч, може, й не вповні точно, але справдилося: одним з єпископів французької столиці папа римський призначив хрещеного єврея. За рік по тому в Парижі виникає товариство по вивченню спадщини Нострадамуса, знаменуючи початок нової хвилі «нострадамоманії», що перекотилася і в наступне століття.

Щоправда, в XX столітті захоплення пророком супроводжувалося водночас шаленим гонінням на нього. Наприкінці XIX віку його таврувала церква, пізніше — фашисти і сталіністи. Але студії «Передбачень» практично не припинялися, і нострадамознавці новітнього часу справді уславили пророка так, як не підносили його навіть за життя.

Книгу пророцтв нині перекладено майже на всі європейські мови. У Франції, США, Великобританії, Італії, ФРН діють товариства по вивченню творчості Нострадамуса. Виходять спеціальні періодичні видання і, звісно, нові книги. З числа останніх згадаємо фундаментальну працю француза Жана Шарля де Фонтбрюна, опубліковану 1980 року в Парижі. У книзі, обсягом у 600 сторінок, крізь призму передбачень Нострадамуса

простежено 400-літню історію Європи — від часу появи «Центурій» і до сьогодення. Висновки Фонтбрюна щодо точності прогнозів цілком би вдовольнили самолюбство пророка...

У «Тартарію» (під такою назвою у перекладах «Центурій» фігурує наша країна) мода на Нострадамуса прийшла з деяким запізненням. Написана старофранцузькою зі вставками латини книга пророцтв довгий час не мала повного перекладу. Щоправда, в двадцятих роках в СРСР вийшла збірка фрагментів з «Центурій», але її розцінили як ідеологічно шкідливу. Все повертається на круги своя: як і за часів французької революції, бідолашного Нострадамуса знову записали в контрреволюціонери... Широке знайомство з доробком пророка розпочалося лише останнім часом*. Але, хтозна, чи не вітчизняним дослідникам спадщини великого провидця судилося розкрити її хвилюючі загадки. Скажімо, таємницю зашифрованого в тексті «Центурій» ключа до точного датування пророцтв. До спроб віднайти цього ключа вдавалися здавен. Хронологічну систему книги Нострадамуса намагався збагнути Ньютон, а, можливо, й Паскаль. У наш час шукати таємничий «ключ Нострадамуса» заходився директор астрологічного центру при президії АН СРСР Павло Глоба. І, як твердить,— знайшов. Студіюючи «Центурії», оповідає Глоба, він «був здивований тим, що Нострадамус у своїх чотиривіршах поділяє слова на частини, роблячи їх переноси, припускається граматичних помилок, що аж ніяк не узгоджувалося з його високою освіченістю. Нострадамус без сумніву, власноруч коректував свій текст, але свідомо не виправляв граматичні помилки. Це насторожувало і наштовхнуло автора (П. Глоба пише про себе у третій особі — М. К.) на думку, що в чотиривіршах зашифровано час подій. Спроба застосувати для розшифровки спеціальний нумерологічний ключ увінчалася успіхом. Виявилося, що кожний рядок чотиривірша приховує певну цифру. Перший рядок давав нумерологічну суму, що дорівнювала 1, 2 або 3. Це означало, що мовиться про відповідне тисячоліття, в якому справдиться дана подія. Другий, третій й четвертий рядки теж давали кожен свою цифру. Граматичні помилки знадобилися Нострадамусу для того, щоб правильно зашифрувати дату подій».

На жаль, автор сенсаційного відкриття підтверджує свої міркування лише поодинокими конкретними прикладами датування пророцтв. Певно, віднайдений ним ключ «відкриває» далеко не кожний катрен «Центурій».

Час, однак від досліджень та дослідників перейти до самих «Передбачень» і з'ясувати, що було, що є і що буде,— за Нострадамусом...

У тиші ночі, від очей сховавшись,
Я в бронзове сідаю крісло, насамоті.
З пітьми зринає іскрою вогонь*,
Що править дзеркалом подій грядущих.
Перо тремтить в руці, тремтить паперу аркуш,
Все ближче, ближче сяйво божества...

Так розпочинається пророча поема Мішеля Нострадамуса. Складається вона з 12 віршованих розділів (центурій), написаних чотиривіршами, та двох прозових послань, адресованих синові Цезарю і королю Генріху II. Як твердять апологети провидця, в цьому дивовижному творінні «закодовано» інформацію мало не про всі визначні події історії — європейської, світової, навіть планетарної...

У вже згадуваній книзі Фонтбрюна подано перелік збігів історії прогнозованої і дійсної. Серед точно передбачених подій французький дослідник називає відкриття Америки, Австралії, Антарктиди, Велику Французьку революцію, проголошення незалежності США, розгром Наполеона в Росії, спорудження Суецького та Панамського каналів, першу і другу світові війни, перший політ людини в космос... Число геніальних прозрінь примножують інші тлумачі «Центурій». Англієць Стюарт Робб вважає, що Нострадамус передбачив низку науково-технічних винаходів,— зокрема

* Перший повний російськомовний переклад «Центурій» видано 1974 року на Заході. Автор його — російський поет-емігрант Вячеслав Завалішин. Катрени Нострадамуса у перекладі Завалішина завдяки газетним публікаціям набули в СРСР широкого розголосу. Та, на думку фахівців, цей переклад не вповні відповідає оригіналу,— це, швидше, вільний поетичний переказ «Центурій», до того ж надміру політизований.

Нинішнього року журнал «Гермес» розпочинає публікацію нового, гранично наближеного до оригіналу, перекладу книги Нострадамуса, здійсненого З. Агаповою і М. Скородумом.

Українського перекладу «Центурій» поки що немає.

* Нострадамус натякає на зв'язок з давньогрецькими провидцями та їхньою методою пророкування. Бронзове крісло асоціюється з бронзовою триногою дельфійського оракула. Вогонь служив у Дельфах засобом ворожіння: за характером полум'я визначали, яким буде майбутнє.

появу підводних човнів, літаків, танків, космічних ракет, телебачення, понтонних мостів. Інші дослідники спадщини пророка вбачають у ньому предтечу сучасних футурологів і твердять, що він зі свого часового далека прозирав майбутні тенденції суспільно-політичного розвою: падіння спадкових монархій, переможне утвердження республіканської форми правління, появу на грунті народовладдя нових, ще жорстокіших деспотій.

Значну частину пророцтв, що вже збулися, тлумачі «Центурій» пов'язують з подіями французької історії. Вважають, що у віршах Нострадамуса мовлено про всіх видатних діячів Франції — від Генріха II до президента де Голля.

Ось деякі зразки. Прогноз щодо шанувальниці і патронесси Нострадамуса:

Пані, залишена в царстві
Єдиним, що згаснув на ложі честі.
Сім літ їй плакати в горі.
Та потім — блискуче правління
і довге життя.

В катрені немає імені, але дослідники одностайні: йдеться про Катерину Медічі. 1559 року, по загибелі чоловіка, Генріха II, королева-вдова оголосила траур, що тривав сім років. Померла вона в сімдесятирічному віці.

Лаконічно, але ємко описано злет і падіння Наполеона Бонапарта:

Простий вояк посяде трон
французьких королів,
І в переможному поході пройде
всю Європу.
Солдатські чоботи досягнуть
східних меж.
Але відступить і помре
на острові глухому.

Подробиці деяких пророчих оповідок Нострадамуса змушують повірити в легенду про його ясновидіння.

У катрені, де, без сумніву, йдеться про втечу короля Людовіка XVI і королеви Марії-Антуанетти з революційного Парижа, Нострадамус згадує Варенн — назву містечка, де в ніч на 22 червня 1791 року затримано вельможне подружжя. Французький учений Жорж Дюземіль, автор книги про Нострадамуса, названої за рядком цього знаменитого чотиривірша — «Чорний чернець у сірому в Варенні»,— писав: «Жодне місто і жодне село у Франції з такою назвою ніколи не відігравали ніякісінької ролі у нашій історії, крім міста Варенн-ан-Арагонн в одну-єдину ніч 1791 року...»

З подіями Великої Французької революції пов'язують ще одне дивовижне пророцтво:

Ніхто не зможе відвернути страти,
Всі будуть проти, не дійдуть листи.
Бунтівники з чотирнадцяти сект
Мрії Руссо безплідними полишать.

Мовиться про страту Людовіка XVI та хистке становище Марії-Антуанетти, яку підозрювали у зв'язках з ворогами революції, а тому перехоплювали адресовану їй пошту. Але, як зауважують перекладачі «Центурій» З. Агапова і М. Скородум, «найбільше вражають слова «мрії Руссо», адже ім'я подано в абсолютно точній транскрипції. Жан-Жак Руссо, чиї ідеї надихали революцію, народився 1712 року» — через півтора століття по смерті Нострадамуса...

У «Передбаченнях» згадуються й інші країни — Німеччина, Голландія, Іспанія, Данія, Персія, навіть Китай. Одне з найточніших і найчастіше цитованих пророцтв стосується Великобританії:

Англія створить велику імперію,
Всемогутня понад 300 літ.
Всесильна на морі й на суші.
Лузитанців це не потішить.

В останньому рядку мовиться про Португалію, яка за життя Нострадамуса була наймогутнішою морською державою.

Російська імперія фігурує у Нострадамуса під різними назвами: Тартарія, Аквілон, гіпербореї, сіверяни. Катренів, присвячених їй у книзі пророцтв небагато, зате у далекій перспективі Аквілону обіцяно велике майбуття. Між іншим, на думку Нострадамуса, саме тут він знайде належну шану: «Мені поставлять пам'ятник вдячні гіпербореї...»

До числа правдивих передбачень російської історії відносять, зокрема, таке:

Венеція постане на північному морі,
Виросте місто з мертвої води.
Вельможний кіт на тартарському
троні
Підніме знамено війни й перемоги.

П. Глоба, користуючись своїм нумерологічним методом, датує подію, описану у початкових рядках, 1702 роком (тоді було прийнято рішення про будівництво Петербурга — «північної Венеції»), а два заключних пов'язує з розгромом шведів армією Петра I.

Коментатори Нострадамуса знаходять у нього також вказівки на знаменитий перехід Суворова через Альпи, тріумфальний вступ «слов'янського ведмедя» у Париж після перемоги над Наполеоном, появу на політичній арені молодого Леніна та інші події російської історії.

Проте навіть побіжний аналіз віршів «Центурій» засвідчує, що ці, а також чимало інших подій, пов'язаних з європейською історією, доточені до них, як мовиться, білими нитками. Тексти Нострадамуса, як правило, не містять історичної конкретики, а відтак і витлумачуються залежно від побажань і фантазій інтерпретатора.

Слід, однак, зауважити, що саме у цих неконкретних, туманних, «сюрреалістичних», за висловом одного з дослідників, віршах нерідко й заховано справді пророчий зміст. Ясні, точно датовані передбачення — улюблена мішень критиків Нострадамуса. Майже щоразу, коли в катрені вказано рік майбутньої події, оракул та його адепти опиняються в скрутному становищі. «Хрестоматійний» приклад — 91-й катрен 10 центурії, де Нострадамус на 1609 рік пророчить римському кліру вибори нового папи (а, отже, смерть попереднього). В Римі всерйоз сприйняли пророцтво — дипломатичні кур'єри весь рік тримали напоготові осідланих коней. Але Павло V, що посідав тоді папський престол, проігнорувавши пророка, прожив ще добрий десяток років... Ще один оманливий прогноз, з передмови до «Центурій»: «Внаслідок епідемій, тривалого голоду, війн, а насамперед повеней, світ так применшиться і так мало залишиться людей, що не знайдеться охочих працювати на полях». У цій апокаліптичній оповіді йдеться про 1732-й — пересічний і до того ж порівняно благополучний рік європейської хронології.

Складається враження, що кожного разу, коли Мішель Нострадамус прагнув увібгати «божевільні» образи своїх нічних видінь у прокрустові межі раціональних розрахунків, «сяйво божества» вгасало у його салонській келії, і відлітав геній, а в бронзовому кріслі оракула опинявся учений штукар...

Микола КУХАРЧУК.

(Закінчення в наступному номері.)

Мозаїка планети

БІОАРХІТЕКТУРА

Біоархітектура зорієнтована на ідею центрального місця людини в екосистемі і грунтується на традиційних елементах народного зодчества, що включає місцеві матеріали, кліматичні умови і навіть особливості стану здоров'я та психіки населення.

У країнах із спекотним кліматом традиційна архітектура завше вправно використовувала тінь від дерева або прохолоду подвір'я. Ескімоси через свій чум спізнали доцільність термітників. Китайські оселі споруджують на палях фасадом до рисових полів. Краще, говорять біоархітектори, не відходити від традиції, і протиставляють хмарочосам охайний австрійський будинок з дерева і цегли, споряджений сонячними панелями, з великими засклениими поверхнями, орієнтований на південь.

Основне для біоархітектури — розумне використання енергії. Австрійський біоархітектор Гельмут Дойбнер пояснює, що в ідеальному екологічному будинку завжди враховано земний магнетизм, напрямок вітрів і орієнтація на Сонце. У кімнатах з великими вікнами на південь мешканці перебувають удень. Спальні розташовують на північному боці. Рекомендовано одну із сонячних кімнат використати як зимовий сад. Не слід забувати про сонячні панелі на даху, цегляний комин або керамічну піч, пристрій для збирання і повторного використання дощової води. Суворо заборонені цемент, синтетичні матеріали, металеві конструкції там, де можна обійтися без них. Основними є ізолюючі панелі для даху і підлоги та подвійні вікна.

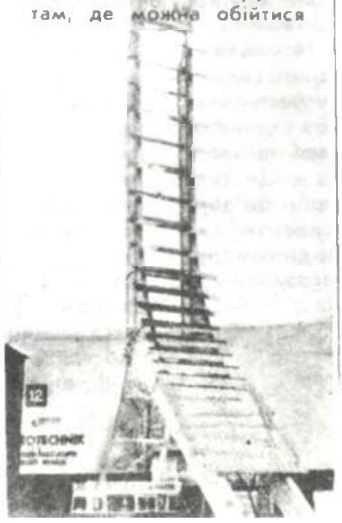

Для біоархітектурних будинків, зведених у Баварії, використовували вапняки, гравій для фундаменту, дерев'яні панелі, черепицю з цегли або деревину для даху. Дерев'яні стіни бажано вкривати біологічними лаками: краще трохи програти у кольорі, ніж труїти хімією приміщення. І головне — слід повністю уникати цементу, оскільки для повного його висихання потрібні роки.

Якщо будинок має кам'яну підлогу, матеріал для неї слід перевірити лічильником Гейгера, щоб визначити можливе радіоактивне забруднення. Деревину для балок і стін слід зрубувати вночі при повному місяці. В спальні не слід тримати електричні прилади: «Електромагнітне поле, що створюється,— твердять біоархітектори,— може зашкодити організмові під час сну, коли він найслабше захищений». Біоархітектори переконані також, що правильно спроектований будинок може захистити від шкідливого впливу космічних променів.

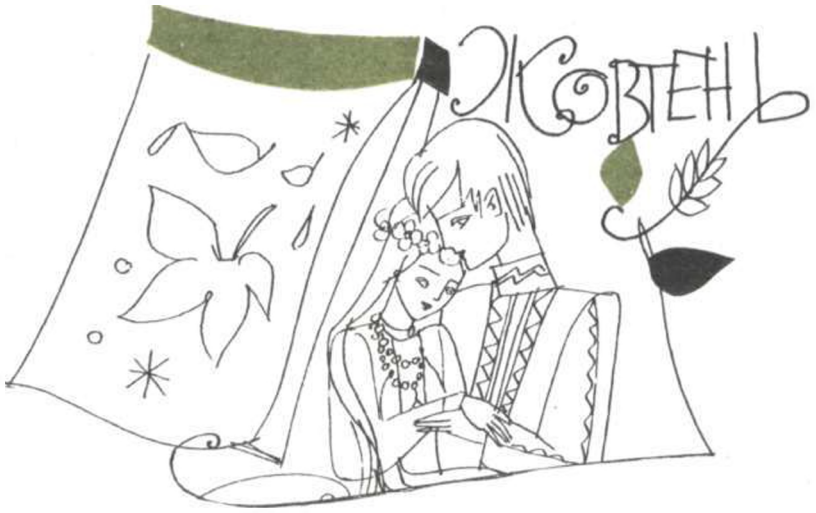

9 жовтня* в народі святкують Івана Богослова. До цього свята селяни поспішали засіяти озимі. Побутувало прислів'я: «Хто не засіяв до Івана Богослова, той не вартий доброго слова».

Основні сільськогосподарські роботи завершувались, і настав час для відпочинку та розваг. На Івана Осіннього (так ще називали свято) молодь влаштовувала великі вечорниці: хлопці наймали музик, дівчата вскладчину готували святкову вечерю.

За кілька днів по тому — **14 жовтня** — відзначали найбільше осіннє свято — Покрови. За народними уявленнями, Свята Покрова опікувалася шлюбом, сім'єю, а також мала вплив на тепло, вітер, сніг, урожай, здоров'я. Це свято знаменувало поворот від осені до зими. «Покрова вкриє землю, хоч листом, а хоч снігом»,— мовиться у народному прислів'ї. Сніг надійно захищав озимину від вимерзання, отож і благали богиню: «Покрово-Покрівонько, постели скатерку біленьку, не дай довго вороні крякати і ногами по болоті ляпати». За повір'ям, після Покрови земля мала відпочивати. Копати, сіяти — вважали за великий гріх. Народна мудрість застерігала: «Не сій після Покрови, бо на полі буде голо», «Хто сіє по Покрові, той не матиме й корові». Відтак селяни поспішали закінчити до свята всі польові і городні роботи. На того, хто не встигав впоратися, дивилися з осудом — як на грішника, що накликає недорід на всі поля.

Ще донедавна побутувало чимало прикмет і вірувань пов'язаних із збереженням тепла. Щоб узимку не мерзнути, жінка до Покрови мала обмазати хату — зсередини і ззовні, а чоловік — утеплити її соломою та листям. Вважали, що утепляти оселю після свят — марна справа. В основі цього вірування цілком раціональний зміст: за тепла вимащена хата швидше висохне і краще зберігатиме тепло, ніж сира і холодна.

В день Покрови жінки вставали вдосві-

* Свята подаються за новим стилем.

та, щоб на схід сонця розтопити піч і закрити каглу (отвір у димоході). У такий спосіб «заганяли тепло», щоб воно всю зиму трималося в хаті.

У святої Покрови прохали міцного здоров'я, щоб без хвороб пережити зиму. У Богодухівському районі, на Харківщині, до початку нинішнього століття зберігався старовинний звичай: під простирадлом богині просити милості на час зими. Рано-вранці старша у сім'ї знімала з ікони святкового рушника і чіпляла його над вхідними дверима. Щойно починали дзвонити в церкві, сім'я виходила з хати і ставала перед рушником. Жінка, яка вішала рушника, співала з порогу:

Пресвята Покрівонько,
Перед твоїм кривалом,
Голови схиляєм.
По тому співали усією сім'єю:
Прохаємо, Покрівонько,
Од лиха укрити,
Здоров'ячко наше
Знов нам обновити...

Після цього обряду йшли до церкви. Вдома залишалася тільки старша, яка повертала рушника на ікону та молилася Богородиці.

Коли хто оселявся у новій хаті, вхідчини прагнули влаштувати на Покрову. Те вважалося доброю ознакою: Матір божа покривала все, що було лихого, і несла в нову оселю добро і щастя. А ще на свято кропили хату свяченою водою,— щоб вигнати нечистого.

На Покрову не працювали. Заздалегідь готували страви, а також корм для худоби. На святковий стіл подавали капусняк, смажену рибу, калачі, пироги.

Існувало вірування, що Покрова — заступниця молоді, а, отже, сприяє щасливому одруженню. Цього дня засилали до дівчат старостів. Побутувала приказка: «Свята Покрова в церкві стояла та хороших людей парувала». Час від Покрови до осінніх постів зазвичай був порою весіль. Дівчата молилися Покрові, щоб посприяла у заміжжі. Існували різні варіанти молитов. На Звенигородщині, скажімо, примовляли так: «Святая Покровонько,*покрий мені голівоньку, хоч хусткою, хоч ганчіркою, аби не бути дівкою»; на Сумщині: «Свята Покровонько, покрий землю листочком, мою головоньку платочком».

Дівчата, які довго не виходили заміж, звалися «перестарками». Їх неохоче приймали до молодіжного гурту. Молодші сестри дорікали, бо, за звичаєм, доки старша дочка незаміжня, не засилали старостів до молодших. Відтак молитви підстаркуватих дівчат були вельми емоційними: «Свята Покровонько, покрий мені хустиною головоньку, мою головоньку безпричинну, та дай же мені, Боже, дружину, сякого-такого мужчину, аби роздобув хлібця та дровець і лучину, а то моя руса коса щодень марніє, ще й до того хутко сивіє».

На Покрову — несли до церкви калачі, поминали померлих, брали до хати старців обідати. У багатьох селах цього дня святкували «храм», «мед», «празник».

Згідно з багатовіковими народними спостереженнями, погода на Покрову «сповіщала», якою буде зима. Зокрема, примічали напрям вітру. Якщо він дув з півдня, те обіцяло теплу, безсніжну зиму, зі сходу чи заходу — помірну, з півночі — сувору, з тріскучими морозами, завірюхами.

15 жовтня відзначали святого Купріяна. Вранці і ввечері молилися святому, щоб захистив від чаклунів і їхніх чар.

20 жовтня — Сергія Капусника. За народним віруванням, якщо цього дня сікти капусту, то буде смачною і довго зберігатиметься.

27 жовтня святкували Параскеви-П'ятниці. Святу Параску також вважали покровителькою дівчат, отож молилися про щасливе заміжжя.

На Параскеви гріх було прясти. Казали, що свята карала за це судомами рук і ніг. Проти свята скидали з колеса прядки шнур, щоб, було, відьма не взялася вночі прясти замість прялі.

На Полтавщині пасічники окроплювали свяченою водою бджіл, обкурювали ладаном погріб і укладали на зимівлю вулики.

Справляли храмові свята. Поминали померлих. До церкви йшли з поминальним хлібом, правили панахиди.

Від Параски частішали заморозки. Наближалася зима. «Параска — зубами ляска»,— говорили в народі.

28 жовтня — святого Юхима. Відзначали його переважно пасічники, котрі в цей день готували до зимівлі бджіл.

31 жовтня — день святого Луки, заступника жінок. Празникували його в жіночому товаристві. В окремих районах Київщини на Луки ходили з гостинцями до баби-повитухи.

До цього свята у багатьох районах України закінчували обмолот хліба, бо, як навчала народна мудрість, «Прийде Луки — треба хліба й муки».

Валентина БОРИСЕНКО,
кандидат історичних наук.

Ці дивні й страшні вісники лиха

Віконт Горманстон — дуже мила і приємна людина, проте навіть його найщиріші друзі не заперечуватимуть, що є в ньому щось лисяче. Слід сказати, що рід Горманстонів віддавна зв'язаний з лисами. На гербовому щиті зображено вгорі лисицю, яка біжить, а друга, стоячи на задніх лапах, передніми підтримує герб роду. Помічено, що, коли черговий віконт Горманстон опиняється на божій постелі, довкруж замку з'являються лиси, аби вшанувати пам'ять того, хто був для них «своїм» поміж людей.

У «Нью-Айєрленд ревю» за квітень 1908 року вміщено повідомлення про події, що сталися у замку глибокої ночі 8 жовтня 1907 року. В цей час Дженіко, чотирнадцятий віконт Горманстон, вмирав у Дубліні від тяжкої хвороби. О восьмій вечора кучер і садівник налічили близько дюжини лисиць, які блукали довкола замку й каплиці. При цьому вони, за словами очевидців, гавкали й скиглили.

Минуло два дні, і, коли рано вранці син Дженіко, Річард Престон, сидів біля труни батька в каплиці, він виразно почув, як за дверима хтось скавучить і шкряботить. Прочинив бічні двері й побачив велику лисицю, яка сиділа при порозі. За нею — ще одна, а далі, в кущах, ворушилися й інші. Престон повернувся, пішов до задніх дверей. Прочинивши їх, побачив, що й там сиділи лисиці. Притому одна так близько, що молодий спадкоємець мало не вдарив її дверима. «Облога» каплиці тривала дві години, після чого лисиці зникли так само раптово, як і з'явилися.

Більш ранні епізоди, що пов'язують цю сім'ю з лисами, відбилися у «Достовірних ірландських оповідях про привиди»: «Відомо, зокрема, що коли в 1860 році помирав дванадцятий віконт з роду Горманстонів, то напередодні було помічено багато лисиць, які тинялися довкіл замку. Перед самою смертю віконта троє лисиць затіяли гру попід замком, і в кімнатах чутно було їхню шамотню... Пані Фаррелл свідчить, що лисиці збиралися коло замку парами й всідалися головно перед вікном спальні, де лежав на смертному одрі віконт, гавкали і скиглили цілу ніч. Цікаво, що вони проходили через пташник, але жодної курки не чіпнули. Після похорону лисиці пішли геть».

Далі у книзі розповідається: «У 1876 році, перед смертю Едварда, тринадцятого віконта, лиси знову зібралися біля замку. Котрогось дня йому трохи полегшало, проте лисиці продовжували гавкати попід вікнами. Тієї ж ночі Едвард помер».

Щоправда, таємничі лиси швидше скидалися на перевертнів, аніж на звичайних тварин. Найчастіше роль сімейних провісників смерті відіграють надприродні істоти, щось середнє між твариною і привидом. Так, у Беллінокейні (графство Лімерік, Ірландія), правитель Оссорії з роду Скайлонів, який помер у XVII столітті, був ушанований напередодні смерті дивною ілюмінацією: його резиденцію оточили вогники, що не знати звідки взялися. Подібне траплялося щораз, коли помирав хтось із Скайлонів. Тривало це більш як два століття. Востаннє спостерігали вогні 1913 року.

Багато інших ірландців із старовинним родоводом також мають своїх провісників смерті — головно звукових, у вигляді стогонів. Буває, з'являється і сама Банші, жінка-привид, яка в Ірландії здавна провіщає смерть. В Англії побоюються таємничих постуків. У «Природній історії Оксфордширу» д-ра Плота (XVII ст.) оповідається, що, наприклад, смертям в сім'ї Вудів у Бріз-Нортоні неодмінно передують постуки у двері, по столу чи книжкових полицях; родина Камберфордів у Камберфорд-Холлі була також «відзначена» цим феноменом, тоді як Бердетси дізнавалися про наближення смерті одного з своїх родичів, зачувши барабанний дріб, який упродовж кількох тижнів долинав з пічних труб.

З інших джерел дізнаємось, що католицькій родині Мідлтонів у Йоркширі в подібних випадках — у цілковитій відповідності до їх віросповідання — являлася монахиня-бенедиктинка. В родині ж Бреретонів смерть провіщало плаваюче в озері перед їхнім особняком дерево.

Втім, повернімося до живих провісників смерті — реальних чи привидів. Для сім'ї Уестроппів з Ірландії цю роль узяв на себе білий пугач (востаннє його бачили 1909 року); родину Аренделсів з Уордура також попереджали про наближення смерті пугачі: два великих птаха сідали на огорожі фамільного замку. Кліфтонам з Ноттінгемшира оказія являлася у вигляді рідкісного в цих краях осетра. Перед смертю когось із членів сім'ї він з'являвся у річці Трент і пропливав повз Кліфтон-Холл. У фамільному маєтку Феррерсів у Чартлі, побіля Лічфілда, завжди паслася череда білих корів (можливо, її утримують у тамтешньому парку і досі), і кожного разу народження чорного теляти віщувало родині смерть одного з її членів. Журнал «Страффордшир кронікл» писав у зв'язку з цим в номері за липень 1835 року: «Кончинам сьомого графа Феррерса, його дружини, їхнього сина віконта Тамуортського, його дочки, дружини Уїльяма Джоліффа, сина — восьмого графа Феррерса, його дочки, леді Френсіс Ширлі,— усім їм передувала поява у череді фатального кольору теляти. Так, навесні 1835 року в ній народилося чорне теля — і невдовзі прекрасна графиня, друга

Передрук з книжки Дж. Мичелла, Р. Рикарда «Феномены книги чудес», М. Политиздат, 1988.

дружина восьмого графа Феррерса, вже лежала на божій постелі».

Єпископство у Солсбері не передається у спадок, одначе кожному з тих, хто посідає місце єпископа, дістається і провісник смерті. Коли настає смертна година чергового єпископа в Солсбері, про неї сповіщають дивні білі птахи, що прилітають у Солсбері-Плейн. Кетрін Уїлтшир описує їх так. «Розміром вони схожі на крупних альбатросів, пір'я мають, особливо на крилах, сліпуче біле, під час польоту зовсім не змахують крилами». Вперше ці птахи з'явилися у Солсбері 1444 року, коли єпископ перебував на єпископській раді в Констанці, де й помер. Білі провісниці смерті обліпили дах будинку, де лежало в труні тіло покійного, і залишалися там усю ніч, видаючи різкі крики.

У 1885 році дочка єпископа, міс Моберлі, на власні очі бачила, як великі білі птахи вилетіли з саду, коли її батько лежав на смертному одрі. Те саме сталося 15 серпня 1911 року. Міс Едіт Олівер, повертаючись з концерту місцевого хору, забачила біля дому двох великих білих птахів, котрі літали, не змахуючи крилами. Тоді вона ще не знала про смерть в єпископській родині. Але, прийшовши додому, дізналася, що єпископ Вордсворт спочив вічним сном від насильства. Коли згадала про білих птахів, їй розповіли про давню прикмету.

Білі птахи були провісниками смерті для родини Оксенхемів. Як свідчить сімейна хроніка, вони з'являлися ще за сивої давнини. Девонширська балада оповідає, як сер Джеймс Оксенхем готувався до весілля своєї дочки Маргарет, котра відмовилася від кохання одного, щоб стати дружиною іншого. Під час бенкету сер Джеймс раптом побачив біля будинку *білого птаха* і здригнувся. *Ще б пак!* Тих легендарних часів уже знали, що то означає для родини. Наступного дня, коли Маргарет та її наречений стояли перед олтарем, знехтуваний юнак наблизився до них, проштрикнув кинджалом серце невірної, відтак убив і себе на очах вражених парафіян. У цю мить під склепінням пролетів білий птах.

Перша зафіксована в літописі згадка про *білих птахів*, які провіщають смерть, пов'язана зі смертю Грейс Оксенхем у 1618 році. Через двадцять три роки її син Джеймс опублікував трактат про обставини деяких недавніх смертей у родині. Його власний син Джон загинув, коли йому було двадцять два роки, після того, як у його кімнаті з'явився білогрудий птах і кілька разів пролетів над ліжком. Через п'ять днів, 7 вересня 1635 року, дружина Джеймса Оксенхема Томасіна захворіла. Їй привидівся білий птах, і вона померла. Те саме невдовзі сталося і з її сестрою Ребеккою, котра померла восьмирічною дівчинкою. А 15 вересня померла й малолітня дочка Томасіни, у спальні якої напередодні бачили білого птаха. Джеймс Хауелл у своїх «Сімейних листах» (1646 р.) твердить, буцімто бачив в одній лондонській каменерізній майстерні мармурову плиту, приготовану для відправки у Девоншир з таким вирізьбленим написом: «Джон Оксенхем, його сестра Мері, його син Джеймс і його мати Елізабет — до яких з'являвся білий птах, коли вони прощалися з життям».

Білий птах з'являвся до 1873 року, коли 15 грудня помер у Кенсінгтоні Г. Н. Оксенхем. Як заявив його племінник, преподобний отець Генрі (про це йдеться у книзі Ф. Г. Лі «Лики надприродного»), в кімнаті, де вмирав його дядько, було чути лопотіння крил, а за тиждень до смерті стався дивний інцидент. Дочка і друг Оксенхема, котрі нічого не знали про сімейну «традицію», прочинили вікно і побачили дивного білого птаха, схожого на голуба, тільки значно більшого розміру, який сидів на кущі навпроти вікна. Хтось із прислужників намагався відігнати птаха, але даремно. В книзі д-ра Могріджа «Опис Сідмута» міститься повідомлення про смерть старого Оксенхема з Сідмута у 20-і роки XIX століття. Незадовго перед його смертю садівник і його дружина побачили білого птаха, який влетів у кімнату з дверей і почав кружляти над ліжком Оксенхема, аби потім зникнути в одній з шухляд бюро.

Ми збиралися порівняти вищенаведене з іншими антропологічними феноменами, такими, як тотемізм, або племінна спорідненість з тваринами, сподіваючись знайти досить розумне пояснення своїй колекції родинних провісників смерті. Одначе існують деякі аспекти взаємозв'язку між родиною і живими вісниками смерті, які роблять подібне порівняння неможливим і вказують на існування якогось основоположного або принаймні діючого принципу, якому підвладне життя на землі. Слід сказати, що проявляється він досить своєрідно. Так, на кордоні Англії й Шотландії живе старовинна сім'я Ерріс, що має на своєму фамільному гербі зображення їжака. Але з'явився він тут випадково: французькою «еррісон» означає «їжак». Якимось чином про цей жарт довідались самі... їжаки: чим іще можна пояснити, що вони з'являються в будинку у великій кількості кожного разу, коли один з членів сім'ї помирає.

Герб старовинної англійської родини Фаулерів від часів хрестових походів прикрашений зображенням сови. Ось історія, яку оповів Уїльяму Фаулеру з Кемберленда його батько (ми наводимо її за книгою Кетлін Уїлтшир «Привиди і легенди сільського Уїлтшира»).

«Преподобний отець У. У. Фаулер, каноник з Лінкольна, полишив справи і усамітнився в Уїлтширі, щоб на дозвіллі написати книгу з орнітології. Того дня, коли він помер, довкола дому зібралися сови, здавалось, з усієї околиці: вони сиділи на даху, на бігунах, бельведерах і на всьому, на чому тільки можна було сидіти. І залишалися на своїх «вахтах» доти, доки преподобний отець (чиє прізвище означає «птахолов») спочив вічним сном, після чого птахи відразу ж зникли. Але під час похорону, коли труну з тілом священика переносили з покійницької до церкви, до нього невідомо звідки підлетіла сипуха (птах з роду совиних. — *Ред.*) і майже торкнулася крилом обличчя Фаулера. Після цього вона зникла у кронах тисів, що росли на церковному подвір'ї».

Коментує кандидат історичних наук Є. А. Шервуд:

Повір'я про віщунів біди сягають корінням у глибину віків і пов'язані, у першу чергу, з перекрученими уявленнями давніх людей про такі поняття як «сон», «смерть» і «душа». За уявленнями цих людей, сон приносить певний дух, про якого в європейських народів

збереглося чимало легенд. Цей дух або духи вночі навіюють людям жахи і мучать їх уві сні. Від основи слова «сон» утворені в німецьких народів слова «шкодити» — «привид», тобто «видіння мерця». Оскільки душі часто прибирають вигляд людей, прихід привида, за повір'ям, розглядали як появу душі, котра повернулась до живого з царини мертвих, аби забрати його з собою. Стародавні ісландські саги сповнені подібних історій. У давньогерманських мовах подібних духів здебільшого іменують ельфами.

Духи, котрі приходять серед ночі, уві сні до людини, мають здатність до перетворень: у собак, кішок, хробаків, птахів, чудиськ тощо. Вони виявляють себе і як звуки, що пробуджують людей від сну: грім, постукування, кукурікання і т. п. Духи безпосередньо ув'язані з вітром, завдяки якому вони ширяють над полями й лісами і навідуються до людей, здебільшого в образі птахів.

Повір'я про білих птахів як вісників лиха, походить від стародавнього європейського образу домовика, котрий часто-густо з'являється у такому вигляді. Домовик скрізь супроводжує господарів дому, приносячи їм то добро, то зло, і, як говориться у сагах та народних переказах, водночас попереджає про смерть. Сам персонаж народної фантазії має подвійну природу. З одного боку, він добрий, а з другого — злий; він близький до людей і водночас тісно зв'язаний з потойбічним світом. Домовик з'являється здебільшого вночі, у межичасся. Відповідно і сон — це «часи між часами», тобто коли людина ні жива, ні мертва. Тому домовика, істоту, для котрої у межичассі, як і для перевертнів, немає ніяких перепон, народна фантазія наділила рисами посередника між життям і смертю.

Повір'я про білих пугачів і сов як вістунів смерті чи лиха мають коріння в анімізмі, у вірі первісних людей в те, що ліси й поля населені духами. В народних оповідях духи бувають лісові, болотяні, польові тощо. Вони тісно пов'язані з вітром, знають лікарські трави, бувають страхітливі й гарні, легко перетворюються у тварин, якими і керують. Духи дуже часто стають домовиками, а білий пугач і сова, крім того, за народними оповідями, самі, без будь-якого посередництва, віщують смерть. Ці нічні птахи не тільки істоти межичасся, а й душі померлих, захоронених під деревами, і водночас деревні духи, позаяк живуть на деревах. Вони ближчі, ніж домовики, до потойбічного світу, але водночас, як домовики, зв'язані і з людьми.

Ті самі домовики представлені нерідко гномами або кобольдами (від німецького слова «кобе» — «хатина»). У переказах — то духи шуму, бормотіння, тріскотні, постукування тощо. Звідси віра у таємничі постуки як вісники біди.

Часто таких посередників між людьми і потойбічним світом наділяли рисами лисиць, цих хитрих і вивертких звірів. Почет давньогрецької богині полювання і вегетації Артеміди складався з еріній — богинь помсти, які часто-густо оберталися на лисиць. Отже, і в цьому випадку можна легко простежити коріння цих повір'їв, котрі особливо поширені не стільки в Європі, скільки в країнах Сходу. В стародавніх сагах і сказаннях душі померлих як посередники між світом живих та світом мертвих появляються також як вогники, що блукають у повітрі, як плазуни чи тварини: хробаки, їжаки, тощо, позаяк вони не тільки зв'язані з підземним світом — оселею душ померлих, а й мають здатність швидко виповзати (або, як птахи, вилітати) з рота, полишаючи мертве тіло. Духи — вогники зв'язані з дуже поширеним у Європі стародавнім обрядом поховання — спаленням мертвого тіла. Вважалося, що під час кремації душа у вигляді вогню полишає його.

Таким чином, оповіді про вістунів лиха мають своє коріння у дуже давніх язичницьких віруваннях — тотемізмі, анімізмі, в розумінні межичасся як такого моменту, в якому порушується звичний хід подій і відбуваються всілякі перетворення. І якщо в наші дні дехто вірить у такі дива, то це свідчить лише про живучість марновірства, яке час від часу проявляється в XX столітті.

Власник бару в Тайбеї (Тайвань), рекламуючи свій заклад, установив на даху восьмиметровий кістяк динозавра.

МІЛЬЙОН ЗА ІНТЕРВ'Ю

Король рок-н-ролу Елвіс Преслі все ще має численних шанувальників.

Дехто з них поширює неймовірні чутки. Час од часу «очевидці» повідомляють, що стрічали Елвіса в ресторані в Німеччині, на дискотеці в Мічігані, на автостоянці в штаті Теннессі. Щоб припинити поширення чуток, радіостанція в Нешвіллі (США) оголосила, що виплатить мільйон доларів тому, хто приведе Елвіса Преслі для інтерв'ю в студію. Поки що ніхто не відгукнувся на цю пропозицію.

Мозаїка планети

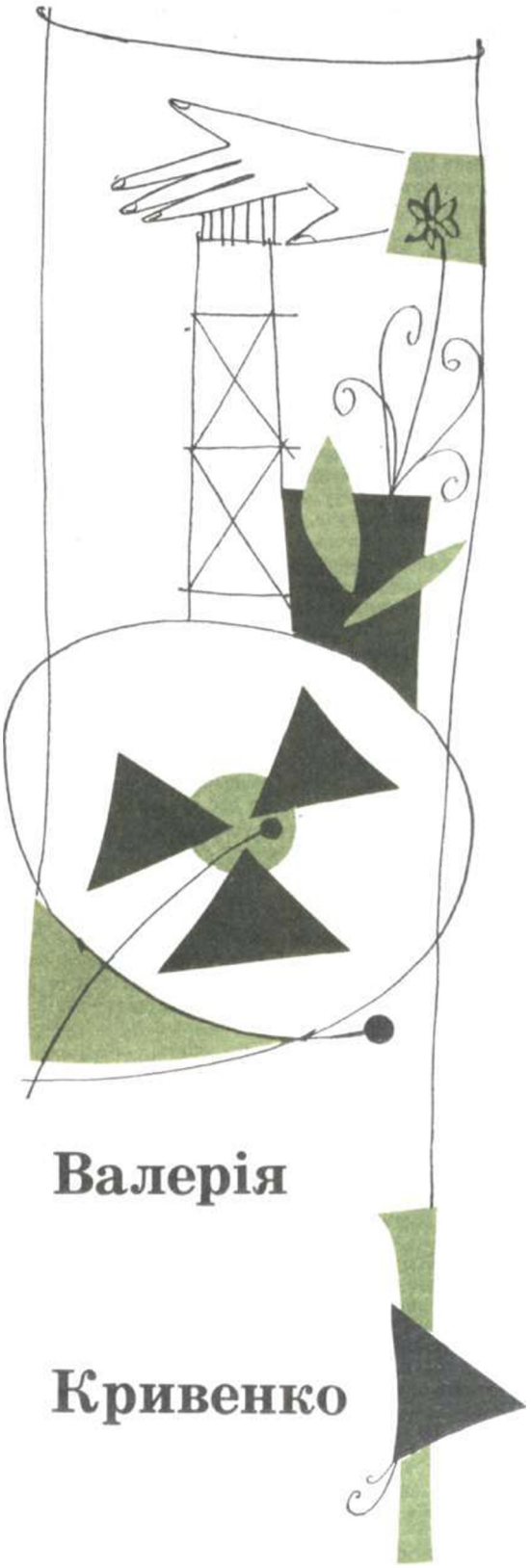

Валерія Кривенко проти біди

Серед найавторитетніших, широко відомих сьогодні медиків, що працюють над створенням нових, нетрадиційних методів діагностики, лікування та профілактики захворювань, пов'язаних з наслідками чорнобильської ядерної катастрофи,— київський лікар, кандидат медичних наук, завідуюча лабораторією нетрадиційних методів терапії Інституту онкології АН УРСР В. В. Кривенко.

Нетрадиційним, а точніше — складним, часом — тернистим був і шлях до визнання самої Валерії Всеволодівни. А почалося все з трагедії. Молода дівчина, вчорашня випускниця медінституту, ще по суті не зробивши і кроку на обраному шляху, дізнається, що доля виявилась немилосердною до неї самої: страшна, невиліковна хвороба не оминула і її.

Молода лікарка побачила рятівний вихід у гомеопатії, яка в ті часи сприймалась у нас як якесь відьомство, щось буржуазне і мало не кримінальне.

Перший поштовх до зцілення дали поради знаменитого гомеопата Т. Д. Попової. Далі Валерія Всеволодівна почала пізнавати таємничий світ рослин сама.

... І був їй знак, що перший іспит складено — власна хвороба відступила. Після цього В. В. Кривенко всю себе посвятила фітотерапії. Її перехід на роботу в Центральний республіканський ботанічний сад здивував багатьох колег, адже в той час і фітотерапію, хоч і не заперечували, але все ж сприймали як щось допоміжне, малозначуще, в усякому разі — незрівнянне з досягненням великої хімії.

Визнання прийшло пізніше. Останнім часом у видавництві «Наукова думка» вийшло кілька книг, написаних В. В. Кривенко спільно з ботаніком Л. Г. Дудченко.

Це аж ніяк не травники, котрі непросто, з використанням глухої й німої латини доносять до нас знання про фітотерапію. Ні, це справжні поеми рослинного світу, персонажі яких — рослини — зцілюють, фарбують, одягають і розв'язують силу-силенну людських проблем часом важких і безнадійних. Виявляється, не тільки транквілізатор, а, скажімо, звичний смарагдовий салат-латук здатен погамувати розбурхані нерви; коралова морква, а не хімічна речовина, поліпшить зір, свіжі насінини соняха допоможуть при алергії. Експерименти на тваринах виявили протипухлинну активність звичайних огірків...

Трагедія Чорнобиля принесла нові проблеми в медицину України. Спільно з групою дослідників Інституту проблем онкології АН УРСР кандидат медичних наук В. В. Кривенко розробляє методологічні рекомендації щодо використання нетрадиційних методів діагностики, терапії і профілактики дії радіонуклідів на людину. Рекомендації адресовано лікарям, але здоровий глузд, закладений в них, зробив їх цікавими для кожного із нас.

Що це за методи?

Деякі рослини справляють радіопротекторну дію. Приміром, у Середній Азії це — лагохілус п'янкий, боялич та полин розложистий. Застосування цих препаратів у вигляді тридцятипроцентної кормової добавки в експерименті на опромінених тваринах дало змогу поліпшити їх загальний стан навіть за сумарної дози опромінення в 700 рентгенів.

Полин звичайний рекомендують за найрізноманітніших захворювань — епілепсії, ме-

нінгіту, ракових захворюваннях шлунка. Прислужився він і в умовах підвищеної радіації. До духмяних гіркостей, крім полину, належить лепеха звичайна, дудник, деревій.

Механізм радіопротекторної дії гіркостей полягає у тому, що вони стимулюють утворення гормонів шлунково-кишкового тракту, від яких залежить обмін речовин та фізіологічний статус усього організму.

Гіркості, як правило, підвищують тонус парасимпатичної нервової системи. Анаболітичні зсуви, які виникають при цьому, сприяють поновленню працездатності після променевих уражень, збільшенню м'язової маси.

Курс лікування гіркостями бажано призначати хворим з ураженим шлунково-кишковим трактом, а також тим, хто зазнав незначних доз опромінення.

Гіркості стимулюють транспортування кисню, завдяки чому збільшується кількість еритроцитів та гемоглобіну в крові. У медичній практиці препарат з полину гіркого застосовують у вигляді настою, настоянки чи екстракту. Настій готують так: 1 чайну ложку трави заварюють, як чай, у 0,5 літра окропу. Настоюють 20 хвилин, проціджують. П'ють чверть склянки за 30 хвилин до їди тричі на день. Настоянку чи екстракт уживають по 30 капель тричі на день за 30 хвилин до їди.

Кореневище лепехи звичайної (аїру болотного) своєю дією близьке до препаратів з полину: справляє тонізуючу дію, підвищує потенцію, поліпшує зір і слух. Зазвичай використовують настоянку з її кореневищ, трави золототисячника і тирличу, листя водяного трилистника, полину гіркого. Рекомендована доза — по 20 капель двічі на день до їди.

Небезпека появи невиразних форм променевої хвороби надзвичайно велика. Так вважає група дослідників лабораторії нетрадиційної медицини АН УРСР. З огляду на це при роботі в умовах підвищеної радіації потрібно до раціону включати якомога більше овочів, фруктів — вони є джерелом речовин, які знижують ризик виникнення променевої хвороби.

До овочів з радіопротекторними властивостями можна віднести капусту-брокколі, котру ще називають спаржовою капустою. Вона багатша на вітамін С, ніж цвітна, містить у півтора раза більше білка і в п'ятдесят — каратиноїдів.

Наявність цінних речовин і їх вміст у сприятливому поєднанні визначили високі дієтичні й цілющі властивості капусти-брокколі. Вважають, що систематичне її споживання запобігає атеросклерозу і передчасному старінню. Але не забуваймо і про звичайну капусту, свіже листя якої містить алкалоїд, котрий затримує поглинання радіоактивного йоду. Такі самі властивості має ріпа жовта, котра містить велику кількість мікроелементів і вітамінів. Досить сказати, що за кількістю вітаміну С ріпа жовта перевершує апельсини і лимони. З неї готують салати і гарніри до м'ясних страв. Уживання буряків теж запобігає атеросклерозу. Крім того, вони містять антирадіонуклидні пектини, яких тут утричі більше, ніж у яблуках, багато засвоюваного калію і заліза, а легкозасвоюваного цукру в них більше, ніж у динях.

Радіопротекторні властивості мають і деякі зернові культури. Люди, що зазнали дії радіації, особливу увагу в харчуванні мають звернути на гречку. Завдяки вмісту заліза, кальцію, фосфору, лимонної та яблучної кислот, а також вітамінів групи В, гречка є цінним дієтичним продуктом. Особливо вона корисна при ураженнях шлунково-кишкового тракту, анемії, розладах нервової системи, захворюваннях нирок та діабеті. До радіопротекторних речовин відносять і суниці, бо вони містять неабияку кількість антоціанів і вітамінів. Суниці регулюють обмін речовин, допомагають організмові позбутися холестерину і токсинів, які утворюються в процесі метаболізму. Встановлено, що вони уповільнюють поглинання йоду щитовидною залозою і справляють антистероїдну дію.

Багатющий хімічний склад обліпихи зумовив її унікальні цілющі властивості. Обліпиха добре себе зарекомендувала під час лікування легеневих хвороб, крововиливах, хворобах системи крові. Це неоціненне джерело вітамінів. У плодах обліпихи у 115 разів їх більше, ніж в апельсинах.

Багата на флавоноїди й вітаміни шипшина. Аскорбінової кислоти в ній у десять разів більше, ніж у чорній смородині, у 50 разів більше, ніж у лимоні і в 100 разів — ніж у яблуках. Серед мінеральних речовин, котрі містяться у плодах, близько чверті припадає на цінні калієві й кальцієві солі. Багато в шипшині й пектинів, дія яких чудово позначається на кишечнику — вони знімають запалення й посилену перистальтику. Солі калію поєднуються в шипшині з аскорбіновою кислотою, справляючи сечогінний ефект. Масло з насіння шипшини є добрим жовчогінним засобом, до того ж стимулює процеси проліферації тканин. Застосовують шипшину у вигляді настою: 40—60 ягідок розминають і заливають літром води, настоюють (як правило, у термосі). Через кілька годин настій готовий. П'ють по 50—100 мл тричі на день.

Неабияку роль відіграють антибіотики, що їх містять овочі і фрукти, запобігаючи вторинним інфекціям, які супроводять променеві ураження. До специфічних фруктових антибіотиків належить паросорбінова кислота (плоди горобини, особливо лісової), вона й надає ягодам гіркуватого смаку, а також сорбінова кислота горобини. Такими само антибіотиками є глікозид вакцинін та бензойна кислота в ягодах брусниці й журавлини, глікозид арбутин — у грушах, алкалоїд пельтерин — у плодах граната.

Певну роль у профілактиці променевої хвороби відіграють сполуки у таких ягодах і плодах, як вишні, черешні, аронія, черемха, обліпиха, червоні порічки, гранат, інжир, чорниці.

І на завершення, кілька слів про чай. Він містить чи не увесь набір вітамінів А, В, РР, С. Вітамін Р у поєднанні з вітаміном С різко посилює ефективність аскорбінової кислоти, сприяє її нагромадженню й затримці в організмі. Катехінам, наявним у чаї, притаманна Р-вітамінна активність, тобто здатність діяти як вітамін Р. За вмістом вітаміну Р чай не має собі рівних у царині рослин. Він у цьому відношенні багатший за гречку.

Найбільша Р-вітамінна активність властива зеленому чаю. Японські вчені довели, що зелений чай є чудовим засобом проти стронцію-90. Як свідчать спостереження за хвори-

ми, що постраждали від ядерного вибуху в Хіросімі, ті, хто виїхав у район Уджі (відомий виробництвом чаю), і пили багато високоякісного зеленого чаю, добре себе почували й не загинули.

Експерименти на тваринах, які дістали смертельну дозу стронцію-90, показали, що чай поглинає до 90 процентів цього ізотопу, майже цілком анактивує його шкідливу дію. За одночасного введення в організм зеленого чаю і стронцію, теїн чаю адсорбує й знищує стронцій-90 раніше, ніж він встигає дійти до кісткового мозку.

Японські вчені дійшли думки, що дозу стронцію-90, який потрапив в організм, можна різко знизити, якщо регулярно пити достатню кількість зеленого чаю. Для тих, хто працює за умов підвищеної радіації, вживання зеленого чаю є обов'язковим.

Бажано також ввести у меню опромінених людей спеціальний сніданок із запарених окропом двох столових ложок пшеничних висівок (вони містять багато вітамінів групи В), змішаних з однією чайною ложкою меду. Щоб підвищити працездатність, знизити втомлюваність під час роботи в екстремальних умовах, треба пити спеціальний чай за тібетською рецептурою: 50 г зеленого чаю заливають 0,75 л окропу, настоюють п'ять хвилин і зливають, залишивши осад. Затим вливають у чай 300 мл киплячого молока, 1 чайну ложку топленого масла і сіль за смаком. Суміш збити дерев'яною ложкою, вилити у термос. Навіть за браку іншої їжі такий чай дає змогу інтенсивно працювати протягом трьох-чотирьох днів.

Вікторія ГАЛУЗИНСЬКА.

Листи і відповіді

«Як одержати здоровий, не уражений вірусами садивний матеріал?»

П. ІВАНОВ,
м. Київ

Вирощуючи плодові та ягідні рослини, люди помітили, що навіть при старанному догляді і за сприятливих умов не завжди вдається одержати високий врожай. Головна причина — заражений вірусними хворобами садивний матеріал. Урожай через це нерідко знижується вдвічі і більше, погіршується якість плодів.

Найкраще боротися з цим — висаджуючи здорові саджанці. Де їх узяти? Вихідним матеріалом для них може стати так звана меристемна тканина. Цей термін походить від грецького «меристос», що означає «те, що ділиться». У точках росту на верхівках пагонів плодових дерев та ягідних кущів і на верхівках вусиків суниці тканини майже ніколи не бувають заражені вірусами.

Про технологію вирощування здорового садивного матеріалу ми розповімо на прикладі суниці. Під час утворення вусиків (сланких стебел), серед чистосортних високопродуктивних насаджень знаходять добре розвинуті рослини. Відрізають верхівки вусиків, їх кінчики завдовжки три — п'ять сантиметрів, стерилізують діацидом протягом п'яти-шести хвилин.

Потім у стерильних умовах відокремлюють верхівкову меристему завдовжки 0,2—0,5 мм і приміщують у живильне середовище, в якому розчинені мінеральні солі, вітаміни та поживні речовини. Коли рослини розвинуться, їх переносять на субстрат, у якому нижній шестивосьмисантиметровий шар є грунтовою сумішшю, а верхній (3—4 см) — крупнозернистий перліт. Протягом перших двох тижнів підтримують високу (90—95 процентів) відносну вологість повітря, створюють затінок. Після акліматизації рослин ящики встановлюють у зимових теплицях, і раз на тиждень підживлюють. Через п'ять-шість тижнів рослини висаджують в маточник. Уже через місяць вони починають утворювати вусики. Від них з'являються нові рослини, які й використовують як безвірусний садивний матеріал. Від одного кущика суниць цим методом одержують протягом вегетаційного періоду тисячі здорових рослин.

І. РОМАН,
кандидат сільськогосподарських наук;
О. СВІТАЙЛО,
кандидат біологічних наук.

«Закладаючи сад,
хочеться посадити дерева
найкращих сортів.
Чи належить до них
яблуня антонівка,
яка особисто
мені дуже подобається?»

Л. МАКУХА.

Харківська область.

Старовинний сорт

Антонівка звичайна — справді чудовий, причому, старовинний сорт яблуні народної селекції. Він має багато різновидів. Дерева всіх видів довговічні — живуть і плодоносять 60—80, а іноді й до 100 років.

Хімічний склад плодів мало чим відрізняється від інших яблуневих сортів: вміст цукрів — 8,27, кислот — 1,15 процента, дубильних речовин — 41, аскорбінової кислоти — 12,8 мілігрампроцента.

Як відомо, плоди, ягоди та овочі є важливим постачальником вуглеводів, мінеральних солей та вітамінів. Яблука в цьому плані — не виняток. Вони сприяють зменшенню кількості жирів в організмі, а це — своєрідна профілактика атеросклерозу, гіпертонії. Рекомендується вживати яблука при недокрів'ї, оскільки в них міститься залізо, при порушенні обміну кальцію та щавлевої кислоти: це сприяє виведенню з організму оксалатних каменів, що утворюються в нирках. Корисні яблука і при захворюванні на діабет, серцево-судинних хворобах тощо.

У плодах антонівки звичайної органічних кислот міститься більше, ніж в інших сортах. Тому лікарі рекомендують вживати ці яблука та інших кислих сортів за зниженої кислотності шлункового соку.

Що більше цих плодів буде на наших столах, то менше говоритимемо ми про хвороби.

Марія ГОРБАЧОВА,
старший науковий співробітник
УкрНДІ садівництва.

3-й етап — конкурс реконструкцій

На заключному етапі, шановні читачі, пропонуємо виправити задачу-двоходівку (див. діаграму).

Розв'язуючи її, після деяких роздумів ми збагнемо, що задумане автором рішення починається ходом 1. c2:d3. Витонченість задачі — в тому, що кожний із чорних коней, який захищатиме від загрози 2. Te8-e4X, вивільнить одночасно по дві білі фігури; мати при цьому точно розподілені: 1. ... Кв7-c5 2. Тв8:в4X і 1. ... Кв7-d6 2. Фf7-a7X, 1. ... Kf4-d5 (g2, h3) 2. Ch2-e5X і 1. ...Kf4-e6 (g6) 2. Фf7:f2x.

Аби переконатися, що побічних рішень немає, треба перевірити кожен хід білих, яким оголошується шах, чи створюється загроза мату. В даному випадку дуже швидко помічаємо: чорні недостатньо захищені від шаха 1. Тв8-8+ з варіантами 1. ... Кв7:d8(d6) 2. Фf7-a7X і 1. ... Kf4—d5 2. Фf7:f2X або 2. Td8:d5X.

Цей дефект позиції зветься побічним розв'язком (рішенням), який перекреслює задачу як витвір шахової композиції.

Як же позбутись цієї хиби двоходівки?

Останній термін надсилання відповідей — 20 грудня 1991 року (за поштовим штемпелем) з обов'язковою позначкою «Шахи». Якщо правильні відповіді надішлють кілька шахістів, переможця визначатимемо жеребкуванням.

Журі конкурсу.

Греція, Сіракузи. Приблизно 247 р. до н. е.

Молода гетера, подруга одного з юних учнів Архімеда, наставляла бородатого вчителя:

— І куди це годиться, ласкавий пане! Хіба можна бути такою, вибачте, свинею? Я не зобов'язана прибирати ваше житло, але я роблю це, бо поважаю вас. А от ви поважаєте мою скромну працю, га? Хіба подаєте своїм молодим учням взірець охайності?

Розмова відбувалась у приміщенні, що його тепер називають ванною кімнатою. Архімед щойно прийняв ванну і стояв, укутавшись у простирадло й винувато споглядаючи калюжу під собою.

— Тепер мені знову за ганчірку братися! — бідкалась гетера.— Ну хіба можна стільки води розхлюпати?

— Та... Врешті-решт... Не так її вже й багато,— виправдувався Архімед.

І раптом йому стало цікаво: скільки ж він розхлюпав, що ця особа здійняла такий гвалт? Невже так багато? Вже не слухаючи її, Архімед обчислював. Його вчений мозок працював на повну потужність, не гірше, ніж комп'ютер (його буде винайдено більш як через тисячу років), вираховуючи кількість розхлюпаної рідини...

Якби гетера не була такою сварливою, закон Архімеда винайшов би хтось інший. Хоча б той-таки Сидір Сокирко.

Англія. XVII століття.

Платні на життя не вистачало, тож Ісаак Ньютон підробляв, сторожуючи яблуневий сад. Працювати доводилося вночі. Цілий день виснажливої розумової праці давався взнаки: Ісаакові доводилося щоночі боротися зі сном. Одного разу сон здолав його, і Ньютон закимарив, спершись спиною на яблуню.

Злодій давно вичікував цього моменту. Легко перемахнувши через огорожу, він видерся на яблуню і апетитно захрумкотів стиглими плодами.

Натоптавши черево, кишені й пазуху, злодій хотів було тікати, але вирішив насміятися з сонька-охоронця. Стиснув у кулаці тверде яблуко. Очі звикли до темряви, тож поцілити було неважко. Рвучкий кидок — і яблуко влучило сплячому Ньютонові прямісінько в маківку...

Якби не злодій, закон всесвітнього тяжіння відкрив би не Ньютон, а хтось інший. Хоча б той-таки Сидір Сокирко.

Росія. XIX століття.

Хімікати Менделєєв зберігав у чималому ящику. То було дуже незручно: вони змішувалися, і хімікові щораз доводилося вибирати потрібний із загальної купи й очищати від домішок.

Від цього у квартирі стояв специфічний сморід. Забрати в хіміка ящик не було ніякої змоги — він

Погано, коли тебе не знають, ще гірше — коли не хочуть знати.

Вивіску змінити легко, керівництво — важко.

Ювілей: заклав перший камінь за пазуху.

Серед тих, хто вдає з себе дурників, немало симулянтів.

спав, тримаючи свій скарб в обіймах, і прокидався від щонайменшого доторку.

Нарешті, терпець домашнім урвався. В аптеці купили сильне снодійне і домішали до кави. Вчений випив каву і поринув у глибокий сон.

У той час, коли обережні руки забирали в нього ящик з хімікатами і викидали на смітник, Менделеєву снилася якась чортівня... Всі реактиви акуратно розкладені по окремих чарунках, кожен порошок на своєму місці, під власним номером.

Якби хімік Менделєєв акуратно ставився до своїх реактивів, періодична таблиця наснилася б комусь іншому. Хоча б тому-таки Сидорові Сокирку.

Швеція.
Початок XX століття.

Пошту Альфреду Нобелю носили велетенськими лантухами. Листи були від жінок з усіх кінців світу і всі — однакового змісту: Нобелю пропонувалося мільйони люблячих рук і сердець.

— Вони не люблять мене! Їм не потрібен я! — кричав Нобель, бігаючи кабінетом і розкидаючи листи.— Їм потрібні мої гроші, проценти з мого капіталу! О, жінки! Чому ви так любите гроші?

Край всьому поклали шість вагонів листів з Росії. Нобель, почувши цю новину, заволав:

— Годі! З мене досить! Я їм помщуся, жорстоко помщуся! Грошей вони від мене не матимуть!

І помстився. Тепер жінки всього світу скрегочуть зубами, коли чують про чергового лауреата Нобелівської премії.

Якби не жінки, таку премію встановив би хтось інший. Хоча б той-таки Сидір Сокирко.

Радянський Союз.
Кінець XX століття.

Молодший науковий співробітник Сидір Сокирко не зажив світової слави.

Вже три місяці він не приймає ванну, бо водопровідні труби проіржавіли до дірок, і ніхто не збирається їх міняти.

На його бідну голову частенько сипляться удари долі. А якось дружина, побачивши його платню після підвищення цін, так луснула його качалкою по маківці, що Сокирко уже був близький до світового відкриття... Тепер у нього струс мозку і постійний головний біль.

Навіть сон його не рятує. Щоночі Сокиркові сниться, що на роботі розігрують черговий дефіцит і йому нарешті щастить: він витягує коричневі сандалі 41-го розміру.

Це йому дорожче, ніж Нобелівська премія.

Андрій КОКОТЮХА.
1991 рік.

Речі не тільки говорять самі за себе, вони ще стають речовими доказами.

Йосип ТЕПЛИЦЬКИЙ.

Інформація

Чудодійна слина

Відомо, що кажан, кусаючи жертву, виділяє рідину, яка має антикоагулюючі властивості. Інакше кажучи, перешкоджає скипанню крові, що витікає із рани. Цим фактом зацікавились фармакологи. Вчені американської фірми «Мерк енд компані», як повідомив швейцарський журнал «Нойє цюрізер цайтунг», провели численні досліди з слиною кажанів. Виділений з неї білок здатен розчиняти згустки крові в людини, які загрожують життю, наприклад, при інфаркті міокарду. Спеціалісти вважають, що препарат, одержаний «за допомогою» кажанів, чудовий перш за все тим, що розчиняє згустки без кровотеч, якими іноді супроводжується дія звичайних препаратів.

Аліменти з непокірних жінок

У США могутній рух феміністок так загнав у кут сильну стать, що її представники теж вирішили вдатися до організованої боротьби за свої права, об'єднавшись у різноманітні комітети, товариства й асоціації. Всі ці зростаючі, як гриби, чоловічі товариства можна розділити на дві групи. Перша спирається на тезис: проголошена на папері рівноправність статей призвела до фактичної дискримінації й закликає виправляти страшенну несправедливість. Конкретніше ставляться такі цілі: надання при розлученні батькам рівних з матерями прав на дітей, виплата розлученим чоловікам, які перебрали на себе виховання дітей, солідних аліментів з урахуванням збільшення прибутків жінок, захист чоловіків від побоїв жінки, що стають масовим явищем.

Друга група, яку очолив поет Роберт Блай, негативно ставиться до першої, вважаючи її точною копією феміністичного руху. Її представники проповідують повернення до культу мужності, притаманному доіндустріальній ері, до принципів чоловічого братства. Це впроваджується шляхом створення суто чоловічих клубів та секцій, де проводять цікаві зустрічі, влаштовують спільні виїзди на природу, туристичні подорожі, спортивні заняття і т. д. Головне ж призначення таких клубів — надавати один одному взаємну допомогу і моральну підтримку в складних ситуаціях, уберігати в такі періоди від алкоголю, наркотиків...

Чайворд

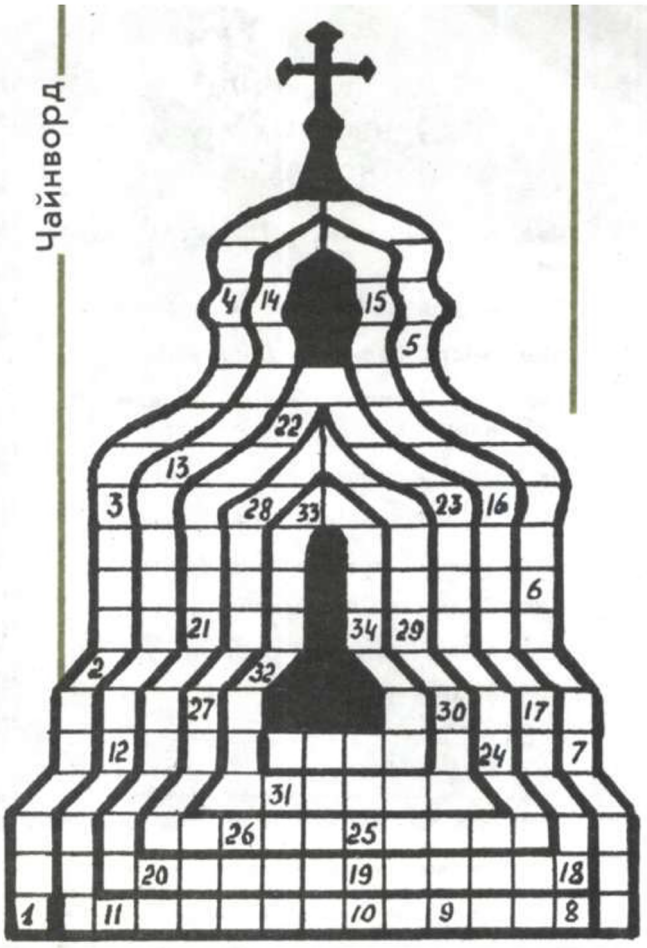

Міфи народів світу

1. Міфічна істота, напівлюдина-напівкінь. 2. Французький поет, автор збірки «Перебування в пеклі». 3. Жрець-віщун. 4. Володар пекла в християнській міфології. 5. Дев'ятий місяць у мусульманському календарі. 6. Римський імператор, жорстокий тиран, з ім'ям якого пов'язані перші масові утиски християн, звинувачених у підпаленні Риму (64 р. н. е.). 7. Міфічний володар морів. 8. Заступник духовної особи в мусульманстві. 9. Всемогутня надприродна істота. 10. Пагорб поблизу Єрусалима, де, за легендою, було розіп'ято Христа. 11. Титан — велет, який за наказом Зевса тримав на своїх плечах небосхил. 12. Одна з первісних форм релігійних вірувань. 13. Тіжа, яка, за біблійною оповіддю, падає з неба. 14. Міфічний бог кохання. 15. Диригент церковного хору. 16. Італійський живописець. 17. Персонаж давньогрецької міфології — дочка Тантала. 18. Мисливець, перетворений Артемідою на оленя. 19. Вродливий юнак, що закохався у власне відображення у воді. 20. Кам'яна гробниця. 21. Бог скотарства і торгівлі. 22. Міфічний птах у давньоруській літературі. 23. Давньоримська богиня, яка допомагала обрати ім'я новонародженому. 24. Віра в існування душі у людей і тварин. 25. Покровителька мистецтва і науки в грецькій міфології. 26. Особа, яка відкидає віру в надприродне. 27. Церковний спів. 28. Людина, що зреклася своєї віри. 29. Одне з найголовніших божеств Стародавнього Єгипту. 30. Підстрижена або поголена маківка у католицьких духовних осіб. 31. Покровителька краси й радості в давньоримській міфології. 32. Персонаж міфології східних слов'ян, що уособлював Сонце. 33. Гора, де за уявленнями давніх греків жили боги. 34. Титул монарха в деяких країнах Близького і Середнього Сходу.

Склав Валерій ІВАНОВ
м. Гайсин Вінницької області.

ВІДПОВІДІ НА ЧАЙНВОРД
(Література та мистецтво України), надрукований у № 8 ц. р.

1. Кондратюк. 2. Касіян. 3. Нарбут. 4. Тит. 5. Тропак. 6. Кучер. 7. Раб. 8. Бучма. 9. Анна. 10. «Арго». 11. Офорт. 12. Типаж. 13. «Жито». 14. Осьмак. 15. Курилас. 16. Смирнов. 17. Верес. 18. Сошенко. 19. Остап. 20. «Плуг». 21. Голота. 22. Аркан. 23. Нілус. 24. Середа. 25. Аза. 26. «Антракт». 27. Тулуб. 28. Браун. 29. Наум. 30. Мисько. 31. Олійник. 32. Кулик. 33. Климов.

Читайте у наступному номері:

Радіація: лінії захисту. Прем'єра рубрики

Одежа для добрив

Малі міста. Галич на Дністрі

Глави з Нового Завіту. Закінчення публікації

Як казали козаки...

Лев Силенко. «Мага Віра»

Повернення «гуцулика» в Карпати

Кавове дерево в домашніх умовах

Ліки проти харчових отруєнь

Інформація звідусіль

Гумор

Автори надрукованих матеріалів несуть відповідальність за підбір і точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен, географічних назв тощо, а також за те, що в матеріалах не використані дані, які не підлягають відкритій публікації. Редакція може друкувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точку зору автора.

Рукописи і знімки редакція не рецензує і не повертає.

При передруку посилання на журнал обов'язкове.

На 1-ій стор. обкладинки — унікальну колекцію лускокрилих має Біологічний інститут Новосибірського наукового центру.

Головний редактор
Ю. Г. РОМАНЮК

Редколегія:
Б. М. ГИЧКО
(відповідальний секретар)
В. І. ІВЧЕНКО
(заступник головного редактора)
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
В. П. КУХАР
І. Д. ЛЕПША
Ю. М. ПАХОМОВ
М. В. ПОПОВИЧ
А. М. СЕВЕРИН
В. І. СЕРГІЙЧУК
К. М. СИТНИК
Е. В. СОБОТОВИЧ
Н. В. СУКМАНСЬКА
(редактор відділу)
К. С. ТЕРНОВИЙ
О. К. ФЕДОРУК
А. О. ЯЦИШИН

Редактори відділів:
Ц. М. ГАНУШКЕВИЧ
М. В. КУХАРЧУК
А. В. ПАПУША
М. М. РОЗУМНИЙ
Н. В. СУКМАНСЬКА

Літературний редактор
С. В. ЯНКО

Коректор
Т. Д. МУРАВИЦЬКА

Художнє оформлення та художній макет
Р. Є. БЕЗП'ЯТОВА та
Г. П. ФІЛАТОВА

Зареєстрований Державним комітетом *Української РСР* по пресі, серія КП, № 185.

Здано до набору 28.06.91.
Підписано до друку 09.09.91.
Формат 70×108/16.
Папір офсетний № 1. Офсетний друк.
7,7 ум. друк. арк.
16,5 ум. фарб. відб.
9,7 облік.-вид. арк.
Тираж 40250 прим.
Зам. 01130091.

Ціна (передплатна) 80 коп.
Ціна (вроздріб) 1 крб. 20 коп.

Адреса редакції:
252025, Київ-25,
Рильський пров., 10.
Адрес редакции: 252025, Киев-25,
Рыльский переул., 10.
Телефони: комутатор 2280016,
додаткові — 3-76, 3-71, 3-63.

Комбінат друку видавництва «Радянська Україна», 252047, Київ-47, проспект Перемоги, 50.
Комбинат печати издательства «Радянська Україна», 252047, Киев-47, проспект Победы, 50.

Ежемесячный научно-популярный и литературно-художественный иллюстрированный журнал общества «Знание» Украинской ССР «Наука и общество» (на украинском языке), № 9 1991 г.

Издательство «Радянська Україна»

Послуги ощадного банку

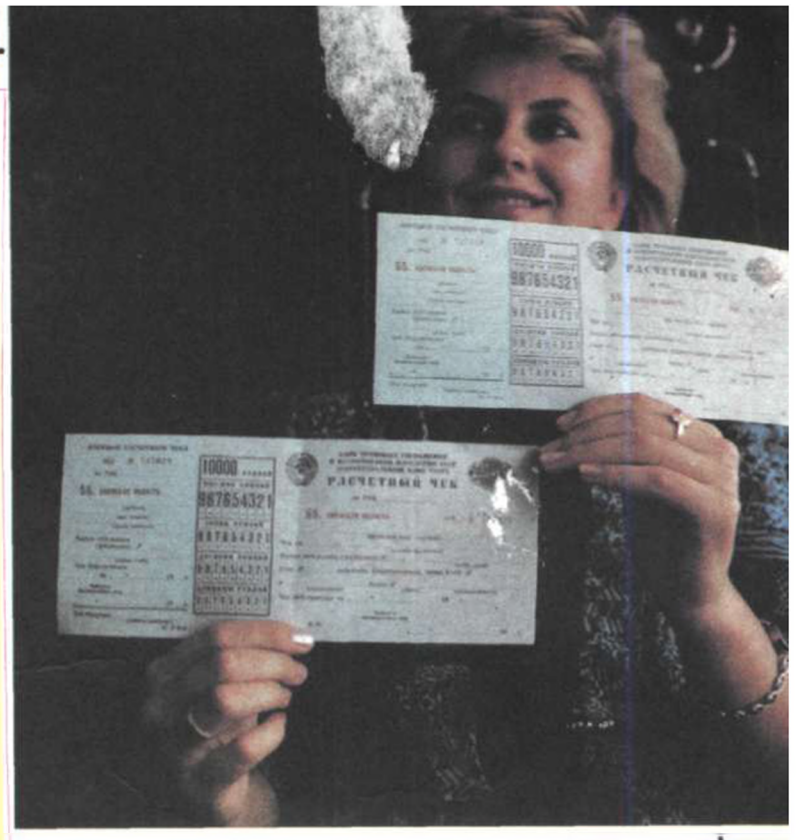

Для спрощення розрахунково-касових операцій і зручності населення установи Ощадного банку видають розрахункові чеки.

Розрахунковий чек Ощадного банку є іменним грошовим документом. Ним послуговуються для розрахунків з магазинами державної та кооперативної торгівлі за будь-які промислові товари вартістю понад 100 карбованців.

Чек видається на суму, яка списується з рахунку по вкладу в Ощадному банку, або вноситься готівкою.

Розрахунковий чек дійсний протягом двох місяців, не враховуючи дня його видачі. Його можна пред'явити в магазині будь-якого міста чи району незалежно від місця його одержання.

Невикористаний розрахунковий чек власник повертає у відділення Ощадного банку за місцем видачі для повернення суми на рахунок або одержання грошей готівкою.

ГРОМАДЯНИ! КОРИСТУЙТЕСЯ ПОСЛУГАМИ ОЩАДНОГО БАНКУ!

Український республіканський банк Ощадного банку СРСР

Пропонуємо вигідні ділові контакти!

Науково-виробниче акціонерне товариство «Нива України»

вам допоможе:

— відтворити родючість грунту
— захистити агроландшафт від забруднення і руйнування
— розробити високоефективні технології вирощування сільськогосподарських культур та їх переробки для харчових і кормових цілей
— одержати екологічно чисту продукцію рослинництва.

На договірних засадах ми пропонуємо цілі комплекси послуг по розробці і впровадженню:

— грунтозахисної контурно-меліоративної системи землеробства
— удосконалення структури посівних площ і системи сівозмін в умовах ринкових відносин
— агрохімічного обстеження і розробки екологічно врівноважених систем удобрення
— розробок по підвищенню продуктивності луків, пасовищ, осушених земель;

по створенню:

— підприємств, філіалів з комплексної переробки сої та кукурудзи на харч і корми
— заводів по виробництву насіння цієї культури.

При цьому гарантуємо:

— підвищення продуктивності контурно-меліоративного землеробства на 25—30 процентів без додаткових витрат
— стабільні врожаї озимої пшениці — 85—100 ц/га, озимого жита — 70—80 ц/га, кукурудзи — 90—110 ц/га, ячменю і вівса — 65—75 ц/га, гречки і сої — 25—35 ц/га, високі врожаї інших сільськогосподарських культур
— найкращу рецептуру харчових продуктів із сої.

Ми організуємо:

— агрохімічне обстеження грунтів і складання балансів гумусу та поживних речовин, визначення вмісту важких металів у грунті в зонах техногенного забруднення
— розробку і патентування нових технологій
— навчання спеціалістів, фермерів з питань землеробства
— впровадження у виробництво нових сортів і гібридів
— удосконалення проектів культурно-меліоративної організації території.

Розробляємо:

— програмно-комп'ютерне забезпечення сільського господарства
— організацію і методику регулювання майнових відношень при створенні акціонерних товариств у колгоспах і радгоспах.

Тільки у нас

— ви зможете одержати найвичерпніше, справді комплексне забезпечення процесів у сільськогосподарському виробництві.

Надійною запорукою успіху у співробітництві з нами є те, що акціонерне товариство «Нива України» спирається на наукову та фінансову спроможність таких своїх фундаторів, як Український науково-дослідний інститут землеробства, Український концерн матеріально-технічного забезпечення АПК, «Укрсільгоспхімія», Республіканський агропромбанк «Україна», Укоопспілка, газета «Сільські вісті», інститут Канади і США АН СРСР, колгоспи, радгоспи.

Наша адреса: 255205 смт. Чабани Києво-Святошинського району Київської області. Науково-виробниче акціонерне товариство «Нива України».

Телефони: 266-23-27, 266-04-16.

ISSN 0130—7037 «Наука і суспільство», 1991, № 9, 1—88 Ціна (передплатна) — 80 коп. Ціна (вроздріб) — 1 крб. 20 коп.